

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail: somogyfolyoirat@gmail.com

SOMOGY | 2019 | 3

2019. 3.

NEGYVENHETEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

LÁNGI PÉTER (1942, Zámoly), ny. középiskolai tanár, költő, Keszthely
ADAMIK TAMÁS (1937, Kecskemét), irodalomtörténész, Budapest
KELEMEN ERZSÉBET (1964, Edelény), író, költő, irodalomtörténész, Debrecen
NÉMETH ISTVÁN PÉTER (1960, Tapolca), irodalomtörténész, Tapolca
CZIGÁNY GYÖRGY (1931, Budapest), író, költő, Budapest
KOVÁCS-KRASSÓI ANIKÓ (1970, Nagykároly), muzeológus, múzeumpedagógus, Szeged
VÖRÖS BOLDIZSÁR (1967, Budapest), Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, tudományos főmunkatárs, Budapest
PELLE JÁNOS (1950, Budapest), történész, az Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem oktatója,
Budapest
BENKE LÁSZLÓ (1943, Újvárfalva), költő, Dánszentmiklós
VESZELKA ATTILA (1955, Szolnok), író, költő, a Szegedi Akadémiai Bizottság
Szépirói Csoportja elnöke, Szeged
TARI ISTVÁN (1953, Zenta), költő, Óbecse
SZÍJÁRTÓ ISTVÁN (1942, Kaposvár), tanár, irodalomtörténész, Piliscsaba
KOMÁROMI GABRIELLA (1941, Szentgotthárd), irodalomtörténész, Kaposvár
H. MOLNÁR KATALIN (1958, Mezőkövesd), könyvtáros, kulturális örökség tanulmányok
szakember, Kaposvár
UDVARDY ZOLTÁN (1964, Budapest), újságíró, Budapest

Lapszámunkat Balázs Károly ex libris-gyűjteményéből vett képekkel illusztráltuk

HELIKON-NAPOK | 3

Lángi Péter: Csanádi Imre Írott képek című versciklusa 3 |
Adamik Tamás: A fák Áprily Lajos költészetében 10 |
Kelemen Erzsébet: A magyar táj és az elődök ihlető ereje 23 |
Németh István Péter: A Kedves után 36 |
Czigány György: Nakonxipánban hull a hó 44 |
Kovács-Krassói Anikó: „Játéknak indult, vagy annak se tán” 48 |

ÉLŐ MŰLT | 54

Vörös Boldizsár: „Hát csak jöjjenek, most én védlek meg tőlük” 54 |
Pelle János: Vervádhisztéria és Népbírótság 62 |

SZÉP SZÓ | 79

Benke László versei 79 | *Veszeka Attila verse* 81 |
Tari István versei 83 |

EMLÉKEZZÜNK | 86

Szijártó István: A vers – lélekharang. Veress Miklós emlékére 86 |
Komáromi Gabriella: Veress Miklós (1942–2019) 88 |

KÖNYVEKRŐL | 90

H. Molnár Katalin: „...újra arcává törölt e táj, amely kihordott...” 90 |
Udvardy Zoltán: Hitler és Sztálin mitikus embere 93 |

SOMOGY
KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

FŐSZERKESZTŐ:
UJVÁRY GÁBOR

SZERKESZTŐ:
CSÁSZTVAY TÜNDE

ÖRÖKÖS FŐMUNKATÁRS:
TAKÁTS GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
CZIGÁNY GYÖRGY, GÁLNÉ JÁGER MÁRTA, HÓVÁRI JÁNOS,
KONDOR KATALIN, KOVÁCS ZOLTÁN, VÉN ZOLTÁN

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSA:
EGERSZEGI EDIT

A TANÁCSADÓ TESTÜLET TAGJAI:
DEÁK ERNŐ, DUPKA GYÖRGY, GÖNCZ LÁSZLÓ,
KOVÁCS KISS GYÖNGY, TARI ISTVÁN, TÓTH LÁSZLÓ

A SOMOGY FŐSZERKESZTŐJE VOLT:
VÁRKONYI IMRE (1973–1980), LACZKÓ ANDRÁS (1980–1993)
TÜSKÉS TIBOR (1994–2000), VARGA ISTVÁN (2001–2008)
KÓSA CSABA (2009–2014), BÁBA IVÁN (2015–2017)

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A szerkesztőség címe: 7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail cím: somogyfolyoirat@gmail.com; berzsenyitarsasag@somogy.hu
A folyóirat megjelenik negyedévente. Egyes szám ára: 400 forint. Előfizetési díj: egy évre 1600 forint.

INDEXSZÁM: 25759
ISSN 0133-0144

Felelős kiadó: Szakály Sándor
Tördelés: Typografika Kft., Békéscsaba
Készült: Central Press Nyomda, Kaposvár • Felelős vezető: Zsoldos László

SOMOGY
KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

ARCULATTERV:
BARABÁS FERENC

FOLYÓIRATUNK ELÉRHETŐ:

Kaposváron
a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
(Telefon: +36 82 319 948)

Budapesten
Írók Boltja, 1061 Budapest, VI. Andrassy út 45.
A folyóirat előfizethető a Berzsenyi Társaság számlaszámán (11743002–20032977)

Folyóiratunk e-mail címe: somogyfolyoirat@gmail.com

A Berzsenyi Társaság weboldalának címe: www.berzsenyi-tarsasag.hu,
e-mail címe: berzsenyitarsasag@somogy.hu

A MEGJELENÉST TÁMOGATTA:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Ára: négyszáz forint

NEGYVENHETEDIK ÉVFOLYAM
2019. 3.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

WIESŁAW RÖHRENSCHEFF: *Ex Norbert Lippóczy*

Csanádi Imre a 20. század jeles költői közé tartozik, de nem a többség által követett utat járva alakította ki jelentős költészetét. A korszerűség követelményének úgy felelt meg, hogy a sok évszázados költői hagyományt tanulmányozta az ókori klasszikusoktól – a magyar középkoron, a reformáció, a felvilágosodás korán, népköltészetén át – a *Nyugat* költőiiig, József Attiláig. 18 évesen már birtokában volt a költői mesterségnek, s a háború, hadifogság miatti megkésettiséget komoly filológiai munkával, kutatással igyekezett behozni, autodidakta módon érve el a poeta doctus szintjét. Realista, klasszicizáló művész.

Költői nyelvét a faluból hozott tájnyelv, a népköltészetből, a régiségből talált fordulatok, kifejezések gazdagítják, anélkül, hogy a 20. század új nyelvi fejleményeit mellőzné. Szilágyi Ferenc szerint verseinek nyelve „legnagyobb nyelv művészeink sorába emeli a költőt”. (SZILÁGYI, 2004, 110.) A régi magyar nyelv fordulatait nemcsak a „történelmi” témájú versekben alkalmazza kifejezően, hanem a mában fellelhető középkori jelenségek, magatartásmódok ábrázolására is. Nagyformátumú kortársaihoz – Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor stb. – viszonyítva a róla készült monográfia szerzője, Alföldy Jenő épp abban látja Csanádi másokat fölülmúló egyedi sajátosságát, hogy költészete mélyebben gyökerezik a történelmi múltban, mint az övéké. (ALFÖLDY, 2009a, 186.) Ezt igazolja az a gazdagság, amely témaválasztásait, a költői formák használatát egyaránt jellemzi. Olyan ritmikai változatosságot mutat fel, amely irodalmunkban ritka.

A hagyományból teremtett modern költészetnek legmagasabb szintjét az *Írott képek* képviselik Csanádi életművében. Alföldy Jenő véleménye szerint e versekben a költő „a 20. századon végigvonuló világirodalmi áramlat, az objektív líra elvét követi, [...] az általa választott tárgyról beszélve, közvetett módon fejezi ki saját világnézetét, esztétikáját és ars poeticáját”. (ALFÖLDY, 2009a, 383–384.)

Az „írott képek” képzőművészeti alkotások megverselését jelentik. A képzőművészet nem állt távol Csanáditól. Érettségi után a Képzőművészeti Főiskolán kezdte tanulmányait. Számos verse oly szemléletes, hogy az olvasó maga előtt látja a benne leírtakat. Csoóri Sándor a *Halottvivők énekét* Szőnyi István *Zebegényi temetés* című képe méltó társának nevezi. (CSOÓRI, 2004, 15–16.)

Az *Írott képek*-ciklus ötlete 1972-ben született. Az volt a terv, hogy képek és versek együtt jelenjenek meg egy könyvben. Bár ez a terv nem valósult meg, szerencsére azonban Alföldy Jenő a költőről írt monográfiája II. kötetében szerepelteti a Csanádi által megverselt képzőművészeti alkotások reprodukcióit.

Maga a költő a rádióban (1974. február) ezt nyilatkozta az írott képekről: „izgat a különböző korok művészete, izgat a művek mögött fölsejlő ember és társadalom, izgat, hogy miből mit és hogyan lehet versre váltani, hogyan lehet nyelvben és szellemben a múltat életre támasztani, anélkül, hogy kétséget hagynék afelől: ezeket a verseket mai ember kalapálja formákba, a mi életünk játszik össze az akármilyen őszivel, az én vérem, az én sok küzdelmem és studírozásom, az én játékra-csábuló kedvem bujkál a különben mindig csínján, mindig módjával archaizáló sorokban”. (idézi ALFÖLDY, 2009b, 115.)

A költőt betegsége akadályozta ugyan az alkotásban, de több mint 30 vers elkészült. Ezek az 1975-ben kiadott *Összegyűjtött versek* és az 1989-ben megjelent *Egy hajdani templomra* című kötetekben olvashatók.

A ciklust áttekintve tapasztalhatjuk mind a téma, mind a költői módszer (műfaj, verselés, a sugallt tanulság) változatosságát, megismerhetjük a költő gazdag egyéniségét, példa értékű emberi, erkölcsi magatartását. A kiválasztott képzőművészeti alkotások is különbözőek.

A jelentős értéket képviselők mellett (pl. Flóra, a stabiaei freskó, a Kolozsvári-testvérek Szent György-szobra, M. S. mester selmecebányai oltárképe, Jaan Steen, Mányoki Ádám, Goya, Mészöly Géza, Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál, Ferenczy Károly, Perov, Deyneka képei, Ivan Meštrović *Jób* című szobra stb.) találunk – Csanádival szólva – kismesteri alkotásokat is (pl. Dániel, a római katakombafreskó, egy népművészeti alkotás, a Sobri iránti rokonszenvet kifejező pásztortükrös, Esze Tamás armálisa stb.). A választás attól függött, hogy a kifejezni kívánt költői szándéknak megfeleltek-e. Magyar és nem magyar festők híres alkotásai mellett ókori freskók, ezüst korsóra „mívelt” ábrázolat, kínai selyemfestmény, miniatúrák, oltárképek, népművészeti tárgy (pásztortükrös), szobor is szerepel a sorban.

Változatos a versek ritmusa is. A különböző szótagszámú ütemhangsúlyos sorok, változatosan építkező strófák mellett antik formákkal is találkozunk: hexameter (*Gyámkőfejecske*), disztichon (*A miniatör*), szapphói (*Flóra*), alkaioszi strófák (*Mohácsi exhumálók*), szonett (Ferenczy, *Márciusi este*), stanza (Mészöly Géza, *Homokbánya*), s akad köztük a Csanádinál ritka jambikus ritmusú (Szinyei Merse, *Hóolvasás*), sőt szabad vers is (Meštrović, *Jób*). Az ütemhangsúlyos ritmusúak közül a *Képes Krónika* miniatúráira írottak a vásári kikiáltók hangját idézik. A *Lovas vitéz, arany korsón* című verse az *Ómagyar Mária-siralom*éhoz áll legközelebb. Az Esze Tamás armálisa a Balassi-strófát továbbalakító kuruc költészetre utal ritmusával. Hasonló az *Egy hajdani templomra* című versé is. Különleges a *Mária és Erzsébet* ritmusa (M. S. mester selmecebányai oltárképe). A mintája egy református karácsonyi ének (én is énekeltem egykor), melyben a sorok szótagszáma megegyezik a szapphói versekével. (*Énekeskönyv*, 1958, 473, 738, 741.) Csanádi ezt ki is használja. A rövid sorok rendre adonisziak, de a hosszabbak is át-átváltak időmértékre.

A ciklus terve előtt született vers *A novgorodi Szent György ikonra* (az ikon festője ismeretlen, 15. sz.) című. A kálvinista szellemben nevelkedett, plebejusi demokrata Csanádi a közösséget gyötrő, nyomorgató szörny fölött diadalmaskodó hőst ünnepli, s az ő példáját mutatja föl saját korának:

Eretnekeket ha minket meg nem vetsz,
Pátrónusunk, példánk te vagy, te lehetsz,
Nem ugyan már Krisztusban, s hitnek általa
Szobánk, szívünk falán képed függ vala.

A 11 szótagos sorok egyhangúságát feloldja a harmadik sorok 12 szótagosra

bővülése, a ritmikai tagolást hézagolással jelzi a költő (lásd RADNÓTI Miklós: *Erőltetett menet*).

A költőnek is egyik legkedvesebb, bár a ciklus terve előtt írt verse az *Egy hajdani templomra* című. A hozzá kapcsolt festmény (lehet, hogy a költemény születése után választotta?) látható az azonos című, 1989-es kötet címlapján (válogatott és kiadatlan versek): Wathay Ferenc székesfehérvári helyettes várkapitány, a Hét Toronyban is raboskodó históriás költő festette szerény kép (1599). A dombon álló kis templom háttérében felgyújtott falu lángol, az előtérben a dulás és fosztogatás képei (lefejezett keresztény, vöröslő patak, menekülő bocskoros jobbágy lába).

A vers szerint az ország megmaradása a sorssal dacoló kis közösségek magatartásán múlott. A kis templom „Nádfődeles pajta, sár-alkotmány lehetett”, „puszta négy fal, tapasztott, tojásbéj, akárki melyet földbe taposhat”. De

Mégis megtartódat benne becsüld, magyarság,
ország lappangott itt, mikor nem vala ország;
ő árváit Isten
vezérelvén hitben,
lett Bástyá és Bátorság.

Itt hallgatták a gályákról szabadult, „helvét tant citáló” s a pápás álnok urakra átkot mondó prédikátorokat a bocskorban, mezítláb német, török elől szökött jobbágyok, a „térdet-fejet nem hajtók”. Megjegyzendő, hogy a bátorság jelentésébe régen beletartozott a biztonság is. A vers a régi prédikátorok nyelvén szól.

A véglegesnek tűnő ciklust a *Flóra* című szapphói verselésű költemény indítja, melyet az i. sz. 79-ből szerencsésen fennmaradt stabiaei freskóra írt a költő. A költemény a tavasz istennőjét az ifjúság, a női szépség, az élet bősége, öröme jelképeként ábrázolja. Felfigyel a kép légiességét elősegítő mozzanatra, „zöld levegőben” libeg el előttünk a megkapó jelenség. A vers hangsúlyozza, hogy e művészeti alkotás fölött paradox módon „a Romlás örködött”, a Vezúv vulkáni hamuja konzerválta számunkra.

A ciklust – éles ellentétként – a horvát Ivan Meštrović kétségbeesést kifejező *Jób* (1946) című szobra zárja. A szobor azt a pillanatot ábrázolja, amikor a hős szenvedéseinek legmélyén van. Leírhatatlan fájalmában, kilátástalanul, tehetetlenül, hamuban gubbasztva csak üvölni tud. Az ember teljes kiszolgáltatottságát mutatja meg mind a szobor, mind a vers.

Néhány írott képet szeretnék felvillantani a közbeesők közül is. Én a nagyszentmiklósi kincs egyik darabjára (9. sz.) „mívelt” ábrázolat versebe foglalását érzem bravúrnak, a *Lovas vezér, arany korsónt*. Az 1977-ben feltárt lelet korszóját a felirat szerint a Bojla nevű bolgár vezér készítette. Eredetét tekintve a népvándorlás korát idézi, s képet ad őseink életmódjáról, felfogásáról is. A vers szövegmondója maga a vezér, aki a káliz ötvöstől (azaz korabeli izmaelita vándoriparos) megrendeli a korsót s a versebe foglalt ábrázolatot.

Azt verd ötvös:
 Bojla megtér hadból!
 Bojla megtér bőségébe.

További részletek:

Baljával markolja,
 lova mellett futtatja
 maga-fogta foglyát,
 erős ellenségét,
 erőtelent immár,
 meztélfő, meztélláb...
 Szaladj ebszülötte!
 Alázlak, mint aláznál,
 gyalázlak, mint gyalázná!
 Húzol-e még ujjat
 Bojlával?
 Bojla húz most horgára! –
 Bojla nyugőz nyergére
 véres jelet,
 szablya-szabta fejet:
 ne mi feleink üvöltsenek –
 ti nőtényeitek
 üvöltsenek!...
 Vígadj, bőség!
 Bojla megtér földjére!...
 Tűz fölött, rúdon
 ökör forog: megegyük!
 Koponya-kupában
 lótej habzik: megigyuk!
 Szökjünk, tombjunk!
 Jöhetnek a regesek –
 sippal,
 dobbal,
 nádi hegedűvel.

A barbár jelenet megörökítése tudomásul vétele annak, hogy ilyen morál szerint éltek a korabeli nomádok, köztük őseink (a múltat be kell vallani).

Az *Írott képek* legtöbb darabja (9 vers) a 14. századi *Képes Krónika* miniaturáihoz kapcsolódik. A krónika festményeit Meggyesi (Hertul) Miklós készítette, ezekből választva alkotja a költő lírai leírásait, kommentárjait. Szinte Ilosvai Selymes Péter hangján mesél, s ügyesen mutat rá a finom részletekre. Béla herceg és a pomorán harcának rajzában a miniátor bravúrját emeli ki:

késő századok melyet csodálnak:
 miniátorát krónikának,
 alább ez egyszer hogy nem adta,
 pomorán lovát felágaskodtatta.

Az *Ostorosok* a tatárjárás utáni áldatlan állapotokról szól (néha Ráskai Lea kifejezéseivel). Egymás ellen harcol Béla és trónkövetelő fia, István. A képen önmagukat ostorozók „e világ vétkét görnyedve viszik.” A magyarok jaja „mennyorszáigiglan felhallik vala.” Az utolsó két versszak megidézi a szenvedést vállaló királylányt, Margitot is, aki nincs a képen:

Nem kérdvén, vagyon-é soron:
 serken már elő-tikszó-koron,

Sír nagy bőséggel, gyilkolja-gyötri,
 ő gyenge testét ösztövériti:

A *Képes Krónika* képei s további 5 műalkotás is a gótikát képviselik. Alföldy Jenő azzal magyarázza ezt, hogy „művészeti kultúránk [...] a gótika idején vált európaivá”. (ALFÖLDY, 2009a, 389.)

A *Kolozsvári sárkányölő* című vers (*Kolozsvári testvérek lovas szobrára*, 1373) hívja fel a figyelmet az alkotói bravúrra.

Írott képen ló már szökell, –
 ércből-öntött, ihol, először

Itt a bizonyíték, hogy „művészetünk lépést tartott Európával, sőt elébe vágott”. (ALFÖLDY, 2009a, 397.)

A *Gyámkő-fejecske* (budai mester szobra, 14. sz. vége) a gótikus Mária-templom oszlopfőjét díszítette hajdan, Csanádi egész regényt sző a „kicsi madonnánk” köré, hexameterekben. A magyar művészet megújulásában, a polgárság kialakulásában, az épülő városban leli örömét.

Három megverselt kép már a gótika és a reneszánsz határán keletkezett. Közülük a *Quo vadis?*-ban a csíksomlyói oltár szárnyképeinek (16. sz. eleje) Székelyföldre valló sajátságai ragadják meg. A költő némi humorral székely nyelvjárásban szólaltatja meg a szereplőket: „Én es székely, tés es székely; / quo vadis, hova mensz, Péter?” – A Nemzeti Galériába került képen lévő Szent Pétert a látogatók már így szólólgatják a vers szerint: „Quo vadis, Tamási Áron?”

Jacques Callot rézkarca *Az Akasztottak fája* (1633-ból, Lotharingia) a háború elítélésére készíti a költőt:

Majdhogynem egykutya: kik irtanak kiket?
A győzelmes torol, az Ég pedig – süket.

Az 1860-as Székely Bertalan festette kép a *II. Lajos holttestének megtalálása*. Erre vonatkozik a *Mohácsi exhumálók* című költemény. Miközben Csanádi bírálja az akadémiai elveknek megfelelni kívánó Székely történelemszemléletét, szembeállítja az exhumálók szolgálai ábrázolását a festő ifjúkori önarcképe dacos tekintetével. Három történelmi helyzetet szikráztat össze: 1526, 1849 és 1956 összekötő szava a *függetlenség*. Némi önkritika is érződik a vers utolsó versszakában:

Szolgálni, hatni – tudtam-e máshogy itt?
Ítéltetek meg! Vállalom, úgy igaz:
király voltam, kincsembe fúltam...
Béke velünk, fanyar exhumálók!

Szinyei Merse Pál *Hóolvadás* (1884, 1895) című alkotása kapcsán a kudarcok élményét, majd az alkotói láz újraszületését fogalmazza meg a költő. A hó alól előbukkanó barna föld munkára készíti a festőt. De újabb meddő időszak után döbben rá, hogy

Igen, az éggel van baj itt, az éggel!
Ide játékos, nyíló, gyenge kék kell!”
[...]
Így kezdtek sorra gyúlni, égni, élni
Szinyei Merse Pál úr őszikéi.

Az idő rövideje miatt itt csak vázlatosan és hiányosan tudtam foglalkozni Csanádi Imre e jelentős versciklusával, de azt remélem, olvasóim között lesznek, akiket az elhangzottak mélyebb búvárkodásra bíztatnak.

Összefoglalásképpen ismét Alföldy Jenőt idézem: Csanádi Imre „költészete a régi. Kijegecesedett nyelvben és kultúrában gyökerezik, s megszenvedett történelmi, társadalmi és általános emberi tapasztalatával szembesítette a maga korát. Bármily sok köze van a régiekhez, művészetével a mai és a holnapi ember épülését szolgálta.” (ALFÖLDY, 2009a, 430.)

Felhasznált irodalom

ALFÖLDY Jenő, *Csanádi Imre költői világa – Pályakép*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2009a.

ALFÖLDY Jenő, *Csanádi Imre költői világa – Huszonöt verselemzés*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2009b.

CSANÁDI Imre, *Összegyűjtött versek*, Budapest, Magvető Kiadó, 1975.

CSANÁDI Imre, *Egy hajdani templomra*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

CSOÓRI Sándor, *Közös szülőföld, közös ég*, In *Másodvirágzó Csanádi Imre emlékezete*, Budapest, Nap Kiadó, 2004.

Énekeskönyv magyar reformátusok számára, Budapest, a Magyarországi Református Egyház kiadása, 1958.

SZILÁGYI Ferenc, *A magyar nyelv tudós művésze, Csanádi Imre verseskönyvéről*, In *Másodvirágzó; Csanádi Imre emlékezete*, Budapest, Nap Kiadó, 2004. (Eredetileg: Magyar Nyelvőr, 1966, 4. sz.)

DEÁK FERENC: *Ex Dr. Nicholas G. Lippóczy*

A mikor konferenciánk központi témáján: „a természet mint ihlet forrása a költészetben” töprenkedtem, szinte önmagától adódott, hogy Áprilyt választom, hiszen korábban is olvastam verseit, és mindig az volt a benyomásom, hogy ez a költő csak a természetről ír, és az a költő, aki ezeket a verseket megalkotta, tapasztalatból ismeri témáját.

Először arra gondoltam, hogy tanulmányomban azt próbálom felvázolni, mit üzennek a költőnek a fák és a madarak, azonban hamarosan kiderült, hogy egyrészt oly sok fa- és madárverse van, hogy szétfeszítené egy előadás kereteit, ha ezt választanám. Másrészt Csépi Ibolya már fontos dolgokat elmondott *Áprily Lajos* című könyvében költőnk madarakról szóló verseiről. (Csépi Ibolya, *Áprily Lajos*, Budapest, 1987, 69–78.) Leszűkítettem hát előadásom tárgyát a fákra, de még így is túl tágnak, túlságosan burjánzóknak tűnt fel a téma, ezért tovább szűkítettem azokra a költeményekre, amelyeknek címében valamilyen fa szerepel. Döntésemet az a körülmény is befolyásolta, hogy a szakirodalomban, a mérvadó Áprily-monográfiákban elég sok szó esik a költő természetszemléletéről, s előadásomban nem akarom megismételni azt, amit már Győri János (1967, 1970), Vita Zsigmond (1972), Csépi Ibolya (1987), Fráter Zoltán (1992) és mások elmondtak. (Természetesen hivatkozom a szakirodalomra, ha az általam tárgyalt versekkel kapcsolatban megnyilatkoztak.)

Előadásom bevezetéseképpen a *Természet* (289.) című versét mutatom be (A zárójelben lévő szám a következő kiadás oldalszámára utal: ÁPRILY Lajos, *Megnőtt a csend. Összegyűjtött versek*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972), amelyből kiderül, hogy a természet nem valami külső kellék volt Áprily számára, hanem *élet-elem*. Utána kronológiai sorrendben elemzek néhányat a következő versekből: *Kis fenyő* (54.), *Szeptemberi fák* (116.), *Nyírfák* (241.), *Fatolvaj* (247.), *Fűzfá-zsongás* (323.), *A somvirágos oldal* (324.), *A somfa-csonk* (376.), *Akácerdő, viharban* (397.), *Erdőszerű tölgy* (400.), *Kiszáradt nyírfa* (435.), *A fák* (452.), *Nyírfa voltam* (465.), *Vadrózsafa* (482.), *A magas nyárfa* (498.), *A nyírfa sírt* (514.), *Sír a nyírfa* (516.) stb.

Természet

A *Természet* című verse az *Ábel füstje* című kötetben jelent meg 1957-ben.

Csudáltalak ezer szemmel,
ezer szemű szerelemmel.
Édesanyám kék szemével
ezelőtt jó ötven évvel.
Hogy az arcod jobban lássam,
táltos-fiam lett a társam,
s nézlek most egy kicsi lánnyal,
szomjas szemű unokámmal.
Jártam benned – gyalogszerrel –

sok diákkal, vagy ezerrel,
látomásom frissítették,
fiatalra derítették.
Szépségeből örök lázban
ezer szemmel lakomáztam.
De te mind az ezer szemnek
megmaradtál rejtelemnek.
Titkok között barangoltam
s én is csak egy titkod voltam.
Oldásodra már megértem.
Hol a halál? Jöhet értem.

A versben a természet mint látvány jelenik meg, amelyet csak csodálni lehet: újra meg újra vizsgáló tekintettel bámulni. De nem elég az, ha a költő csak a maga szemével kutatgatja a természetet, anyja kék szemével is tudnia kell látni, sőt táltos fiának, Jékely Zoltánnak és kicsi leányunokájának a szemével is. Járt benne „gyalog-szerrel” sok-sok diákkal is, mindezek annyira felfrissítették látását, hogy az, amit a természetben látott, látomássá vált, teli rejtelemmel és titokkal. Nemcsak a természet, de maga a költő is titok, amit csak a halál tud megoldani. A költő tehát azonosítja magát a természettel: „Titkok között barangoltam / s én is csak egy titkod voltam.” Ezért fejezi be így a verset: „Oldásodra már megértem. / Hol a halál? Jöhet értem.”

Áprily 1887-ben született, és a vers megjelenésének évében hetvenéves volt. A természet szeretetét és halálélményét gyermekkorának parajdi éveiből hozta magával, és élete végéig megőrizte – írja Győri János. (GYŐRI János, *Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970², 12–13.) A vers legfőbb stílusesszüköze az ismétlés szóalakzata: az ezer számnév és szem főnév ismétlése: „ezer szemmel, ezer szemű, szomjas szemű, ezerrel”; és szóképek, mint a szünesztézia, a metafora: „ezer szemű szerelem, szomjas szemű unoka, örök lázban, szépségből lakomázní”. Versformája: trochaikus nyolc lábú teljes sor, octonarius, amely közel áll a magyar ritmusérzékhez, „mert magában rejti a felező nyolcast”; az „ütemhatárok egyben szóvégek” – állapítja meg Szepes Erika. (SZEPES Erika–SZERDAHELYI István, *Verstan*, Budapest, Gondolat, 1981, 268.) Végrímei bravúrosak: páros nőrímeik.

A *Természet* című verséből tehát levonhatjuk azt a következtetést, hogy a természet mély gondolatokat sugall Áprilynak, és azokat ő rendkívüli műgonddal önti formába. A mívés műgondot őseitől örökölte: „Forma van a versem / egyszerű sorában: / ötvös volt az őszám / Brassó városában” – írja az *Egy pohár bor* című versében. (ÁPRILY, 1972, 191.)

A fákról szóló költeményeinek ismertetését a *Kis fenyőfa* (ÁPRILY, 1972, 54–56.) című darabbal kezdem, amely a *Zord Idő* című folyóiratban jelent meg először 1920-ban, majd a *Falusi elégia* című első kötetében, 1921-ben. Ebben az időben Áprily tanár Nagyenyeden. „1911-ben, amikor a Bethlen Kollégium gimnáziumában

kap tanári katedrát, magához veszi szüleit, s csak ezután nősül meg. Kisebb-nagyobb megszakításokkal több, mint másfél évtizedig él Enyeden” – írja Vita Zsigmond. (VITA Zsigmond, *Áprily Lajos. Az ember és a költő*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1972, 312.)

A vers két részből áll. Az 1. rész nyolc négysoros versszakból épül fel. Az első két versszakban magyarázkodik a költő, hogy miért nem virágot ültet a sírra, hanem fenyőt. A virágot a megholt gúnynak vehetné, mert tövises volt az élete, s ehhez a túlevelű fenyő illik igazán. Továbbá nem azt mondja, hogy a sírodra, hanem azt, hogy „elcsendesült fejedhez / fenyőfát ültetek.”

Én lankadó virágot
ma nem hozok neked,
még sorsgúnynak vehetné
tövises életed.

A szép tavaszt kivárom,
a langyos felleget,
s elcsönnesült fejedhez
fenyőfát ültetek.

Egyetlen fenyőfa – folytatja a költő – szerény emlékezés a fenyvesekben történt sok kirándulásért; nagyon kevés azon sok áldásért, amelyet a fenyőerdők adtak. De gyantás rejtekéből a múltat árasztja, s ha majd a havas felől vadízú szél suhogni kezd, ez az egyetlen fenyőfa rokon zúgásba fog, ezt üzenve:

S az illatos viharban
tán én is ott leszek:
Apám, üzennek értünk
a zúgó fenyvesek.

Felhő suhogva hajlik,
ezernyi tű remeg –
s egyetlenegy fenyőben
felzúg az életed.

Itt, a hetedik versszakban derül ki, hogy apja sírjára ülteti a fenyőfát, aki 1919-ben halt meg, és ha majd felnő a kis fenyő, és a szél rázza, felzúg benne apja egész élete. Apja Parajdon volt gyufagyári munkás, amikor pedig a gyárat Kolozsvárra költöztették, családjuk is oda települt. Ott is szegényen éltek, napi megélhetési gondokkal küszködtek, mert apja már öreg volt, és a gyárból elbocsájtották. Győri János így számol be ezekről az évekről: „Otthon a szülők között nem szűnik a veszekedés. Az apa és fia közé makacs hallgatás feszül. Egyszer a fiú »kegyetlen fiatalsággal« apja

»életét vádolja«, s a megsértett önérzet gyógyítására sokáig nem talál szavakat. Az idős ember, aki már túl van a hetven éven is, a barátságtalan, kis kültekli szobában azon töpreng, mihez is lehetne kezdeni, míg végül is egy napon hirdetés kerül a kezébe.” (GYÓRI, 1970, 36.) A Bihari-havasokban állást hirdetnek, az apja elfogadja, s a szülők felköltöznek a Galbinára.

A fiatal Jékely Lajos, aki ekkor már egyetemista Kolozsvárott, egyszer a kávéházi éjszakák mámorából felocsúdva, hirtelen azt érezte, „hogy vissza kell térni apjához, szüleihez. Egy napon elhatározza, hogy gyalogszerrel nekivág a hosszú útnak, és a Gyalui-havasokon át felmegy a családban sokat emlegetett Galbinára, a havasi boronaházba, ahol apja a munkások kantinját vezette” – írja Vita Zsigmond. (VITA, 1972, 28.)

A második rész rövidebb: öt versszak terjedelmű. A kiválasztott kis fenyőfa elültetéséről szól:

Kis tövét a földbe tettem,
zsenge szállal ágazót,
öntözgettem önfeledten
s így hullattam rá a szót:

Kis fenyőfa: könnyű lándzsa,
sok nyilacska – nőjete,
gyenge sarjatok ne bántsa
lombriasztó fürgeteg.

A folytatásban arra kéri a kis fenyőfát, hogy nyújtsa le gyökereit mélyen a földbe, és keresse meg „holt szívét”, és abból szívjon „színt, erőt és illatot”.

És ha nedvet ösztövéren
vén föld nem tud adni még,
szálljatok le mély gyökéren
megkeresni holt szívét.
[...]
S elmulásnak barna szárnya
futni fog majd tőletek –
mulandóság ostromára
kis fenyőfa, büszke dárda,
sok nyilacska – nőjete.

A *Kis fenyőfa* című vers – címének megfelelően – valóban arról szó, mi történt ezzel a kis fenyőfával. Az első rész elején és végén történik utalás a költő apjára. A második rész – az első versszak kivételével – a költő beszédét tartalmazza a kis fenyőfához, és csak a ’holt szív’ szókapcsolat árulkodik arról, hogy ez is az apjáról szól.

Az örökzöld fenyő a költő keze alatt az emlékezés, az örökkévalóság és az engesztelés szimbólumává válik.

Bravúros mindkét rész verselése. Az első részben hetes és hatos jambikus sorok váltakoznak, de csak a hatos sorok rímelnek, hímrímmel, tehát a második a negyedikkel. A második részben nyolcas és hetes trochaikus sorok váltakoznak, és mindegyik sor rímel: az első egybecseng a harmadikkal nőrímben (lejtő), a második a negyedikkel hímrímben (bukó). (GÁLDI László, *Ismerjük meg a versformákat!* Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1999³, 120.)

Különleges a vers lezárása is. Az utolsó versszak nem négy sorból van felépítve, hanem ötből; tehát az utolsó versszak eszmeiségének fontosságát a versszak terjedelmének megnövelésével felnagyítja. Ebben a nagyításban a rímelésnek is szerepe van: az első sor rímel a harmadikkal és a negyedikkel (nőrim), a második pedig az ötödikkal (hímrim).

Szeptemberi fák

Bükkök smaragd színét erezve fent
az első pár vörös folt megjelent.

Állunk. Kezedben késő kék virág.
Azt mondod: Ősz. Az első őszi fák.

Én azt mondom: Vér. Vérteltos vadon.
Elhullt a nyár a nagy vadászaton.

Amerre vitte buggyanó sebét,
bíboros vére freccsent szertesét.

Ahol a nyom-vesztő bozóthoz ért,
hogyan tékozolta, nézd, a drága vért.

S míg vérnyomán vad szél-kopó csahol,
Hörögve összeroskad valahol.

A *Szeptemberi fák* az *Ellenzék* című folyóiratban jelent meg 1925-ben, majd 1926-ban a *Rasmussen hajóján* című, harmadik verseskötetében.

Knud Rasmussen (1879–1933) dán sarkkutató, aki 1902 és 1920 között több expedíciót vezetett Grönland északi és keleti partvidékére. A *Rasmussen hajója* című versében Áprily saját életét olyan bizonytalannak és fenyegetettnek tekinti, mint amilyen veszélyeknek volt kitéve Rasmussen hajója a jeges tenger jégtáblái között. Pedig ekkor már Kolozsvárott élt, a Farkas utcában, és az *Ellenzék* című folyóirat szerkesztője, az újjászerveződő erdélyi irodalom reményteljes alkotója.

„A költő szerkesztői ambícióinak ébresztgetője Kuncz Aladár.” (GYŐRI, 1970, 82.) 1928 májusában pedig megindul a marosvécsi Helikon-közösség és a Szépmíves Céh folyóirata *Erdélyi Helikon* címmel. Főszerkesztője Bánffy Miklós, felelős szerkesztője Kós Károly, a szerkesztője pedig – Áprily Lajos.

1929 májusában az *Erdélyi Helikonban* és az *Ellenzékben* megjelenik Áprily *Így akarja a sors. Makkai Sándornénak* című verse, amely nagy sorsfordulatot, közeli búcsúzást jelez.

Fordul az út. Amerre száll a nap,
a messzeségben síkok integetnek.
Emlékjelül, ha jó a pillanat,
mit hagyok itt a búcsúzó hegyeknek?

A bús királyi asszony jár eszemben
s kíséretet régi, illatos nevével,
kit sorscsillagja erdőkön keresztül
vesztett világból másfelé vezérel.

[...]

A tölgyfa zúg. Sercegve sír a késem,
amíg a régi jelt törzsébe vésem:
Sic Fata Volunt.

(GYŐRI, 1970, 86. – majd megjelenik a *Rönk a Tiszán* című kötetben is; vö. ÁPRILY, 1970, 153.)

A költőt már hívogatja nyugat felől Magyarország, és már azon töprenkedik, mit kell itt hagynia, nyilvánvalóan azért, mert sajnálja itt hagyni. Azért jut eszébe rögtön »a bús királyi asszony«, Izabella királyné, Szapolyai János felesége, aki Buda török kézre jutása után Erdélybe vonult, majd 1551-ben elhagyta Erdélyt, és visszatért szülőhazájába, Lengyelországba. Erdély határán azonban »sorsát az erdőszéli hársba rója«. Áprilyt is bús, őt is 'vesztett' világból másfelé vezérli a sors. Ezért sír a kése, amikor a tölgyfa törzsébe vési: Sic Fata Volunt. – *Így Akarja a Sors*.

Áprily a latin mondatnak mindhárom szavát nagybetűvel írja, ezzel felnagyítja a mondat jelentését is, jelezvén, ha így akarja a sors, nincs mit tenni. Az *Ellenzék* szerkesztősége is Erdélytől való búcsúzásnak értelmezte ezt a lezárást: »Áprily Lajos a nyár végén a budapesti református főgimnázium meghívására Magyarországra megy tanárnak» – idézi Győri János. (GYŐRI, 1970, 86–87.) Se barátai, se ellenségei nem tudták okát adni elhatározásának.

Talán a *Szeptemberi fák* című versének rendkívül pesszimista kicsengése rávilágíthat Áprily távozásának okaira. A hat kétsoros versszakból álló költeményben vita bontakozik ki az olvasó előtt az ősz és a nyár viszonyáról. A vita tárgyát a bükkfák levelei szolgáltatják. Az átlagember számára bükkfák levelein megjelenő vörös foltok azt jelzik, hogy elérkezett az ősz, bár még a fák alatt egy-egy kék virágot lehet találni. Az elmúlás árnyékában élő, érzékeny költő számára a levelek vörös foltja a

vadászaton lelőtt állatok kibuggyanó vérét idézik fel. Az ősz a gyilkos vadász, a nyár az úzótt vad. Az egész vers egy nagy metafora: a hosszú ősz a kegyetlen vadász, aki elől menekül az úzótt vad, a megsebzett nyár. A vad őszi szél pedig a vadászkapó, amely a szerencsétlen vadat halálba üldözi.

Ezt a verset Győri János is idézi, de mielőtt idézné, bevezetesként a következő megjegyzést teszi: „Az ifjúság önfeledtségéből korán felriadt és reményeiből végzetesen kiforgatott lélek a ’hervadás tündérvilágába’, az őszi tájba költözik, ahol a gyötrelmes belső muzsikára a természet az elvérző nyár színeivel felel.” (GYŐRI, 1970, 151.) Ezután közli a verset, és így értelmezi: „A ’vörös varázsú’ évszakváltás a tragikus ajzottság következtében szinte emberi küzdelemmé teljesedik.” (GYŐRI, 1970, 152.) Mindezzel a költő Erdély eljövendő tragikus sorsát jósolja meg. A poeta doctus Áprily e versében felidéri a görög Arkhilochosz jambosz támadó költészetét.

Nem véletlen tehát, hogy a versformája jambus. Quintilianus szerint ugyanis a jambus versláb rendkívül alkalmas a támadásra: „A keményebb helyeket leginkább a jambusok emelik ki, nemcsak azért, mert két szótagból állnak, s emiatt gyakoribb bennük a lüktetés, s ez ellentéte a nyugodtságnak, hanem mert minden lábban emelkednek is, ezért jobbak a choreusoknál, amelyek hosszúból rövidre ereszkednek alá” (9, 4, 136.). E támadó erőt tovább fokozzák a hímrímek párrím formájában: „S míg vérnyomán vad szél-kopó csahol, / Hörögve összeroskad valahol.” És ez az összeroskadás a magyar költő számára Erdély összeroskadását, elvesztését jelenti.

Magyarországra érkezése után előbb a Lónyai utcai gimnáziumban tanított, majd a Baár-Madas igazgatója lett, és a maga Erdélyét is megtalálta Szentgyörgypusztán az 1930-as és 40-es években. „Amint később írta, »dísztelenül«, a magányosságba visszavonulva élt itt” – mondja Vita Zsigmond. (VITA, 1972, 192.)

Magyarországi életéről sok információt kaphatunk a fákkal kapcsolatos verseiből. Például *Nyírfák* című verse (ÁPRILY, 1972, 241. – *Ábel füstje*) így hangzik:

El-elnézem finom nyírfáimat,
 Úgy állnak, mint szőke lánycsapat.
 Finn lányok. Szűz lelkük kedves nekem,
 Küllikki, Hilka – így dédelgetem.

Áprily szívéhez közel álltak a nyírfák. Legalábbis ebből a négysorosból úgy tűnik föl. A vers első szava rögtön ragaszkodást fejez ki: az el-elnézem igealak ezt fejezi ki: újra és újra megnézem; nem tudok elszakadni tőle. A második szó minősíti a nyírfákat: finomak. Egy hasonlattal mondja el, hogyan kell érteni a finom jelzöt. Mert úgy állnak, mint szőke lánycsapat. A harmadik sor elején rögtön megmondja, miféle lánycsapatra gondol: finn lányok csapatára. Szőkeségük, fehérségük kedves a költőnek, lelkük tisztaságának mutatója. Hogy mennyire szereti őket, azt azzal is kiemeli, hogy meg is nevez közülük kettőt: Küllikki, Hilka. Áprily, mint mindenütt, itt is tapasztalatból beszél.

1934-ben ugyanis megbízták a Baár-Madas Leánynevelő Intézet igazgatásá-

val. Munkáját lelkiismeretesen végzi. Egész nap a gimnáziumban tevékenykedik. E munkának meg is lett az eredménye. Győri János erről így ír: „Hogy a Baár-Madas hamarosan az ország egyik legjobb iskolája lesz, az elsősorban az ő mindennapos erőfeszítésének eredménye.” (GYŐRI, 1970, 99.)

A Baár-Madas a költőt 1935 őszén féléves tanulmányútra küldi Észak- és Nyugat-Európába. A tanulmányút célja, hogy megismerkedjék a különböző szellemű iskolák eredményeivel. Különösen Finnország tetszik neki. A Seura-Saari sziget elbűvöli. Többek között ezt írja róla: „Fenyő és nyír fogadott, s a parti sétautak felé ki-kicsapott hullámaival a tenger.” (Idézi GYŐRI, 1970, 102.)

A negyvenes éveiből kifelé haladva Áprily Lajos egyre jobban elveszíti önbizalmát; bizonytalanságához halálfélelem társul. A halálfélelmét a természet közelségével próbálja legyőzni. 1937-től egyre gyakrabban látogatja meg a Visegrád környéki erdőket. Sőt a visegrádi Nagyvilámdűlő völgyében telket vásárol és házat épített. A táj szépsége és történelmi atmoszférája egy ideig enyhítik szorongását. 1942-ben egy év szabadságot kér, és visszatér Erdélybe, pontosabban Parajdra, a Kis-Küküllő partján boronaházat épített magának, és gyermekkorának paradicsoma egy ideig megnyugtatja.

De igazi menedéket Parajd sem jelenthet: szorongása újra jelentkezik, és visszatér Magyarországra. Hamarosan az iskolát is otthagya: „A diákok felvételére és kitiltására vonatkozó hivatalos utasításokat nem hajlandó végrehajtani” – írja Győri János. Nyugdíjazását kéri, és letelepszik Szentgyörgypusztán, a Nagyvilámdűlő völgyében. A háborút itt éli át, örök aggodásban az emberiségért és családjáért. Még alig szűnnek aggodalmai, amikor 1946-ban, nem egészen öt éves korában meghal első unokája; évekig minden az elvesztett Annácskára emlékezteti.

Vissza is tér a zajos városba. Szorongatott anyagi helyzete miatt állást keres: a Református Conventben kap munkát. Megbízatása 1948-ig tart. A negyvenes évek végén elmagányosodik. Vigaszt egyedül a természetben talál, különösképpen nyírfáiban. Visegrádi kertjét ugyanis nyírfákkal ültette körül, „s vendégeit nyírfákkal körülvelt asztalnál, a nyír-szalomban fogadja.” (GYŐRI, 1970, 133.) Ezekből merít ihletet. Még a kiszáradt nyírfából is:

Kiszáradt nyírfa

Hervadtan áll. Mi pusztíthatta el?
Lombos nyírtársain cinkék zenélnek.
Nem bírta tán konok fagyát a télnek?
Hadd álljon itt. Maradjon arra jel:
itt holtak s élők test-közelen élnek.

E vers először a *Jelentés a völgyből* című kötetben jelent meg 1965-ben. (ÁPRILY, 1972, 435.) Első reakciója lehet a költőnek arra, amikor észrevette, hogy kedvenc nyírfái közül egy kipusztult. Hiszen a házkörüli többi nyírfa lombos volt, és

cinkék zenéltek rajtuk. Először a látvány kontrasztjára reagál, mintegy bizonyítván, hogy az egyik nyírfa tényleg kiszáradt. Csak utána mondja ki a pusztulás vélt okát: „Nem bírta tán konok fagyát a télnek?” Majd azon elmélkedik, mit csináljon vele: ki-vágja vagy hagyja ott. Végül így dönt: „Hadd álljon itt. Maradjon arra jel: / itt holtak s élők test-közelben élnek.”

A nyírfák még álmaiban is megjelentek. Erről tanúskodik a *Nyírfa* voltam című verse:

Azt álmodtam, hogy nyír vagyok
s ezüst kéreg borítja testem,
tövemnél forrás-ér gagyog,
levelem a fényben feresztem.

Csúcs-ágamon rigó fütyül,
erőm feszül a mély gyökérben,
s finomlombos gallyamba gyűl –
s kérgem alatt zsong-zsong a vérem.

Egy karcsú kéz hajlik felém
s a kérget késsel megcsapolja
s forrást buggyant a kés helyén,
minthogyha bor kútfője volna.

Sebemből friss öröm fogan:
szép, szomjas száj csókolja nedvem.
s éjjel suhogok boldogan
egy vad tavaszi fergetegben.

A *Nyírfa voltam* című vers először az *Akarsz-e fényt?* című posztumusz kötetben jelent meg 1969-ben. (ÁPRILY Lajos, *Akarsz-e fényt?* Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1969, 28.) Nem lehet tudni pontosan, mikor írta Áprily. Hosszabb elemzést igényelne, de az szétfeszítené az írás kereteit. Itt csak annyit kívánok megjegyezni, hogy azon kevés Áprily-versek közé tartozik, amelyek maradéktalan boldogságot sugároznak. Még a „vad tavaszi fergeteg”, amely más versekben inkább pusztító borzalom, itt mintha szerelmi gerjedelem lenne, amely minden mást elfelejtet, mert a jelen isteni boldogságában fürdik. Azt már nem is említem, hogy e versben 'metamorfózis' játszódik le, az ember átváltozik nyírfává, s e téma eszünkbe juttatja Ovidius *Metamorphoses* (Átváltozások) című művét, amely olyan történeteket mesél el, amelyekben átváltozások történnek, és ezen átváltozások oka többnyire a szerelem.

A nyírfák sokféle üzenettel bombázzák Áprily Lajos szívét, többek között sírással is. Két olyan verse is van, amelyekben sírnak a nyírfák. Az elsőnek a címe:

A nyírfa sírt

A szélben sírt a nyírfa, a törzse meghajolt,
beszédes volt sírása, panaszolt, panaszolt.
Hallgattam: néha felnyög vagy halkán felsikolt.
Vajon nem elvárásolt királylány hangja szólt?

A verset a költő 1966. április 22-én írta, de először az *Akarsz-e fényt?* című posztumusz kötetben jelent meg 1969-ben. (*Akarsz-e fényt?*, 85.) A vers címe, *A nyírfa sírt*, arra utal, hogy a költő egy múltban történt eseményt mesél el. Egyszer olyan erős szél fúj, hogy meghajlított egy nyírfát, s közben a fa levelei olyan hangokat keltek, amelyek a költőt a sírásra emlékeztették. A fa feléje való hajlását és a hosszan tartó síró hangokat úgy értelmezte, hogy a nyírfa neki panaszodik. De hát hogyan tud egy nyírfa panaszkodni? Úgy, hogy benne egy „elvárásolt királylány hangja szólt”, mert tudja, hogy gazdája szereti és szánja őt. A nyírfa folytonos panaszkodását felerősíti: a ’panaszolt, panaszolt’ ismétlés, és a sorok végének azonos ríme, a bokorrím: ’meghajolt, panaszolt, felsikolt, hangja szólt’. A költő tehát megszemélyesíti a nyírfát, és egyenrangú társának tekinti.

A második címe ugyanerről a témáról: *Sír a nyírfa*, és először szintén az *Akarsz-e fényt?* című kötetben jelent meg. (*Akarsz-e fényt?*, 86.) A címe abban különbözik az előbbtől, hogy ebben elöl áll az igei állítmány, mégpedig jelen időben, és később keletkezett, 1966. május 2-án.

A nyírcsoport egy fája sír a szélben,
magas gyermeksírás a hang. Beteg?
Zölden ragyog. Mi járhat nyír-eszében?
A ragadozó őszi fergeteg?

Az első sor azt mondja, hogy ha fúj a szél, akkor a nyírfacsoport egyik fája sír, mégpedig gyermeksírással. A költő tanakodik, miért sír? Talán beteg. Az nem lehet, mert zölden virul. Akkor biztosan valami rosszra gondol? Az őszre, amely majd megfosztja leveleitől. A ’magas gyermeksírás’ kitétel azt sejteti, hogy fiatal nyírfáról van szó, amely még félős, mert sérülékeny. Közös a két nyírfában a sírás, tehát az első sírt, a második sír most jelenben is. Különbség közöttük, hogy az elsőben talán az elvárásolt királykisasszony panaszodik, a másik pedig azért sír, mert a mindent elpusztító őszre gondol, és ezzel az olvasó eszébe juttatja az imént idézett *Szeptemberi fák* című vers végét: az ősz összeroskadását, amely Erdély elvesztését szimbolizálja. Tehát ez a vers szintén a hazáját veszített ember fájdmáról árulkodik. Ez a fájdalom attól kezdve folytonosan kínozza a költőt, amikor ráébredt arra, hogy az elcsatolt Erdélyben nem tud tovább élni.

Ezen értelmezésemet mintha megtámogatná *A fák* című verse. Ezt a verset szintén Magyarországon írta, de korábban: 1939-ben. (*Akarsz-e fényt?*, 12.) Életében

azonban nem adta ki. Hagyatékában megtalálták, és 1969-ben az *Akarsz-e fényt?* című kötetben jelent meg.

A fák

Pusztán futunk. Néztél-e hátra,
messze-maradó kerti fákra?

Sokat ültettünk és szerettünk,
gyümölcséből egynek sem ettünk.

Álmodtunk róla csodaszépet,
dédélgettük a csemetéket.

Álltunk viráguk dísze mellett –
dobbantott a sors: menni kellett.

A Maros mellől útrakeltünk,
Hegy alatt elmaradt a kertünk.

Kolozsvárt elmaradt a Hója,
másnak hull majd anyám diója.

A besztercei szilva kékje
más asztalának lesz az éke,

másé vajkörte, pónyik-alma,
mienk a sors gyümölcs-tilalma.

Nem tudom én, sok fánk kié lesz,
de legyen a termése édes.

Cukor-ize és ért zamatja
áldását mindig dúsan adja.

Ragyogó őszökön nevetve
hívja új népét új szüretre.

Míg mi futunk és úgy tűnünk el
gyümölcs-vestett életünkkel.

(ÁPRILY, 1972, 452.)

A *fák* című vers tizenkét kétsoros versszakból áll. Felépítése arányos: három négy versszakos részre oszlik. Az első rész első sorából kiderül, hogy a fák tulajdonosai futnak, s közben hátra-hátra néznek, és sajnálják azt a zsenge, fiatal fákból álló gyümölcsöst, amelyet gondoztak, amelynek virágjában gyönyörködtek, de gyümölcséből még egyszer sem ettek. Egyszer csak „dobbantott a sors, és menni kellett”. A versből egyértelmű, hogy Kolozsvárról való távozásukat Áprily menekülésnek értelmezi.

A vers második részéből, az 5–8. versszakokból világos, hogy Kolozsvárt hagyják ott: a Maros folyót, Kolozsvárt és Hóját.

Győri János említi, hogy Áprily Kolozsvárról gyakran kirándult Hójára: „A nyarakat pedig hójai kertjükben tölti. A kertben, melyet a felesége örökölt, még egy kis házat is építtetett, üvegverandával. Ebben a kis házban gyakran fölkeresik barátai – a ’csipkehúsú’, angyali költő, Dsida Jenő is.” (GYŐRI, 1970, 80.) Nemcsak a kolozsvári házat hagyják el tehát, hanem a hójai kertet is, diójával, besztercei szilvájával, vajkörtéjével és pónyik-almájával együtt. Nem véletlen a gyümölcsök felsorolása: dió, besztercei szilva, vajkörte, pónyik-alma, hiszen Áprily gondos gazda volt: saját két kezével művelte kertjét, és tudatában volt munkája értékének.

Figyelemre méltó, mondhatnám, feltűnő a folytatás, azaz a vers utolsó része; így kezdi ugyanis: „Nem tudom én, sok fánk kié lesz”, azaz „bárkié legyen is sok fánk” – mondja, legyen jó és bőséges a termése: „legyen a termése édes”, „áldását mindig dúsan adja”, „Ragyogó őszökön nevetve / hívja új népét új szüretre”. Tehát kolozsvári háza, hójai kertje új tulajdonosának jó termést kíván.

S ezután jön a váratlan és a megdöbbentő befejezés: „Míg mi futunk és úgy tűnünk el / gyümölcse vesztett életünkkel.” Megdöbbentő egyrészt azért, mert megismétli a vers első sorának legsúlyosabb szavát: „Pusztán futunk.” Mint láttuk, 1939-ben írta ezt a verset, 10 évvel Kolozsvár és Erdély elhagyása után, és még mindig fut. A vers első sora szerint a pusztán, az utolsó sora szerint pedig ez a futás gyümölcse vesztett életének eltűnésével azonos.

Ez a vers azonban csak Áprily halála után két évvel, 1969-ben jelent meg az *Akarsz-e fényt?* című kötetben. Az e kötet verseiről írt kritikai észrevételeket Fráter Zoltán gyűjti össze a már említett *Áprily Lajos* című monográfiájában. Vita Zsigmond kritikai értékelését így összegzi: „Éppen a hátrahagyott versek bizonyítják, hogy »egy zaklatott élet minden jelentős állomását a kor hullámszállásával és az emberiség örök kérdéseinek nyugtalan kutatásával együtt szemlélhetjük«, s a nyugtalanság és megnyugvás hangjaival együtt válik teljessé költészete.” (FRÁTER Zoltán, *Áprily Lajos*, Budapest, Balassi Kiadó, 1992, 125.) „Simon Zoárd az egész könyvet a búcsúzás szempontjából értelmezi: „Az elmúlás gondolata, mely kezdettől foglalkoztatta a természet közelségében élő alkotót, s amellyel a természet rendje, az évszakok örök változása minduntalan szembesítette, egyre hétköznapiabb módon, apró élmények részeként szövi át verseit.” (FRÁTER, 1992, 126.) Lényegében ez a kettősség figyelhető meg a versben, csakhogy ez a kettősség *A fák* című versben éles ellentétben áll egymással, s talán ez lehet az oka, hogy Áprily életében nem publikálta ezt a verset. Szinte

belehal fájdalmába, hogy azt a gyümölcsöskertet, amelyet ő ültetett és ápolt, mások élvezhetik majd, mégis jó termést kíván nekik és vidám szüretet.

Azt hiszem, igaza van Fráter Zoltánnak, amikor ezt írja róla: „Áprily nem ’küldeteses’ költő, legalábbis Ady szerepvállalása értelmében nem. Mégis tudta és érezte feladatát a világban, csak szűkebb körben vonta meg illetékessége határát. A politikai kérdéseket a békevág, a kölcsönös megértés szellemében szemléli. Alkata idegenkedik a gyökeres változásoktól, alapvetően melankolikus, lemondásra hajló lélek. Dac, indulat szinte alig érezhető benne, fájdalom és sérülékenység annál inkább.” (FRÁTER, 1992, 129.)

Én úgy érzem, hogy amikor Áprily ezt a versét írta, igen nagy „dac és indulat” dúlhatott a lelkében, de ő nagy kínok között legyúrta azokat, és csak végtelen fájdalomnak, mondhatnám, véget nem érő kétségbeesésének adott hangot. Az a tény, hogy életében nem adta ki ezt a jelentős verset, talán azzal magyarázható, hogy tudatában volt annak, hogy nem volt őszinte, elhallgatta az igazságot, haragját és felháborodását, amikor ezt a verset formába öntötte. Ezen rossz érzés akadályozhatta meg abban, hogy megjelentesse. Talán ő is érezte azt, amit én érzek, hogy áthidalhatatlan az elmentét a verset lezáró ezen két versszak között:

Ragyogó őszökön nevetve
hívja új népét új szüretre.
[...]
Míg mi futunk és úgy tűnünk el
Gyümölcsse-vesztett életünkkel.

Hasonló végkövetkeztetésre jutott Antal Attila is a budapesti időszak verseinek elemzése után: „A költemények többsége a halálba hanyatlás (tíznél is több vers), a veszteség, a legyintő lemondás, a kilátástalanság képi objektívációival fejeződik be, s az elhelyezkedése kapcsán különösen hangsúlyos kötet- és perióduszáró mű, a *Túl ötven erdőn* is a teljes elesettség állapotában láttatja lírai hősét.” (ANTAL Attila, *Világalkotó elemek Áprily Lajos költészetében*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2003, 254.)

– Lineáris, vizuális és szonorizált költeményekben és esszéekben –

Az Egy dunántúli mandulafáról című költeménytől a kortárs avantgárdig

„A nagy érzelem ólomsúllyal kapaszkodik belénk, s megköti a szárnyainkat. Az igazi ihlet [...] nem szubjektívvé tesz [...], hanem objektívvé. Az ihlet technikai diszpozíció” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Az ihlet pszichológiája. Jegyzetek egy író naplójából*, In *Uő, Nyelv és lélek*, Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 324–325.) – vallja Kosztolányi Dezső *Az ihlet pszichológiája* című írásában. A teremtő ihlettel, ahogy Arany János írja, az „isteni” perccel („Perc a tiéd, egy perc, az isteni!” – ARANY János, *Az ihlet perce*) az ókortól kezdve napjainkig sokat foglalkoztak. S bár a legtöbb meghatározás sajátos lelkiállapotról beszél, ami egy új dimenzióba, természetfeletti szférába emeli az inspirációt, az alkotásra ösztönző erő mégis akkor optimális, ha társul hozzá a létrehozáshoz szükséges távolságtartás is. Ez a távolságtartás teszi éretté és tökéletessé a művet.

Janus Pannonius az *Egy dunántúli mandulafáról* (*De amygdalo in Pannonia nata*) című költeménye is lenyomata egy élménynek, amivel a pécsi püspök a Mecsek déli, lapos lejtőjén találkozhatott: egyetlenegy, festői szépségű zárvatermő növény, az idő előtt virágpompába öltözött mandulafa látványa ihlető erővel bírt a költőre. (Valószínűleg már jóval korábban, az ókorban is megtalálható volt a fa Sopianaeben – a rómaiak ültették –, de Pécs városa a török hódoltság alatt vált először híressé a mandulatermesztésről.) S ez az inspiráció objektív keretben is marad az eredeti Janus Pannonius-versszövegben. Csak majd a 20. század közepétől kap a költemény egy egészen más, átszubsztivizált értelmet a Weöres Sándor-fordítás és a fordítással együtt megjelent Gerézdi Rabán-magyarázat által.

Az eredeti Janus Pannonius-vers ugyanis egészen másról szól. Azaz az ellentétes szerkesztésű elégiko-epigrammaként aposztrófált vers egyáltalán nem elégikus és nem is tragikus. Minderre Jankovits László hívta fel a figyelmet, miután a Janus Pannonius-monográfia írása közben alaposabban megvizsgálta az eredeti versszöveget, valamint az ehhez kapcsolódó Weöres-fordítást és annak széles körben elterjedt Gerézdi-magyarázatát.

Jankovits jelzi, hogy az a gondolat, miszerint „a tél elpusztítja a mandula virágait, Weöres fordításában jelenik meg először.” (JANKOVITS László, *A diadalmas mandulafa*, Jelenkor 2012/11, 1113.) Megállapítja, hogy ebből a versből egy sikeres iskolai felelet körülbelül így hangzik: „az 1466 kora tavaszán, Pécssett keletkezett verset a valódi élmény, a személyes sors és az ókori műveltség hármassága határozza meg. A télben, talán a Mecseken csodálatosan kivirágzó, a fagynak kitett mandulafa a Pannóniába túl korán érkezett csodálatos tehetségű költő elkerülhetetlen pusztulását jelképezi. A vers ellentétes szerkezetű: első felében a virágzás idillikus, a másodikban a pusztulás elégikus hangulata uralkodik.” (Uo., 1114.)

De mi is az eredeti versszöveg üzenete?

A költemény mitológiai motívumait a Weöres-fordítás csak kis részben őrzi meg. Pedig Janus Pannonius a Tíryns-béli Prokné és Démophón mitológiai jelképeit dominánsan beépítette művébe, s így az ihlető erejű mandulafa is más értelmezői aspektusba kerül. A költemény záró két sorában tűnik fel a mandulafává, illetve fecskévé változó két mitológiai hősnő, Phyllis és Prokné. A történet közismert: a trák királylány, Phyllis az ifjú férjnek, Démophónnak visszatértét várja, de hiába. Önpusztító türelmetlensége halálát okozza. Viszont a szánakozó istenek jóvoltából mandulafa lesz belőle, amely a későn érkező Démophón érintésére virágba borul. Ehhez a Phyllis-mitoszhoz pedig még a Prokné-legendakör is hozzákapcsolódik az eredeti Janus-műben. Prokné alakját Ovidiustól ismerhette Janus Pannonius. Az általa írt átváltozás-történetek egyikében a fiukat találja fel Démophónnak étkül, s a bosszúálló férj elől menekülve változik fecskévé. Proknét tehát – miután féltékenysége gyilkosságba hajszolta – Zeusz fecskévé változtatta.

A két metafora új értelmet teremtő, innovatív erejű egybeolvadására először Török László érzett rá, amikor megállapította: „A két metafora (Phylli, Progne) összekapcsolásával rendkívül modernné, impressziógazdaggá válik a kép, s messze felülmúlja az utánczott ovidiusi motívumot.” (TÖRÖK László, *Janus Hungaricus, avagy filológiai barangolások a Janus-epigrammák magyar fordításainak birodalmában*, In *Klaniczay-émlékkönyv*, 1994, 96.)

Szántó Gábor András *Janus-kriminek* nevezi ezt a gazdag mitológiai párhuzamot, s kiemeli, hogy a versben „nem egy korán érkezett humanista sanyarú sorsa, hanem egy párját hasztalan váró szerelmes tragédiája bontakozik ki előtünk.” (SZÁNTÓ Gábor András, *A Janus-krimi*, Kortárs, 2007/4, (<http://epa.oszk.hu/00300/00381/00114/szantoga.htm>).

Jankovits szerint, „ha közös gondolatot keresünk Janus Pannonius költői programja és a versbeli mandula között, az a nemes tehetség türelmetlen cselekvés-kényszere a zord északi világban. Olyan aktivitás, amely, ha jól olvassuk a verset, nem kudarchoz, halálhoz vezet, hanem a tél csodálatos meghódoltatásához.” (JANKOVITS, 1117.) Ennek megfelelően fordítja Jankovits eredetiből a Janus-verset. (Míg Weöres nyersfordítást használt, mentorának, Kardos Tibornak a munkáját.) A legnagyobb különbség a két fordításban az, hogy míg Weöres Sándor a tavasz késlekedését hangsúlyozza, és a tavasz előhírnökeként megjelenő fecske-motívummal is ezt jelzi, addig Jankovitsnál egyáltalán nincs tavaszvárás, s hatásosabban is érzékelteti a tragikus költősors beteljesedését.

A mandulafáknak azóta is nagy kultusza van Pécs városában és a Mecsek környékén. Az idén egy pécsi havihegyi mandulafa nyerte el az Év fája címet is. A 135 éves fa a Havas Boldogasszony-templom mellett áll, s nemcsak a városrész jelképe, de az örök megújulás magyar szimbóluma is.

Janus Pannonius verse még a kortárs avantgárdra is hatott: Szkárosi Endre a *Magyar irodalmi hallgatókönyvében* a humanista költő versének zengő hangzású, szonorizált (azaz: zengővé, zengzetessé, zengő hangzásúvá tesz – lat. sonus 'hang');

sonorus 'hangzó, csengő'; sonoritas 'zengés, zengő hangzás', 'hangzósság, zengzetesség'; a hangtanban 'zöngesség') feldolgozásával egészen új értelmezői tartományba emelte a mandulafa ihlette művet. (SZKÁROSI Endre, *Magyar irodalmi hallgatókönyv, Tűzfal 1.3* Janus Pannonius, *A dunántúli mandulafácskáról* (6:40'-7:58); *Tűzfal 1.11* Janus Pannonius, *De Amygdalo in Pannonia nata* (23:30'-24:18) <https://www.youtube.com/watch?v=IXPO-YZJCSc>) A Konnektor együttes olyan felfogásban, olyan nyelven és hangszereléssel dolgozta fel a humanista költő versét is, hogy – az együttes céljának megfelelően, az eredeti érvényt és hatást a megfelelő alkotói távolságtartás attitűdjével újratereztve – aktualitásként szólaljon meg, mai életünk részeként.

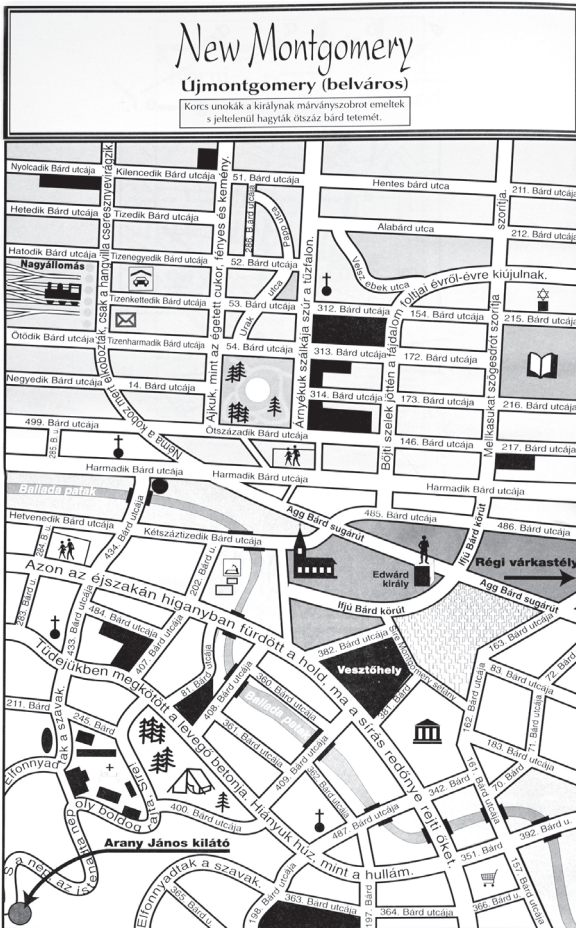
Papp Tibor

Az inspiráció metódusa a kortárs avantgárd többi képviselőinél is megfigyelhető. A mű létrehozásához szükséges távolságtartás alkotói attitűdje Papp Tibor vizuális költeményeiben szintén megtalálható.

Papp Tibor logo-mandalái, térversképei között a szülőföld ihlette alkotásokkal is találkozunk. Az ő szűkebb szülőföldje Tokaj. 1936. április 2-án itt született, s élete végéig meghatározó volt számára ez a település. Nemcsak a Tokaji Írótábor rendezvényeinek volt aktív résztvevője, de műveiben is többször felbukkan a város hangulata és motívuma: „Tokaj akkoriban kopottas ruhájú hegyaljai község volt – vallja egy interjúsorozatban. – Földszintes, többnyire két ablakszemes házacskaí nappal is, mintha félig aludnának, szusszanás nélkül hagyták peregni az időt. Élősködőként, a Kopasz-hegy nyakszirtjén kapaszkodva kora tavasztól egymást figyelve várták az őszt, a mustillatú őszt, amikor némi szellőcske jöttén a nap ecetsugarai bearanyozták a békésen integető leveleket, a fél kézzel kapaszkodó érett fürtöket, a borra váró hordók abroncsait. [...] A Kopasz-hegy lábánál, a kicsit kopottas állomásépület szomszédságában, a raktársorhoz ragasztott emeletes ház szolgálati lakásában valamelyik menetrendszerű vonat sínen pengetett ritmusára jöttem a világra, még a hangszórók előtti kiabálós (»Szerencs felé beszállás!«) érában.” (PAPP TIBOR-PRÁGAI Tamás, *A pálya mentén*, Budapest, Napkút, 2007, 15–16.)

A tokaji bor és a görög mondák varázslatos énekű dalnoka, Orpheusz kerül a középpontba a *Tokaj* című logo-mandalában („borfi orpheus”). A középpont köré rendeződő szavak és szókapcsolatok összefűzésével pedig számos lineáris verset generálhatunk a vizuális költeményből. A *Tokaj* című térvers/kép a költői lelemény és humor példája. A műben a bor névszót Papp Tibor személyes névmásokkal látja el, s ragozást imitál. Majd a homonim szóalakhoz érve abbahagyja a sajátos ragozási mintasort: „én bor / te bor / ő bor / mi bor / **ti bor**” (*A kiemelés tőlem*, K. E.)

Költőelődök hatása is kimutatható Papp Tibor életművében. Nem csupán az avantgárd mester, Kassák Lajos hatása, de a 19. századi klasszikusoké, így Arany Jánosé is. A *New Montgomery* című térversképben Arany-reminiszenciával találkozunk. Akár Arany-hommage-nak is nevezhetnénk az alkotást. Arany balladáját

1. PAPP Tibor, *Hommages – A walesi bárdok In Vendégszövegek*, Budapest, Ister, 2003, 568–569.

égetett cukor, fényes és kemény”; „Böjti szelek jöttén a fájdalom foltjai évről-évre kiújulnak”; „Mellkasukat szögesdrót szorítja”; „Tüdejükben megkötött a levegő betonja”; „Azon az éjszakán higanyban fürdött a hold, ma a sírás redőnye rejti őket.” S egy Arany János-idézetet is olvashatunk: „S a nép, az istenadta nép oly boldog rajta, Sire!”

Az Arany János-művek ihlető hatása a kubusoknál is kimutatható a Papp Tibor-i életműben. A kubus vagy versnégyzet, betűnégyzet a barokk korban gyakrabban volt jelen a költészetünkben. A latin verselés óta ismert „bűvös” formának számtalan változata létezett. Még Szenczi Molnár Albert is élt latin nyelvű képverseiben ezzel a formával. Arany László 1882 nyarán a SATOR-AREPO mágikus betűnégyzet-

ugyanis Papp Tibor továbbírja. A mottóval már a térvers/kép olvasói-értelmezői mozzanata előtt utal az alapvető problémára: „Korcs unokák a királynak márványszobrot emeltek / s jeltelenül hagyták ötszáz bárd tetemét.” Akár egy sírfelirat is lehetne mindez: a disztichon-forma is ezt sugallja. S a belváros utcáit a zsarnoki uralom ellen küzdő, 500 névtelen, walesi hősről nevezi el. Papp Tibor a szöveg és a tipográfia együttes erejével állítja eléink a méltatlanul elfeledetteket, hogy emlékezzünk. A belvárosi utcahálózatban egy sugár- és egy körutat találunk. A földrajzi köznévrangsorjelző erejével emeli ki a walesi történet három központi bárd-alakját: a sugárút az agg bárdról kapta a nevét, míg a körút az ifjúról. S Edward király elé „vakmerőn és hivatlanul” kilépő harmadik bárd utcája a leghosszabb. A Ballada-pataknál, a vesztőhely és a temető közelében, a király márványszobra körül merészen ívelve keresztezi egymást a három bárd útszakasza (lásd az 1. számú illusztrációt).

A belváros-részletben költői sorokat is találunk: „Néma a koboz mert elkobozták, csak a hangvilla cseresznyevirágzik”; „Ajuk, mint az

ről apjának is beszélt. „Ördög vigye a problémáidat – mondta Arany János másnap a fiának –, feltettem magamban, hogy csinállok egy sator arepot, s egészen belefájdult a fejem.” A mű azonban mégiscsak elkészült. Mágikus betűkubusát úgy szerkesztette meg a költő, hogy az egyben rákvers is lett: balról jobbra, jobbról balra, felülről lefelé, alulról felfelé egyaránt olvashatók a sorok. Papp Tibor ezt az Arany-művet választotta a 25×25 – *Bűvös négyzetek* (2007) című könyvének mottójául.

De miért is kívánta pokolba Arany János a kubusírást, miért fájdulhatott meg tőle a feje? Akárcsak egy kötött formájú versnek, úgy a betűnégyzetnek is szabályai vannak: az öt betűs palindromnak, az oda-vissza olvasható sornak úgy kell felépülnie, hogy bármelyik irányból olvasva szótári jelentéssel bíró szót adjon. S a számszerű behatárolás (öt betűből álló szavakból kell felépülnie) különösen megnehezíti az alkotói folyamatot (lásd a 2. számú illusztrációt).

2. Bűvös négyzetek

S	A	T	O	R
A	R	E	P	O
T	E	N	E	T
O	P	E	R	A
R	O	T	A	S

a) Ókeresztény mágikus betűnégyzet

T	A	K	A	R
A	D	O	M	A
K	O	N	O	K
A	M	O	D	A
R	A	K	A	T

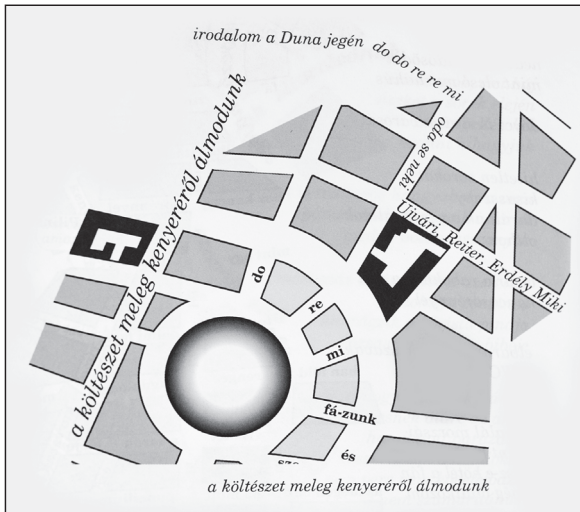
b) Arany János betűnégyzete

▲	ſ	▲	T	U
ſ	I	K	E	T
▲	K	▲	K	▲
T	E	K	I	ſ
U	T	▲	ſ	▲

ſ	▲	R	▲	ſ
▲	R	▲	M	▲
R	▲	V	▲	R
▲	M	▲	R	▲
ſ	▲	R	▲	ſ

c–d) Papp Tibor bűvös négyzetei

A költőelődök hatása mellett az elfeledett vagy a méltatlanul elhallgatott alkotók (Ujvári Erzsébet, Nemes Nagy Ágnes) által ihletett művek is megjelennek az életműben. Ilyen például a *Vendégszövegek* 4. kötetben a *Hétköznapi séták* című mű, amely a térképversék, térversképek vonulatába illeszkedik. Ezzel a művel Ujvári Erzsébet és társaira irányítja Papp Tibor a figyelmünket (lásd a 3. számú illusztrációt).

3. PAPP Tibor, *Hétköznapi séták* (részlet)
In *Vendégszövegek*,
Budapest, Ister, 2003, 555.

három George Grosz-klisével. A Szépirodalmi Könyvkiadó által pedig 1986-ban jelent meg a teljes életművet felölelő posztumusz kötet (sajnálatos módon *Csikorognak a kövek* címmel), ami épp Ujvári Erzsinek az irodalmi kánonból való sajnálatos kiszorítottságát erősíti meg. Papp Tibor szerint nem azt kellett volna a felelős szerkesztőnek a fülszövegre írnia, hogy Kálmán C. György írása „értékelő tanulmány”, hanem azt, hogy *leértékelő*.¹ Pedig „Ujvári Erzs – jegyzi meg Papp Tibor – a kevés is a korabeli magyar és a korabeli európai irodalom jelentős nő-költőjévé vált.”

A *Tér/vers/képek* záró alkotása az *E-city*, azaz a *Város internet-fényben* térkép-váza (-vázlata). Ebben az alkotói akarat átrendezi a közelmúlt irodalomtörténetét. Kanonizálja az irodalmi köztudatból kiszorított alkotókat: Pilinszky János, Kassák Lajos és Bakucz József mellett a női alkotók közül Nemes Nagy Ágnes emeli ki.

Kelemen Erzsébet

A balatoni táj számtalan alkotót meghihletett. A legadekvátabban talán maga a szerző vallhat erről a találkozásról és a megszületett vizuális költeményekről. Most én is ezt teszem. Ugyanis az experimentális költészeti kategóriához tartozó alkotások általában hosszú logikai sor eredményeképpen jönnek létre, rendkívül elvontak,

1 Még a költőnév is helytelenül írták és írják a mai napig: posztumusz kötetében és a szakirodalmakban egyaránt hosszú magánhangzóval szerepeltetik. Pedig a költőnév rövid „u”-val írta a nevét, az életében megjelent kötetén is így szerepelt, a *Mában* is így publikált, s az *Egy ember élete* eredeti kiadásában is így olvashatjuk.

Kassák Lajos húga, Barta Sándor felesége, Ujvári Erzs a múlt század első évtizedei művészetének szerkesztője és formálója volt: a háborút nemcsak női szemszögből mutatja be az olvasóknak, hanem – ahogy Csatlós Hanna is utal rá –, a háborúellenes költeményeihez tökéletesen kihasználta az avantgárd sajátosságait, kifejezőeszközeit. (Csatlós HANNA, *Kivel bújok ágyba, ha a férjem frontra megy?* <https://vs.hu/magazin/osszes/kivel-bujok-agyba-ha-a-ferjem-a-frontra-megy0303#!s1>) A tizenhat oldalas karcsú verseskötete, amely a háború rettenetét feltáró, válogatott tíz prózaversét gyűjtötte egybe, 1921-ben jelent meg Bécsben, *Prózák* címmel a *Ma* folyóirat különszámaként,

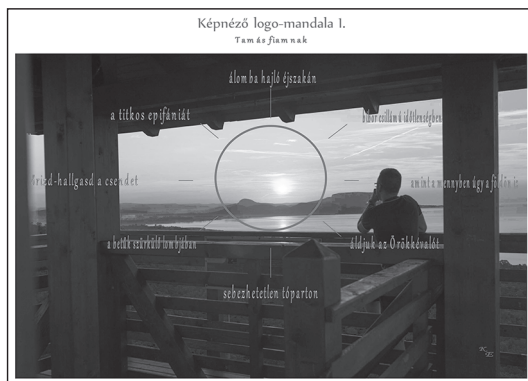
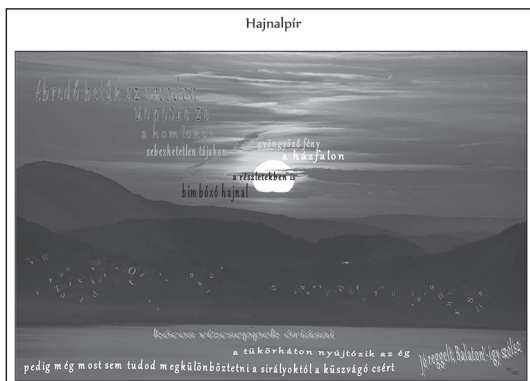
s a látványon túli jelentésük szinte csak a beavatottnak szól. Történjen meg tehát ez a beavatás.

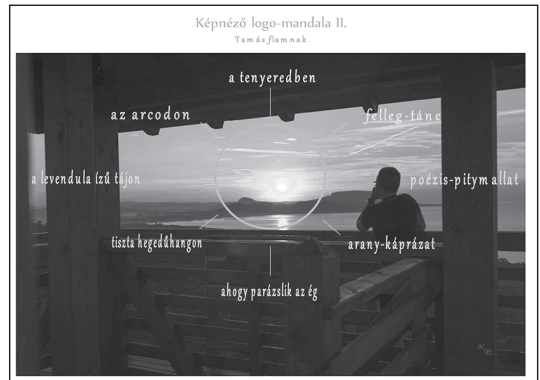
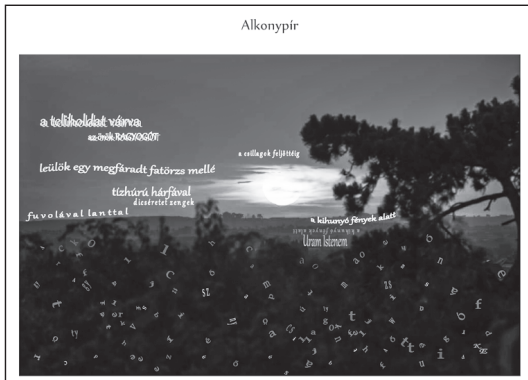
A konkrét versek közül a logo-mandala műfaját is a vizuális költészeti kategóriába sorolhatjuk. Az elnevezés Francis Edeline (1930-) belga költőtől származik. A görög *logosz* és a szanszkrit *mandala* szavak összevonásával alkotta meg e térbeli versek különös csoportjának nevét, s az 1990-es években a térbeli költészetet képviselő negyven költő életművét vizsgálva egy olyan gyűjteményt is közreadott, amelyben mintegy kilencven, azonos kritériumok alapján kiválogatott konkrét művet idéz. E meditatív formát bár felfedezhetjük a 20. század magyar vizuális költészetében is, viszont az új vizuális, meditatív műfaj magyarországi meghonosítója Papp Tibor lesz. Az ő „szó-körei” azonban az edeline-i kategóriától innovatív módon eltérnek. Az olvasatok sokféleségére utalva Kelényi Béla szerint is a költő szinte „vers-generátor-ként” használja a mandala-elvet: ebben a labirintusban ugyanis soha sincs megérkezés, a szó soha nem érheti el végleges jelentését.

Kelemen Erzsébet is alkotásaival a hazai vizuális költészetnek Papp Tibor által megteremtett új műfaját igyekszik gazdagítani. Művei sokszor „továbbírják” a logo-mandalák edeline-i és Papp Tibor-i műfaját: nemcsak tematikában újszerű, de a klasszikus alakzatot vizuális többlettel is ellátja. Nevezetesen: a műfajt „bekapcsolja” például egy képnéző befogadási-értelmezési aktusba. Négy vizuális költeményt fűz így egybe: a *Hajnalpírt*, az *Alkonypírt*, valamint a *Képnéző logo-mandala I. és II.* című műveket. Az alkotó a művek kötetben való megjelentetéséhez nyomdatechnikailag pontos leírást is készített.

Az alkotót (és a fotót készítő művészt, Zolcsák Tamást is) a balatoni táj ihlette meg: a Balatonyörökről szemlélt napkelte és naplemente (lásd a 4. számú illusztrációt).

4. A két *Képnéző* logo-mandalából a középben bejelölt piros kört ki kell vágni, hogy ott egy kukucskalásra alkalmas lyuk (szó szerint lyukas-mandala) legyen, s azon keresztül lehet majd a szemlélni másik két művet, a napfelkeltét és napnyugtát. A kötetben majd úgy illeszkednek a képnéző logo-mandalák, hogy a két lyuk egybeessen, s így a másik két mű Napja is láthatóvá válik. Eh-

hez a bal oldalon kell lennie a *Hajnalpír*nek, a jobb oldalon a *Képnéző I*-nek (lapozunk), bal oldalon a *Képnéző II*-nek, mellette, a jobb oldalon az *Alkonypír*nek.

A *Képnézők*ből kivágtott Napokat egy kis ki-be tolható fülre ragasztjuk rá, amit oldalt vagy fent húzogatva egyszer a *Hajnalpír/Alkonypír* Napját látjuk (ha a lyuknál áll a kis fül), ha pedig visszatoljuk, akkor a *Képnéző* logo-mandala Napját. Ehhez viszont a *Képnéző...* műveknél egy japán hajtás szerinti felvágatlan oldal kell. (A vizuális költemények kéziratát *Csodaszép madár* címmel kiadás előtt áll a Magyar Műhely Kiadónál.)

5. KELEMEN Erzsébet, *Ablakok*

Egyedülálló sorozat a vizuális költészeti irodalomban Kelemen ablak-képver-seinek ciklusa. A *Bezárt ablak 1, 2* és a *Kinyitott ablak* négy alkotása szervesen öss-zekapcsolódik: az ablakmotívum mellett az idődimenzió is meghatározó tényező a művekben, a művek befogadása, szemlélése során az estétől estéig tartó versfolyam alkotói üzenetét bonthatjuk ki.

A négy kitárt ablak közül kettő itt is a balatonyöröki napkeltét mutatja meg, illetve a hortobágyi kora hajnali órák élményéből is részesülhetünk. Kelemen Erzsébet szintén Zolcsák Tamás fotóit használta fel a vizuális költemények megalkotásához (lásd az 5. számú illusztrációt).

6. KELEMEN Erzsébet, Óraköltemény

Minden percben hajnali pillanatkép

Tomikámnak

madarak napragyogta röpte / minden percben / áldás / hajnali pillanatkép / folyamnyi szó molekulák / az objektívra simuló vízcseppek / madarak napragyogta röpte / hajnali pillanatkép / áldás – adhatjuk meg a számtalan olvasati lehetőség közül a *Minden percben hajnali pillanatkép* című óraköltemény egyik megközelítési módját. A mű megalkotásában az ihlető erőt szintén a költőnő fiának, Zolcsák Tamásnak egyik budapesti fotója jelentette (lásd a 6. számú illusztrációt).

L. Simon László

A haza szűkebb régiója is megérinthesi az alkotókat. Így például Fejér megye inspiráló erejét mutathatjuk ki L. Simon László művészetében. Az életművében viszatérő elem a két otthon közötti kapcsolat, amely – vallomása szerint – „néha távolságként, egymás szembeállításaként, néha éppen egymás kiegészítéseként jelenik meg. Az egyik otthon lehet az egykori szülői ház, ahova hazajár az ember, ahonnan nehezen szakad el,” a másik pedig az új, „a saját magunknak, az általunk alapított családnak teremtett otthon. S ebben a motívumban „az emberben levő kettősség, a belső vívódások is megjelennek” (L. SIMON László jegyzete, kézirat).

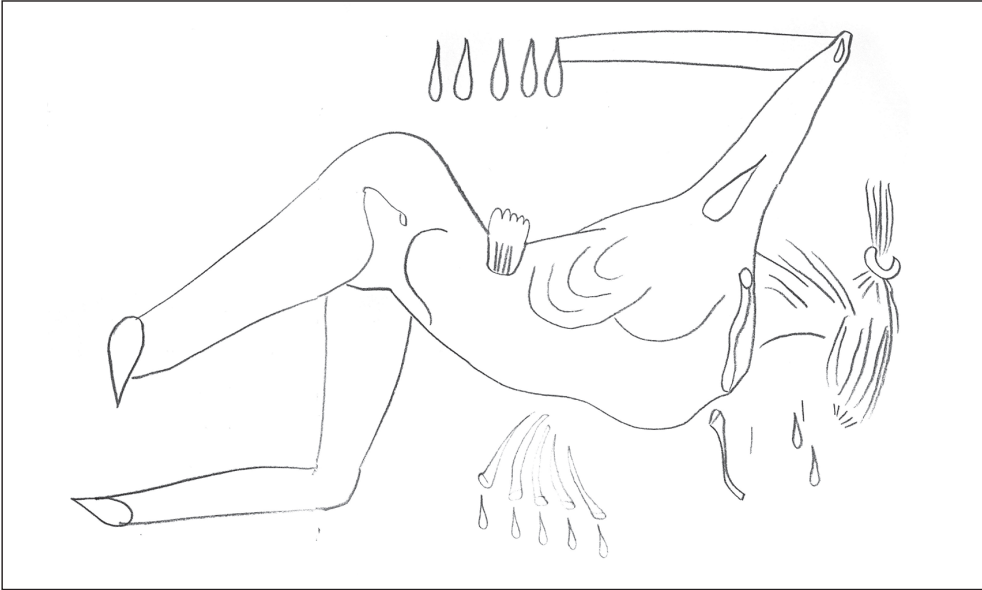
A *Japán hajtás* (2008) című kötetében a tér- és az idő szigorú dimenziójából kitörve halad vissza az időkapukon át a távoli múltba, otthonról hazafelé, a szülői házba. Sőt, azon túl saját gyermekkorra emlékeibe lép a legkedvesebb kirándulóhelyén az öreg bükkös tarvágásának, a mulandóságnak traumáját átélve:

kerestem egy keskeny rést,
egy hajszálrepedést,
s a túlsó oldalon,
a hazafelé vezető úton,
a régi bükkösben
holtak álltak a fák helyén

A *nem lokalizálható* (2003) című kötetében még időnként önámításnak véli az otthon megtalálását („a hazatérés hamis illúziójával / hitegetem magam” – *A legjobb szó*), a *Japán hajtás* költeményeiben viszont a keresés már érett bizonyosság, a múlt gyökereiből, hagyományából élni tudó, erős akarát. Az első ciklus *beszélgetéseiben* is már benne van az individuumot megtartó erő, a közösségnek, a családnak és a hitnek az ereje. A legtermészetesebben épülnek be a költeményeibe a Fejér megyei otthonok, települések: Bogárd (Sárbogárd), ahol az ősök, köztük a nagyszülők is éltek, s ahol az édesapa is született; Agárd, a jelenlegi otthon, ahová a házuk és a szőlejük eladása után a nagyszülők is költöztek, s Cece, ahol a nagypapa sírja van. L. Simon László az egyik esszéjében, a nyelvi leleménnyel megalkotott, beszédes *Példaképp* című rész első írásában a Niklára igyekvő Berzsenyi Dánielről is megemlékezik.

Ihlető erőit képzőművészeti alkotások is jelenthetnek. L. Simon László *Háromlábú lovat etető lány* (2009) című kötetének grafikái például nem a versszöveghez készültek, hanem fordítva: a költőt ihlették meg Palkó Tibor képei. A versszöveg és a képzőművész grafikája viszont olyan szerves egységet alkot, hogy nincs értelme az időrendi behatárolásnak, hiszen teljesen mindegy, melyik született előbb. A képek és a versek ugyanis párbeszédet folytatnak, szinte feleselnek egymással. Viszont az írások nem a képek aláfestői, kiegészítői, és a rajzok se a versszöveg illusztrációi. A mű felépítésében a szöveg egyszerre tűnik történetnek, történetté összeálló kép- és szövegfolyamnak, s egyszerre esik szét: ilyenkor a narrativitás helyét és szerepét az erős érzelmi motívumok, impressziók veszik át.

Az áldozat, áldozattétel, önfeláldozás, felajánlás jellegzetes motívumai, kulcsszavai a kötetnek, akárcsak a Palkó-életműnek. S az ősi motívum, a szimbolikus háromlábú ló a kortárs költészetben L. Simon László életművében jelenik meg Palkó Tibor huszonegy rajzának kíséretében (lásd a 7. számú illusztrációt).

7. PALKÓ Tibor In PALKÓ Tibor–L. SIMON László, *Háromlábú lovat etető lány*, Budapest, Magyar Műhely, 2009, 42–43.

A szűkebb haza ihlette versek mellett a *Körbejárni a hazát* (2017) című esszé-kötetében is értékes művészi vallomásokat olvashatunk a szülőföldről. L. Simon bejárva a szülőföldjét, keresi, kutatja a gyökereit. A kötelékekről, az eltéphetetlen száklakról ír. Az *Örökségről*, a régi hordókról, gépekről, „a tengerként hullámozó, haragos szőlő”-ről, ami édesapja halálával feladatként az ő vállára került: „Örökség a föld, örökség a feladat, örökség a mások által megkezdett és befejezhetetlen élet is” – vallja a nyitóesszéjében (*Örökség*). Gazdag és változatos nyelvi regiszterrel szól a szülőföldről való kötődéséről. Szemléletes, lírai, vallomásszerű sorokkal találkozunk: „azzal is elégedett lennék, ha gyalog körbejárhatnám a megyémet. Az én megyémet, amivel egy életre eljegyeztem magam, kerüljek bárhova is, legyen bármi is vele, alakíthatják, szabhatják, régiósíthatják, lekerülhet a térképről, nekem ez marad a szűkebb szülőhazám” (*Körbejárni a hazát*).

Használja a képszerű beszéd hasonlatát („kicsi, egyszerű templom ez, még száz ember sem fér el benn, olyan, mint egy falat kenyér”; tájnyelvi szavak gazdagsága is díszíti a nyelvét (nem minden vidéken ismerik a mackót, pufajkát: „mackót húztam, kucsmát, valami öreg pufajkát vagy elnyútt steppelt kabátot, három réteg

vastag zoknit és a sárga gumicsizmámat”) és személyesség jellemzi a kötetet: „milyen bort ihatott a hetyei-niklai gazdatárs, amikor még nem alkotta meg Bakonyi Karcsi bácsi a Cserszegi fűszerest.”

L. Simon László *Személyes történelem* (2011) című esszégyűjteményének egyik kulcsszava pedig az identitás: fő pillére a műveknek. A nyitó írás (*A szülőföld csókjai*) szerint az identitásunk „adja az erőnket, a tartásunkat, s a [z adott] megyéhez, a szülőföldhöz való ragaszkodásunk is az azonosságtudatunk elválaszthatatlan részévé vált.”

L. Simon László a „szűkebb haza”, Fejér megye településeit bejárja az olvasóval, s felidézi az ide fűződő emlékeket: feltűnik Gárdony, ahol a gyermek-költő az egykori tanácsházából kultúrházzá átalakított rendezvényteremben Csoóri Sándor irodalmi estjén vett részt, s itt zongorázott a zeneiskolai évváró hangversenyeken is (*Körbejárni a hazát*), megjelenik Nádasdladány, valamint Sárbogárd, ahol az ügyvéd nagypapa családja élt, a *Mirza* írójának, Simon Istvánnak a szülőfaluja, Bazsi is feltűnik és Sümegprága, ahol az anyai nagypapa lakott. Ehhez a településhez kapcsolja az író a saját maga által kitalált gyönyörű Csokonai-legendát is (*Csokonai Sümegprágán*), s vágya még, hogy újra és újra eljusson a megye többi kisebb-nagyobb településeire: Cecére, Dégre, Enyingre, Fülére, Jenőn át Fehérvárra, Bicskére. Csákváron a családi ereklyeként őrzött csalikancsók és kiöntőkancsók mesterének, az öreg fazekasnak a leszármazottai laknak, s a Velencei-hegységen túl fekszik a legkedvesebb faluja, Nadap, valamint Vörösmarty szülőhelye, Kápolnásnyék. A Velencei-tó északi partján Sukoró található, ahol az 1848-as pákozdi csata előtt a település református templomában összeült a haditanács (*Horgolt harisnya és bársonycipő*). Székesfehérvárott a megye egykori vármegyeházában is gyakran megfordul az író (*Az elődök tisztelete*). Nevezetes történelmi személyiség is származik e vidékről, Klebelsberg Kuno miniszter, s a Nádasdy-család tagjairól is olvashatunk, akik „Fejér vármegye felemelkedéséért, az egyházért, az oktatásért, a térség infrastrukturális fejlődéséért, szellemi gyarapodásáért” nagyon sokat tettek (*Személyes történelem*), akárcsak Festetics György az ország gazdasági műveltségének felemeléséért és a szűkebb régiójáért.

Identitásunknak részei tehát a szülőföld, a haza szűkebb tartományai. Ez már születésünkkor jelet rajzol homlokunkra, s a nemzethez való tartozás révén fokozatosan belénk ivódik. Ahogy Péntek Imre is írja a kötetéről szóló recenziójában: „Az individuum beleszületik valahova, egy család, egy hagyomány, egy tájegység keretébe, amihez kötődése (köldökszínörja) élete végéig elkíséri.” (PÉNTEK Imre, *Éltető hagyomány – konzervatív értékprioritások* (L. Simon László *Személyes történelem* /Esszé/című könyvéről), Pannon Tükör 2011/6., 63. – (http://epa.oszk.hu/03300/03335/00088/pdf/EPA03335_pannon_tukor_2011_6_063-066.pdf).

Mindez nemcsak az én-identitás önkép-fogalmának kialakulását jelenti, de a kollektív és a nemzeti identitás alapját is, az én-struktúra betagozódását a közösségbe. A tapasztalás – így önmagunk megtapasztalása – az időhöz csakis narratív módon férhet hozzá – vallja Paul Ricoeur. (PAUL RICOEUR, *A hármas mimézis* In Vá-

logatott irodalomelméleti tanulmányok, Budapest, Osiris, 1999, 255.) S a narrativitás azt jelenti, hogy a történeteink segítségével közelebb kerülünk önmagunkhoz. Ez a narratív elbeszélő- és megismerési mód van jelen a *Személyes történelem* esszéiben is. „Történelmünk [...] nem lehet teljes a közös múlt leírását és értelmezését kiegészítő személyes történelem igazságai nélkül. Identitásunk alakulása szempontjából ugyanolyan fontos lehet a családtörténet, a szűkebb közösségünk históriája, mint a nemzeté, az országé” – írja L. Simon a kötet címadó esszéjében. Marcel Proustra is hivatkozik, miszerint „ami nem éli túl az emlékezetünk határát, nem számíthat semmit számunkra”, azaz „ami nem képezi az egyéni vagy a kollektív emlékezet részét, az nem alakítja gondolkodásunkat, nem formálja személyiségünket, nem lesz az identitásunk része.” Ezért is akarták évtizedeken keresztül a múltat eltörölni, mert „tudták, hogy a történelmünk, a személyes és családi hagyományaink ápolása, ünnepeink megtartása nélkül kiszolgáltatottakká, kihasználhatókká válunk”, gyökértelessé, így pedig gyengévé, erőtlenné és irányíthatókká (*Az emlékezés emlékműve*).

Az elődök tiszteletét, a történelmi múltat közvetítő üzeneteket, tárgyi emlékeket ezért is igyekszik helyreállítani, megmenteni az író: az összetört megyei kőcímert, a két megyei politikusnak, gróf Cziráky János és gróf Károlyi József főispánoknak a képét, valamint az 1930-as Károlyi József-márványtáblát. De a múlt lenyomatait közvetíti a hajdani nadapi plébános, Baumgartner Károly fényképeivel is, aki azokat a sváb községlakókat örököltette meg, akiket később, 1946–1948 között kitelepítettek, akik pedig marad(hat)tak, azokról jelentéseket készítettek. A méltatlanul elfeledett Nádasdy-család fotóit is megmutatja nekünk, mert tudja, hogy „nemcsak erkölcsi kötelességünk [...] a múlt feledésre ítélt fontos darabjainak a leporolása, hanem megmaradásunk záloga is” (*Az emlékezés emlékműve*).

A személyes kapcsolatoknak, kötődéseknek, a családi élményeknek, emlékeknek (szüretelés, disznóvágás, nemzedéktörténetek stb.) identitáserősítő szerepük van: ezen az élettörténeti elbeszéléseken keresztül empirikusan is hozzá tudunk férközni az önazonossághoz. Ilyen identitáserősítő élmény – amit most mi is ezen a rendezvényen átélhettünk –, hogy például kezét foghattunk Berzsenyi Dániel egyenes ági leszármazottaival.

L. Simon esszéi vissza akarják írni az életünkbe az elvesztett szakralitást, a mesét, az éneket, az identitásunkat erősítő közös élményanyagot, a magyar tájat, érzést. Keresésre ösztönöznek bennünket: a szülőföldön az éltető-élő gyökerek felkutatására, megtalálására. Ha minderre nyitottak vagyunk, és észrevesszük a körülöttünk lévő csodát, akkor a magyar táj ihlető, éltető és önazonosságot erősítő ereje minket is megérinthet.

„A nagy érzelem ólomsúllyal kapaszkodik belénk, s megköti a szárnyainkat. Az igazi ihlet [...] nem szubjektívvá tesz [...], hanem objektívvá. Az ihlet technikai diszpozíció” – vallja Kosztolányi Dezső *Az ihlet pszichológiája* című írásában.

Keresztury Dezső versei feleségéhez, Seiber Máriához

Keresztury Dezső életének regényében a szerelemről és a házasságról szóló fejezet valóban úgy indul, mintha csak egy, a sztorija tekintetében érdekesítő, sőt izgalmas lektúrt kezdenénk olvasni. A helyszín Európa egyik nagyvárosa – ha nem a legnagyobb – a rohamosan fejlődve végzetébe rohanó Berlin. Legnevesebb egyetemén lektorként bukkan fel főhősünk, a dunántúli tudós költő és filozófus, aki a húszas évek végén szerzetesi kitarásával veti bele magát a munkába, miközben estelente el nem mulasztaná a tudományos és a diákélet kínálta programokat. Könyvtári és írói tevékenységét egyfajta – közösségeket egybeolvasztó – szervezői fáradozással toldja meg, mint aki erre az organizátori szerepre is született a Németországban élő magyarok kedvére. Kitűnő tornász, jól focizik, míg a német romantika költőit fordítja, vagy éppen a *Pester Lloyd*-nak készít recenziót.

Feleségét, Seiber Máriát a magyar diákegyesület bálján ismerte meg. Mária első pillantásra egy karcsú és magas vezértáncost látott meg, aki a berlini Műegyetem rektorának nálánál jóval idősebb feleségét szórakoztatta. Keresztury Dezső fölényesen köszöntötte, mivel összetévesztette Máriát egy, már ismerős hölgygel, pedig az orgona- és zongoraművész, Kodály tanítványa állt előtte, jövődó felesége és műzsája. (Az éles szemű költőt az egymáshoz feltűnően hasonlító női frizurák tévesztették meg.)

Két magyarországi fiatal, két érzékeny művészlélek találkozott az akkor már fasizálódó német környezetben. Keresztury Dezső keresztény, Seiber Mária zsidó családból érkezett. (Mária Matyi nevű fivére a frankfurti Zeneakadémiának lesz majd neves dzsesszzenésze.) A fiatalok, mint egy regényben, először csak cukrászdákban találkoznak, ám eljön az az este is, amikor a költő belép választottja albérleti szobája ablakán. A megtörtént jelenet igen hasonlít Ottlik Géza *Hajnali háztetők* című könyvének címadó epizódjára, amikor Halász Petár a párkányon, alatta hat emeletnyi mélység, átmászik Adriani Alisz sarokszobájába. Keresztury Dezső nem hajnalban, de a berlini éjszakában ugyanezt tette: „már a lépcsőházban megbántódott valami semmisség miatt, s bezárta előttem szobája ajtaját. Nyár volt; tudtam, hogy minden ablak nyitva van a lakás utcai frontján. Bementem az övével szomszédos szobába, kiléptem az ablakon, s a párkányon végigkapaszkodva, beléptem az ő ablakán át a szobájába. Csaknem meghalt a rémülettől, mert hiszen a lakás a harmadikon vagy a negyedik emeleten volt; könnyen lezuhanhattam volna!” Keresztury életében mindenesetre szebben alakultak a dolgok, mint Ottlik regényében. Az irodalomban a pár szétválk, az életben együtt marad. (Még nem sejtik, mennyi megpróbáltatás vár szerelmükre.)

Ettől az éjszakától fogva a magyar pár életre szóló szövetséget köt egymással. Ez a kötés olyan erősnek bizonyult, hogy egy itthoni családi összeveszést követően Keresztury Dezső megszakítja kapcsolatát édesanyjával, élete első asszonyával, aki-

hez addig a legfontosabb érzelmi szálak fűzték. Éppen a házasságkötés előtt történt. Szekfű Gyuláék is leutaztak akkor Gulácsra, Badacsonyba, arra a Balaton-melléki szüretre, aminek zaját – és az abban a napokban hullott bőséges esőt is – nehezen viselték. Nem bírták, hazautaztak. Keresztury Dezső édesanyja megjegyzést tett a történész mindig mindenre panaszkodó feleségére, amelyet Mária visszautasított, s ami mondat miatt pedig a ház asszonya ragadtatta el magát. A költő fölért a pincéből, s már szaladhatott is arcul ütött felesége után. Nem fordult vissza, s a jövőben egyedül látogatta édesanyját. (Amúgy segíti majd a házaspár mindkét ágon az idős szülőket, egészen azok haláláig, bár a nemesgulácsi anya-fiú kapcsolat gyógyíthatatlan sebet kapott. Keresztury Dezső a szerelmét választotta. Meglehet, hogy amikor a későbbi konfliktushelyzetekben döntenie kell a költőnek, hogy vagy a világ, vagy Mária? – már ennél sokkalta könnyebb volt a felesége mellett kitartania.)

Keresztury Dezső kedves költői közül Arany Jánoshoz abban áll közel, hogy lírája ugyanúgy szemérmes, ám a szerelmes verseinek csokra is jelentős. A *Toldi szerelmének* írója, a baráti érzés költője mindvégig példamutató Keresztury, az ember, a tanár, a tudós és a költő számára. Ám egy másik példaképéhez is mérhetem...

Keresztury Dezső hitvese iránti hűsége talán éppen Batsányi Jánoséval rokon, aki szintén szépen élt életet élt felesége, Baumberg Gabriella oldalán. Egyik házaspárnak sem született gyermeke. Gabriella és Mária a 19. és a 20. században egyként papagájokat vitt otthonaikba. Máriának teknősbékái is voltak, no meg több macskája is. Gondoskodtak a kedvenc kisállataikról, nagyon szerették őket. Mária képes volt Berlinből a vakációra is hazahozni kényeztetett cicáját, Pestre és Boglárra, sőt egyiket három napon át gyászolta, mire engedte eltemetni. Keresztury róluk alkotott költői hasonlatát az *Asszony cicával* című nyolcsorosában találjuk: „... úgy lapul hozzád, úgy hintáz öledbe, / mint védett zúgba indázó virág...”

Batsányi és Keresztury a választott kedvesükhöz még akkor is ragaszkodtak, amikor már nagybetegen ők szorultak férjük gondozására, és a férfiak ápolására kellett, hogy bízzák magukat. Batsányi több költeményt szentelt feleségének, mint Arany János. Keresztury Dezső pedig 1932 óta már egész kötetnyit gyűjtött össze verseiből, amelyek Máriát szólították meg (*A kedves után*, Budapest, 1984).

Milyen erős és tartós lehetett ez a kapocs? Kibírta korszakonként az üldözéseket, a veszélyeket. Hol Mária volt – főképpen a világháborús években – életveszélyben, hol pedig Kereszturyra várt elmozdítás (Eötvös Collegiumi igazgatói és kultuszminiszteri székéből), vagy azt követően esztendőkön át méltánytalan mellőzés.

A szerelem ellenében leginkább a szorongás dolgozik, s ebből a komisz lelkiállapotból jócskán kijutott mindkettejüknek. Ez a komor szál végighúzódik Keresztury szerelmes líráján. Illyés Gyula életművén, az ő szép Flóra-verseiben is megtalálható. Mindkét költőtől idézhetünk olyan kisszerkezetet, amelyeket egymás mellé téve – hosszabb kommentár nélkül is – nyomban nyilvánvalóvá válik, milyen fontos, nélkülözhetetlen volt számukra a házastársuk:

Ötszáz millió fényévre kilát

az ember a vak ürbe – jut eszembe,
míg szívdobogva és szemem meresztve
vonatod lesem e vak éjen át.

(ILLYÉS Gyula, *Az aszófői állomáson*)

A sötétség hideg üvegje
dermed a völgyre, dideregve
hallgat a táj.

Egy lámpa leng: „Sógor, itt várlak!”
Topogok. Szívem Téged vár csak
s remegve fáj.

(KERESZTURY Dezső, *Téli állomáson*)

Keresztury Dezső szerelmes verseit csokorba szedetten jobbára csupán Seiber Mária halála után ismerte meg az olvasóközönség, pedig külön-külön is rangos helyeken láttak napvilágot. (Tehát nem a feleség 1975-ben bekövetkezett halála után íródott rekviemről van szó, mint amilyen Szabó Lőrinc ciklusa, hanem egy közös élet lírai útjelzői ezek a versek, amikről Keresztury úgy érezte, hogy csak fragmentáltságukban írhatják le az együtt töltött esztendőket. *A kedves után* alcíme: *Egy verses napló töredéke*. – Az 1979-es *Így éltem* című kötetben még csak egy rövidebb válogatás jelenik meg a ciklusból, annak főcíme: *Töredék egy verses naplóból*.)

Ez nem csupán azt jelenti, hogy elbeszélhetetlen egy sors vagy két ember közös sorsa, de azt is, hogy költő és feleségének házassága annál sokkalta szebb, s akár még tépettségében is különb, mintsem teljességében föl lehetne mutatni. Ez a leggyönyörűbb alkotásokban sem lehetséges. Hogyan is tartozhatna minden részlet a külvilágra? Mi köze hozzá? Bár csúcserkékek találkoznak ebben a lírában: szépség, szerelem, egymás óvása, közös intellektuális igény... Bizonyossága annak, hogy az értékek devalválódása nem öbennük, hanem a világban ment végbe.

1931-ben a *Nyugat* két száma közölte *A kedves után* és *A kedves karjában* című költeményeket. Máriához nem melléknévként tartozik a „kedves”, hanem e főnévvel azonosítja őt a költő. Még a névelőt is kiteszi: *A kedves...* Ez egészen Goethét s az ő vallomását juttatja eszünkbe. *A kedves közellétét*. (Méltán a világirodalom egyik legszebb szerelmes verséről van szó.) A Goethe-versre verssel már Baumberg Gabriella is rezonált, ismerte Batsányival együtt, annak szépségeit.) Gabriella és Batsányi szerelme szintén próbákat állt ki azáltal, hogy kényszerűségből többször voltak távol egymástól. (Batsányinak a börtön is kijutott, annak közelében várta meg Baumberg Gabriella.) Keresztury még kapcsolatuk legelején tapasztalta meg, milyen társának a hiánya. Amikor a múzsaszerepnél is fontosabb volna annak hús-vér jelenléte.

Amikor a költő imádja hitvese testét, fölismeri a nőiség vonásaiban a hazai balatoni táj szépségét is:

...melled s könnyü csipőd játékos, szép vonalában
visszaidézem a táj lejtve szökő hegyeit...

Érdeemes közelebből belepillantani e csodálatos szerelmes hexameterek képi világába! A bölcsőhely a geológiai formáival, a hegyek a sziluetjükkel, utóbbiak a női aktok finom erotikájával, mind-mind a biztonságérzetet, az általuk is védett boldog izgalmat, majd a testi-lelki megelégedettséget ígérik, hogy harmóniában találkozhatnak, sőt, egymás hatását erősíthetik az itteni élményben részesülők örömére. Mind az életben, mind a lét legszebb esszenciáit sűrítő alkotásokban csak ritkán találkozhatunk hasonló összegző pillanatokkal, viharokra emelt nyárderűvel. Elhisszük Goethének e 20. századi vers ismeretében: semmi nem ér többet egyetlen napnál.

A költeményt amúgy Berlinből hazalátogatva írta Keresztury. Ha már az északi partra nem mehetett feleségével vissza, a déli oldalon, Bogláron nyaraltak. A szerelmes vers mint szerelmes földrajz (Szabó Zoltáni értelemben is) 1933-ban született. Reggeltől estélig balatoni képzuhatag, amelyből ki nem maradhat a főszereplő: a fiatal feleség, kivel a költő együtt járja a füzes partot a mentás pázsiton, jelezve, hogy ugyan nem Badacsonyan, sem a Fülöp-hegy alatt sétálnak, hanem a bazaltsziklás résszel éppen szembeni „sekély part lágú fövényén”, Balatonbogláron. Máriával kagylót, szép kavicsot szedegetve s a fűbe heveredve onnan nézhetik a zalai bazaltokat: „a kéken / lengő túlsó part integető hegyeit” (*Dunántúli hexameterek*, XV).

Milyen messze van ez a dunántúli hang a 20. századi modern szerelem éneke-sének hangjától, az Ady Endrétől?! A század elején, aki őszinte volt – mint Ady –, az egymást tépő szerelmesek héjanaszáról írt diszharmonikus költeményeket. Az volt az igaz – így máshogyan is lehetett volna szép. Legcsúnyább a hazudott idill.

Viszont Keresztury Dezső lírája a harmincas években visszaadja a versszertők számára a csorbíthatatlanul ép érzésekben a hitet, hogy létezik, ha nem is örök szerelem, de legalább síríg tartó. Még akkor is, ha sem a kor, sem a férfi-nő örök dualisztikus ellentéte nem kedvez egy ilyen, életre szóló frigynek.

Keresztury Dezső amúgy igen szerette és becsülte Adyt. Diákként ott volt – a tiltás ellenére is – temetésén. Viszont más példákat követett személyes életvezetésében is. A dunántúli gondolkodók közül a józanság lángelméi jelentették számára a sorsmintát, hogyan kell gondolkodni s tevékeny életet élni. Úgy mint Ady; sem élni, sem alkotni számára nem lehetett. Czigány György szavával a szeretet józanságára törekedett. Holott neki sem volt könnyebb írástudóként jól állnia az eszményekért. Lássuk csak, milyen kettős magányról tudósított a szerelmével való egymásrautaltságából? Oltalomért fordul az elembertelenedő világban férjéhez a feleség, s a férfi – akár Szent József Mária sorsának-útjának előtt – fölismeri a csillagot, amit követni kell:

Várj csak, a köd felszáll s kiderül a kéklő
éjjel. Nyugodt renddé tisztul a támadó

világ zavarja s az égen a csillag, sorsunk
csillaga ott lesz.

1932-ben írja e sorokat Keresztury Dezső, s tíz esztendővel később, 1942-ben jelenteti meg a *Magyar Csillag* februári számában. Soha olyan tragikusan aktuális, soha olyan reménykedő nem lehet egy vers:

Kedvesem, nem marad
számunkra más, csak mit szivünk bezár:
Te vagy csak otthonom s énbennem élsz.
Ha int a csillag, szívemben neked is int.
Így viszlek hát mindvégig e kettős
magányban s vígy Te engem így.
A küszöbön túl nem lesz, csak magunk
s a csillag sugara velünk.

A csillagot, a közös vagy külön sorsot mutató égi jelet, amit már Kemény Zsigmond *Zord idők* című regényének zárása is említett („Sorsunknak engedelmesskedni vagyunk teremtve. Kövesse kiki vezércsillagát!”), nem csupán evangéliumi vagy csillagászati értelemben kell magunk előtt látnunk. Németországban 1941-től kötelezték a zsidó származású polgárokat e jel viselésére. Dávid csillaga, Betlehem csillaga, szegénybélyeg csillaga, közös sors csillaga – mindezt jelentette Keresztury Dezső versében a motívum. Túlzás nélkül. (A költő nem tartotta jellemzőnek a *Cabaret* című film berlini love storyját, Bob Fosse alkotását, amit 1972-ben mutattak be, s amelyben keresztény fiú vesz feleségül zsidó vallású lányt.)

Kányádi Sándor verssorai jutnak eszembe, amelyek meg éppen pontosan fejezik ki a művész-házaspár egymásra utaltságát: „már csak magamat benned / és magamban téged óvlak / ameddig célja volna még / velünk a fennvalónak...”

A költő, aki évszázadok költőinek lángjaiban is lobog, Shakespeare legismerőbb szonettjét idézi meg vallomásában, hálából azért, hogy élete párja „hű, szilárd sziget”-et épített az éveikből. A 20. század első felében ez afféle szigetélmény, igazi menedék, az igazi, megőrizhető szellemi függetlenség szabadságát nyújthatta. Shakespearet imitálva litániázta Keresztury:

Hogy mondjam, mi ködnek az ég,
hogyan mondjam el, mi vagy nekem,
hogyan mondjam fényed mély delét,
hogyan mondjam: ez a szerelem
(*Elmondhatatlan*)

Az 1940-es évek úgy köszönhettek be kettejükre, hogy az emberpár arra is

felkészült, hogy esetleg vesznie kell. Ezzel is tisztában volt a költő, amikor hívségről, azaz hűségéről verselt, klasszikus, alkaioszi mértékben, egy oly korban, amely nem értette már a hexametert sem:

Állhatsz akkor is így jobbomon, ily hiven
hullván majd ha bukunk, disztelen eltörött
testem összerogy és mint a gyümölcssehullt
ág, vak, léttelen éjbe szál?

(Egy-két napra)

A világháború utáni esztendőkre e szerelem eléri azt a grádicsát, amelyen már Jézus boldog-mondásai, azaz paradoxonjai is érvényesek:

Ha nem vagy nálam, akkor is velem vagy.
Elküldelek s követlek; újra elhagy
kalóz kedvem s hiányod visszaszív.
Ugy élsz bennem, mint kezemen a néma
vonások, gyors madárban röpte célja,
kút mélyén tiszta víz.

(Mindig velem vagy)

Aztán kötésük huszadik évfordulóján is egymás mellett vannak, de a kor embertelensége ugyanúgy betör az életükbe, mint ahogyan kapcsolatuk első felében történt:

Az elborult ég letörölte
szép ünnepünkről is a fényt;
a világ magányunkig tört be:
már négy falunk sem a miénk.

Torkunkig ér a rémület.
Nem vígadok. Elszótlanodtam.
De egyre égetőbb tüzet
találsz szememben és karomban...

A szerelem vajon legyőzi-e a szorongást? Mindenesre imaszóhoz közeli artikuláció az, amit a költő intéz feleségéhez:

Ne hagyj el, ha nem mosolyogva,
de keserűn s riadtan nézlek.
Ami könnyű volt s beragyogta
életünket: ólomnehéz lett.

Légy jó hozzám s én megpróbálom újra,
 hogy mosolyogva féljek.

Fájdalmasan szép az idézett vers címe: *Emberi szóval*. Döbbenetes az a két évtized alatt elszenvedett értékvesztés, amit a világ vett el a szerelmesektől. Ugyanis a *Kedves után* című könyv legelső versének nyitó képe, vagyis az iniciálé még a legértékesebb színt, az aranyét festette versbe, arany ragyogásban láttatta 1930-ban a Kedvest: „Lankás fvényen, színarany fényben állsz...” Lám, ebben a költeményben az aranyból ólom lett. Az arany súlyából ólomnehézség. S mégis kincs maradt, mivel a költő életére mindenkor „Kortalan” Mária vigyázott. Huszonöt esztendő után így köszönte meg szonettben:

Benned telt férfikorrá ifjúságom:
 azért szállhattam vad idők felett,
 mert megőriztél, ahogy lehetett,
 te: mindennapi életem és halálom.

Kortalan élsz hát bennem: teljesem.
 Te is így őrizz engem, Kedvesem!

És eljő a negyvenedik évfordulójuk, az is hűségben találja őket. Keresztury Dezső hangját nem a szenvedély, nem a szenvedés jellemzi leginkább, hanem az Arany János-i tűnődés:

Negyven ág, negyven ág!
 egybefűzve sátrat ad;
 tartja ez, ha az letörne,
 összefonva mindörökre.
 Együtt teljes, egy világ,
 nyíljék rajt még sok virág!

Arany koravéne teszi föl a költői kérdést, hova lett lelke ifjúsága? Arany János olyan halott fáról versel, amit alig él túl virága. Keresztury Dezső, a költő, az Arany-filológus, a férj, sátrat nyújtó fa lombjáról beszél költeményében, amely néki és feleségének még ezután is virágokkal nyit. Ez a reménytelibb kép – nyilván – nem csupán botanikai gazdagságában áll előttünk, de allegorikusan, s még több jelentéssel: jelképesen. És a megtartó kapcsolat dicséretét zengi.

A Seiber Mária halála utáni esztendő első havában Keresztury Dezsőnek megszületik égi Áve, Mária-parafázisának, az *Istenülés* földi párja is – szerelméért, élete párjáért. Mindkét versben bajos szétválasztani mindazt, ahogy föld s ég egybeért. Mindegy, hogy az Isten anyja vagy a költő Kedvese, akár édesanyja mikor vált meg

a létezésről, mikor emeltetett föl vagy tért sírba, a költeményekben élnek, nincsen távolság köztük és a versíró közt. Élnek a holtak. Mindigre az élők közelében.

Az Istenülés édesanya-vers, az *Üdvöz légy* szerelmes-sirató. Fájdalmas megbékélés, belenyugvás a földön az égi rendezésbe, mert a küzdelem tart még. Egészen a múzsa halálától a költő haláláig, aki a Máriákhoz egyforma becsüléssel, tisztelettel és szeretettel fordult:

...Fölemeltetett Fia mögött ott a
helye az Édesanyának is...
Atya s Szentlélek fényes edénye, Aranyház,
benn testté válhat Emberfia Isten; Boldogasszony,
ki Földön, Holdon lebegve könnyű léptel
tapossa el a mindig megújuló
pokol-kígyók sárkányfejét.
(Istenülés)

»Üdvöz légy Mária« a Szűz Anyának mondta ezt
az angyal és így búcsúzom tőled én
ember szavával...
...áldott
voltál mindhalálodig, légy az enyéig is:
mint megújuló forrás töltesz be s úgy élsz
bennem, mint égő jel, bár a szembesítés
már soha fel nem szakadó ködbe hullt.
(Üdvöz légy)

ANDRUSKÓ KÁROLY: Ex Dr. Lippóczy Miklós

CZIGÁNY GYÖRGY: NAKONXIPÁNBAN HULL A HÓ

Gulácsy Lajos (a különös, tragikus sorsú festőművész) – akárcsak Kodály – 1882-ben született. Az ő képzelt világa: Nakonxipán. Utcái, városrészelei, mesebeli figurái képei által ismerősek számunkra. Tudjuk, milyen, ha Nakonxipánban hull a hó... Élete egyik legszebb versében írta Kormos István:

Világokat varázsolok
amikor akarom
szemem hunyom s belső faláról
elém nyüzsög Nakonxipán
orrom előtt datolya, kókusz
zeppelin forma marcipán

Károlyi Amy és Weöres Sándor társaságában született meg a képzettársító játék. A modern magyar költészetben szinte szimbólummá emelkedett, s költői átváltozások sorával története van már e motívumnak. Juhász Gyulától kezdve Károlyi Amy és Weöres Sándor költeményekig; Kormos István monoton zenéjű, üde víziók áttűnésével teli, fanyarul sziporkázó balladájáig...

azt gondolom lehetne hó
s mire kimondom hull a hó

Nakonxipánban hull a hó
csibéim nem hülyéskedek
datolyán, pálmán, kókuszon
zöld hópihék fehérленek

1977 tavasza. Egy élő adásban sugárzott tévéműsor (*Csak a derű óráit számolom*) percei éledtek fel emlékeinkben, évtizedekkel Kormos István halála után. Hangja betyárosan derűs és mélységesen szomorú. Kormos Pista már részben idézett, százhusz soros versét végig elmondta műsorunkban, amelyben Bach-műre táncolt Csarnóy Katalin és Erdélyi Sándor, énekelt Kútvölgyi Erzsébet, improvizált csembalón és zongorán Kistétényi Melinda. És persze beszélgettünk, szabadon, örömmel versről, festményről, zenéről.

Milyenek is lehetnének a Gulácsy ihlette Nakonxipán zenéi? Debussy-muzsikán vibráló vesszorok... *A boldogság szigete* című zongoradarab gyakran fölillantotta e műsorban lázas ritmusait, színeit

ki tengermélyből hangtalan
szóval halántékomra csattant
elhallgatta a mondhatót
kikotyogta a mondhatatlant

»Nakonxipánom, szigetem« – mondja ki végül.

A vers címe „plágium” persze, hiszen Gulácsy adta ezt a címet egyik képének: *Nakonxipánban hull a hó*. Azt hiszem – mondta Kormos –, ez a legszebb magyar kép-cím. Nakonxipánt nagyon régen olvastam én, diákkoromban Juhász Gyula versében, abban, amit Gulácsy Lajoshoz, barátjához, vagyis már csak barátja emlékéhez írt. Akkor bukkant fel előttem ez a Nakonxipán szó. Gulácsy-képet akkor nem láttam még, sőt akkor sem, amikor Weöres Sándornak *Dalok Nakonxipánból* című gyönyörű versét olvastam. Aztán úgy adódott, hogy az ostrom alatt a mellettünk levő ház kigyulladt. Egész nap égett a ház. Mi a pincében csak arra vigyáztunk, hogy ne terjedjen át a tűz a mi házunkba. A két háznak a pincéjét nagy vasajtó kötötte össze. Mi vizet locsoltunk egész nap a vasajtóra, s a tűz nem jött át. De évekkel később Keleti Artúrtól, Gulácsy Lajos barátjától megtudtam, hogy abban a házban (egy orvos lakásában) negyven Gulácsy-kép égett meg a falon. Olyan képek, amikről reprodukció sincs, fénykép sincs. Gulácsy saját álomvilágában élt, Nakonxipánban, és én úgy éreztem, hogy ott a falon Nakonxipánból sok minden megégett. Ezért a saját életembe loptam át nemcsak a Gulácsy-kép címét, egész Nakonxipánját is. Ez jelenik meg a szerelmeimre emlékező öregkori versemben. A verset egyébként Fodor András lakásában írtam. A családja Balatonon nyaralt, nyugodtan írhattam, egyedül voltam. Bandi hazajött éjjel, látta, hogy a szobában dolgozom, hogy verset írok. Ő a tanúja, hogy valóban fél négykor fejeztem be az írást. – Ezeket mondta Kormos Pista el a vers felolvasása után, abban a régi tévéműsorban.

Eléggé önkényes dolog, hogy a Debussy-darab és a Gulácsy-kép légkörét ronkítottam. Mégis erre valami megfoghatóbb is bízott: Juhász Gyula néhány (a nagyváradi éveket felidéző) sora. Azokból derül ki, hogy Gulácsy mennyire szerette Watteau képeit!

Lajos, emlékszel, Váradon tavasszal
A kis csapszékben, hol Watteau lakott,
Lerajzoltál vén márkit, vaskalappal,
S tegnapnak láttad már a holnapot.
A Köröst néztük és láttuk Velencét,
A kávéházban Goethe ült velünk...

Debussy *A boldogság szigete* című zongoradarabját Watteau-kép (*Indulás Cyt-hera szigetére*) inspirálta...

Károlyi Amy tünődve – mely nála a benső figyelem odaadó, finom jelenlétével társul – szólalt meg.

Watteau... Erre sohasem gondoltam, de most, ahogy kapcsolatba hozza Gulácsyval, úgy hiszem, tényleg van rokonság köztük. Ahogy visszaemlékszünk a Watteau-képekre, a művészettörténeti könyvek illusztrációi mintha hidegnek és cifrának mutatnák őket. Valójában nem azok. Álomvilág az is; talán van valami díszletszerű

benne, mint ahogy Csontváryban is van, de ez nem olyan masztik szagú színpadi díszlet. Ez az álom díszlete...

Amy Sándorra pillantott, aki féloldalra dőlve egy díványon beszédesen hallgatott... Tudta, hogy úgyis kérdezzetem majd őt is.

Gulácsy szerint valahol Japán és a Hold között lehetett Nakonxipan. Nakonxipáni szótárt is szerkesztett, de nyelvét csak ő értette.

Kosztolányi Dezső írása illik még ide; a novellamagot sejtető történet a *Pesti Hírlap*ban jelent meg 1922 szeptemberében. Kosztolányi történetéhez Alban Berg hegedűversenyét társítottam, a mű befejező részét. Requiem ez a versenymű, egy angyal emlékének szánt zene. A szimbólumok nyelvén novellarészlet, kép és zene talán jól rezonál egymásra. „Azt mondják, az az ember próbája, milyen részeg korában. Az örület, mely az önfegyelem teljes bomlása, még nagyobb próba. Micsoda pipogya részegek vannak, s micsoda józan, szürke örültek. Ő azonban finom, szertartásos nemes úriasságát nem vesztette el. Most tetszik ki, e dicső romok közt, hogy mindig természetes, nem szenvelgett finomság volt ősi lényege.

Amint mosolyog furcsán – nem furcsábban, mint egykor –, és meghajlik, érzem, hogy költő és úr, ki az utolsó etikettől nem feledkezett el.

Ez a költő, ki ecsetjével verseket festett, és céhbéli volt az írók között is, valamikor, ifjúságának éjszakáján, elmondott nekem egy történetet, mely annyira megható és jellemző, hogy átadom azoknak, kik az ő egyedül való, regényes életét írják.

Firenzében, nagyon fiatalon bonctant akart tanulni. Vajmi kevés szüksége lehetett rá, öneki, ki mindig látomásait pingálta, de belekezdett. Verlaine is elolvasott talán egy verstant. Engedélyt kért a bonctani intézettől, hogy időnként bejárhasson, és a reneszánsz festők módján a hullákat tanulmányozza. Egy este – köd volt, gertyagyújtás után – elindult. Végighaladt egy nyirkos, sötét folyosón, melyben kongottak a léptei, s hahotázott a visszhang. Azután a boncterembe ért.

Itt egy öreg, közönyös szolga tett-vett az alacsony bádogasztalkák között. Az egyikben egy leány feküdt. Leült melléje, elővette vásznát, ecsetjét, és munkához látott. Az izmok vonalát festette, a csontot és a húst figyelte, az arányokat, összeszorított szemmel, pontosan, a szakember érdeklődésével.

Sokáig dolgozott. A szolga közben kitakarított, eltűnt valamelyik ajtón, s ő a lobogó éjszakában, a gázlángok alatt, egyedül maradt az ismeretlennel, a legtűrelmesebb modellel, ki órákig, napokig, évszázadokig nem mozdul. Fölkelt, és mintegy társaságot keresve közelebb ment hozzá. Tizenhét-tizennyolc éves gyári nő lehetett, vagy egy kósa lány, ki virágokat árult a virágok városában, s aztán – nem tudni, miért – megölte magát. Szőke haja glóriájában aludt. Talpán – gombostűvel odatűzve – egy cédula, rajta a neve, csak ennyi: Aurelia.

Luigi, a magyar piktor, hosszan bámulta Aureliát. Egyszerre aztán átborzonzott rajta a gondolat, hogy ezzel a szegény lánnyal soha senki nem foglalkozott annyit, mint ő e pár perc alatt itt, a firenzei boncteremben, és szeme elfátyolosodott. Ha valaki életében ily figyelemmel, gyengédséggel néz rá, csak egyszer is, akkor bizonyosan nem kerül ide, nem hal meg. Ő volt az első és utolsó. Ettől az érzéstől megriadt. Összecsomagolta holmiját, és aznap nem tudott többé dolgozni.

A költő vette ki az ecsetet a festő kezéből. Máskor pedig, gyakrabban, ez a költő nyújtotta oda neki, hogy fessen.

Igaza volt Kormos Pistának: Gulácsy gyönyörű címeket adott képeinek. Közük leggyakrabban a kert motívumai térnek vissza.

A jázminoknak dús illata fáj,
porladó álmok nyílnak ki a kertben – írta Juhász Gyula is, *A szüzek kertje* című versében.

Fák és kertek, hány és hány változatban! *Régi kert, Zárda kert, Don Juan kertje... San Servolo kertje, Édeskés délután egy régi kertben, Görög kert...*

A kertek ihletésében szólalhatna meg (itt Nakonxipán zenéjeként) Stravinsky Dumbarton Oaks concertója. A brandenburgi versenyek Bachját vállalja ez a darab inspirátorának, de ihletője a kert is! A szerző Dumbarton Oaksban vendéglátói kertjét csodálta, s valamiképp hatott művére a kert mértana, légköre. Azt a részletet emeltük ki a zenéből, amelyet Fodor András szavaival tudunk csak – a hangzást kárpótlóan felidézni: a vonóskar ringatózó mozgásából óhatatlanul a kivirult erdő pompáját érezzük: a fojtott zsongást, a fagott komótos menetei fölé hirtelen csak kiszökik a fuvola madárfüttyként feszülő, eleven cifrázatokkal, fájdalmas szépen visszahajló íve.

Gulácsy *Menüett* című képén pedig Hoffmann életre kelt bábuja, e romantikus mese robotlánya kezdi éppen finom és csábító táncát! Persze hogy megszólalt Offenbach zenéje, a *Hoffmann meséinek* néhány ismerős dallama is. Hiszen Gulácsy szikrázó ceruzarajza a gonoszul varázsló Miracle doktort sejteti.

Végül három sor Weöres Sándor hosszú költeményéből...

E vers is valóság: akár az álmod.
Az élet: szív és kés egy szín alatt.
Szemeddel az egész tengert halászod
s horoggal mit fogsz? Egynéhány halat.

HERMANN HUFFERT: *Ex H. Huffert*

Móra Ferenc, a Címtelen könyv és egy titkos szerelem

Játéknak indult, vagy annak se tán
 S látod, mi lett belőle, kicsi lány?
 Csodabazár, ezeregyéjszaka,
 Szivárványból van teteje, fala.
 De jaj, nem az ólomtetők,
 Nem a beton falak:
 A légvárac ütnek nagyot,
 Ha összeomlanak!

(MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014, II. vers)

Egy titkos, rövid életű, ám annál mélyebb szerelmi történet kialakulásának legelső, tépelődő gondolatait ismerhetjük meg a fenti sorokba rejtve.

Az *Aranykoporsó* című regény megírása volt a célja Móra Ferencnek, amikor 1932 júniusában Balatonföldvárra utazott. A napi tennivalók, a családi és a közéleti kötelezettségek alól próbált szabadulni, amikor az éppen üres Zrínyi Szálló magányát választotta. Móra ez idő tájt Szeged egyik meghatározó személyisége, író, újságíró, régész és – az azóta róla elnevezett – Kultúrpalota igazgatója. Móra Ferenc nős, felesége Walleshausen Ilona (1880–1953), akit Szegedre kerülésének évében vett feleségül. A sokéves ismeretség ellenére két idegen ember kötött házasságot 1902. július 14-én. (MEZŐSI Károly, *Walleshausen Ilona*, In *Mórától – Móráról*, szerk. MEGYER Szabolcs, Budapest, Tankönyvkiadó, 1979, 74–75.) Házasságuk boldogtalan, sok konfliktussal nehezített 32 éve alatt Móra Ferenc életében több nő is fontos szerepet játszott, bár ezt maga a család, a kortársak, de még a Móra-kutatók közül is többen gondosan titkolni igyekeztek.

Kalmár Ilona (1902–1986), a szerelmi történet női főszereplője kecskeméti születésű, Kiskunfélegyházán nevelkedett. Szülei korán meghaltak. Apja, Kalmár Henrik a 4. honvéd huszárezred őrmestere már 1917-ben, édesanyja 1926-ban hunyt el. Egy fivére volt, Kalmár Sándor. 1932 nyarán – az akkor 30 éves, Móra Pankával (Móra lánya) közel egykorú – Kalmár Ilona a Zrínyi Szálló munkatársa volt. Családi állapotát tekintve menyasszony: Horváth István, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület titkárának jegyese. (PÉTER László, *Szegedi arcképek*, In *A szegedi zsidó polgárság emlékezete*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1990.)

Móra Ferenc és Kalmár Ilona szerelmi története akkor kezdődött, amikor Móra regényt írni érkezett a Balaton-parti Zrínyi Szállóba, Kalmár Ilonát pedig ugyanott nyári munkaként a vendégek szórakoztatására szerződtették. Móra Ferenc nem akart megtanulni bridzsezni Kalmár Ilonától, de szívesen sétált vele a Galamb-szigeten. (KOVÁCS-KRASSÓI Anikó–MEDGYESI Konstantin–VÉSZITS Andrea, *Móra Ferenc titkos szerelmes levelei Kalmár Ilona átírásában*, megj. alatt, Szeged, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 2019.)

Az *Aranykoporsó* megírása még váratott magára, ám főhősének, Titanillának az alakja formálódott: az irodalomtörténet Kalmár Ilonát a kis Tit megszemélyesítőjeként tartja számon. A feljegyzések szerint Kalmár Ilona szép, modern gondolkodású, önálló fiatal nő volt, aki nagy hatást gyakorolt a középkorú íróra. Móra Ferenc és Kalmár Ilona nagyon rövid idő alatt egymásba szerettek, s kapcsolatuk „naplójaként” egy versfüzér született *Címtelen könyv* címmel. A versfüzér 35 számozott és egy számozatlan verset tartalmaz, ám a versek messze többek esztétikai értékkel bíró költeményeknél: lelki történések, egymásra találásuk naplója, egy szerelmi játék lírai megjelenítése, udvarlás és az önkifejezés eszköze, s bizonyítéka annak, hogy szexuálisan beteljesedett kapcsolatról van szó. Ez utóbbi megállapítást Lengyel András mondja ki először a *Címtelen könyv* utószavában (LENGYEL András, *Utószó*, In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014.); az irodalomtörténeti kutatások – bár tudtak Móra Ferenc és Kalmár Ilona kapcsolatáról – korábban plátói szerelemként, múzsaként tekintettek Kalmár Ilonára. (PÉTER László, *Beszívta az asszonyok illatát*, Szeged, 1999. október, 38–41.)

Felvetődhet a kérdés, milyen adatok alapján lehet azt megállapítani, hogy a versek pontosan mikor és milyen ütemben íródtak. Honnan lehet tudni, hogy valóban Kalmár Ilonának szólnak? Mennyiben kapcsolódnak egymáshoz az egyes alkotások, van-e logikai íve a költeményeknek?

A *Címtelen könyv* versei többségében cím nélküliek, csupán római számozással vannak ellátva. Pontosítva: a versfüzér 35 számozott darabja közül 8 címet is kapott, nem csupán számot, míg a függelékben szereplő 36. vers számot nem, csupán címet (*Piros mise*). A versek íve, gondolatisága, különösen a szerelmi történet ismeretének fényében jól értelmezhető. Az első és utolsó vers a kötethez való illeszkedése azonban több kérdést is felvet. A versciklus első, *Szentivánéji álom...* címmel írt költeményében Móra egy idősödő ember magányát fogalmazza meg (Fejszétől félfák alatt / Egy ember jár-kei hallgatag, / Kinek alkony a hajnal is már, / Homlokán hamvas haj kalimpál – / S megzörgeti az égi boltokat). Lengyel András szerint feltételezhető, hogy a vers nem Balatonföldváron született, hanem korábban valamikor, és Móra csak később fűzte a *Címtelen könyv*be. (LENGYEL András, *Utószó*, In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014.) A *Piros mise* című alkotás időben könnyebben elhelyezhető, hiszen – bár függelékként jelenik meg és számozatlan – datált vers, pontosan tudjuk, hogy július 14-én született. Az egyes versek dátumozása egyébiránt következtelen, a 36 vers közül mindössze 12-nek tudjuk a pontos keletkezési idejét, s az is látható, hogy egy napon bizonyosan több vers is született (a datáltak közül ezt a július 2-án született versek bizonyítják). A Balatonföldváron töltött idő és a szerelem kialakulásának idejét összevetve az látszik bizonyosnak, egy napon több, akár 6-7 vers is íródhatott, s a versek gondolati ívét, dinamikáját figyelve az is látható, hogy a versek relatív kronológiai sorrendbe vannak rendezve.

Különösen izgalmas az, hogyan viszonyul a *Címtelen könyv* verseihez maga Móra. Egyrészt szerényen, látszólag lekcinsnyellve kis gyíkdaloknak nevezi azokat a

címadó versben (a megnevezésnek más vonatkozásban is különös jelentősége van), másrészt halhatatlan gyermekeként aposztrofálja őket (Mert szent bűnünkből napról-napra versek, /E halhatatlan gyermekek születnek. In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014, XXIX. vers).

Móra életrajzát ismerve tudható, hogy fiatal korában költő szeretett volna lenni, ám pályafutása során végül prózaíróként, újságíróként, régészként, könyvtárosként, múzeumi munkatárként teljesedett ki. Ő maga nyilatkozott így: „Éppen tíz esztendeje annak, hogy letettem a cirokhegedűt mint lírai költő.” (MÓRA Ferenc, *Boldogult költő koromról*, In *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, Holnap Kiadó, 2014, 219.). Lengyel András szerint, aki alapvetően nem tartja modern verseknek a versfüzér darabjait, „egy sor verse, többnyire a rövidebbek közül, ezért – kivált a költő Móra átlagához képest – kimondottan jó.” (LENGYEL András, *Utószó*, In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Móra Ferenc Múzeum–Wesley Kiadó, 2014.)

Móra Ferenc és Kalmár Ilona megközelítőleg egy hónapot töltött együtt Balatonföldváron, a visszaemlékezések szerint Móra Ferenc július 20-án tért vissza Szegedre. (VÉSZITS Andrea, *Előszó*, In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014.) A közösen eltöltött idő emlékét néhány fénykép tanúsítja, a versek s levelek, amelyeket vagy onnan írt vagy arra az időszakra utal. Sokat emlegetett a Kalmár Ilonának augusztus 10-én írt levélrészlet („Mi van a kis urnával, kis úrnő? Elhozta? Azért kérdezem meg, mert egy kislánynak, aki majdnem olyan okos, mint a felnőttek, egyéb gondjai is lehetnek, mint tört cserepek őrizgetése. Talán egyszer eljutok még Pestre, és akkor elhozom, hogy mint egészet bocsáthassam örök tulajdonába. Tudja, hogy passzióm a töredékek kiegészítése. Ez esetben pedig kötelesség is, mert ezt közös erővel ástuk ki és törtük össze”), melyben Móra egy közösen felfedezett és kiásott bronzkori leletre, egy urnára utal (PÉTER László, 1999), a „hivatalos” levelezés első darabjaként megjelent a Madácsy-féle kötetben. A levél Csengelén íródott, megszólítása: „Kis Pajtás”, aláírás: „az igazgató úr”. (MADÁCSY László, *Móra Ferenc levelesládája*, Szeged, Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár, 204–208.) A levél azért is különösen értékes, mert újabb bizonyítéka annak, hogy Móra Ferenc 1932 júliusában írt verseinek minden kétséget kizáróan Kalmár Ilona a címzettje.

A *Címtelen könyv* versei (Olyan nyarat a milyent én, / Senki még nem temetett, / A búcsúzás permetegje / El-elönti szememet. In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014, XXXIII. vers) is ugyanarról tanúskodnak, amelyet az életrajzok is igazolnak: egyikük sem lép ki a korábbi élethelyzetéből. Móra Ferenc férj, apa, nagypapa, köztisztviselőként álló szegedi polgár visszatér családjához, Kalmár Ilona pedig augusztus 7-én házasságot köt Horváth Istvánnal. A fennmaradt Móra-hagyatékek szerint azonban a közöttük lévő szerelmi kapcsolat Móra Ferenc élete végéig, azaz 1934. február 8-ig megmaradt.

Ez idő alatt a személyes találkozásokon kívül – melyekről a források alapján viszonylag kevés konkrét adat áll rendelkezésünkre – kettős levelezést folytattak. (KOVÁCS-KRASSÓI Anikó–MEDGYESI Konstantin–VÉSZITS Andrea, *A titok formái: egy nap, két levél*, In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 2017, 273–283.) Móra

és titkos szerelme a baráti kapcsolat révén „hivatalosan” is levelezésben állt egymással; azok a levelek Horváth Istvánnénak címezve íródtak – Budapest, Damjanich utca 42. II. e./2. címre – és tőle érkezve cserélődtek. Móra Ferenc és Horváth István időközben baráti kapcsolatba kerültek, így Móra nem csupán vele, hanem feleségével is – legitim módon – levelezett. (PÉTER László, *Beszívta az asszonyok illatát*, Szeged, 1999, október, 38–41.)

A hivatalos levelek egy része megjelent a Madácsy László által 1961-ben szerkesztett és publikált levelek között (*Móra Ferenc levelesládája* címmel). A megszólítás sokféle módon történt; leggyakrabban a kis Pajtás, kis Ica asszony, kis Nagyságám olvasható, az aláírás pedig jellemzően „Feri bácsi”. Ezekben a levelekben publikus történések, családi, baráti kapcsolatokra való utalások kerültek rögzítésre, bár utólag, szerelmük tényének ismeretében, némi áthallásra van lehetőség olvasásukkor.

A titkos levelezés azonban Földváry Kica (a fiktív név utalás Balatonföldvára, megismerkedésük helyszínére) kisasszonnyal történt, a levelek post restante rendszerben (azaz postán maradó, nem kikézbcsítendő) érkeztek a Budapest VI. számú (Petőfi Sándor utcai Főposta) postahivatalába Móra Ferencről. A levelek személyes hangvételű, szenvedélyes írások, amelyekből elsősorban Móra érzelmeinek mélységéről tudhatunk meg többet. Az író-múzeumigazgató gyakran naplószerűen írta ezeket a leveleket: naponta akár többször is, különböző napszakban, olykor kiegészítve saját gondolatait, nem azonnal postázva azokat. „Tartalmukat” tekintve a levelek napi történésektől való beszámolók és szerelmi vallomások egyaránt; sőt, a levelezésben megtalálható egy napon írt két különböző „stílusú” levél Kalmár Ilonának, egy hivatalos és egy titkos. Mindkét levél említi ugyanazt az eseményt, más-más hangsúllyal és kiegészítő elemmel. (KOVÁCS-KRASSÓI Anikó–MEDGYESI Konstantin–VÉSZITS Andrea, *A titok formái: egy nap, két levél*, In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 2017, 273–283.)

Kalmár Ilona Móra Ferenc neki címzett leveleit maradéktalanul megőrizte. A levelezés egy része még Kalmár Ilona életében, másik része – a Balatonföldváron született versekkel együtt – Kalmár Ilona 1986-ban bekövetkezett halála után, végrendeletének megfelelően került be a Móra Ferenc nevét viselő szegedi múzeumba.

A titkos levelezés további érdekessége, hogy Kalmár Ilona nem csupán megőrizte a leveleket, hanem egészen sajátos módon „gondozta” is egy részüket: 1964-ben a levelezés 1933. március 1–25 között született darabjait kézzel átmásolta egy füzetbe, mely dokumentum szintén a múzeum gyűjteményébe került. A levelek átvezetése mindenképpen túlmutat önmagán, nem csupán hasznos a kutatás szempontjából (hiszen Móra Ferencnek legendásan szép, de olvashatatlan írása volt), de azt is bizonyítja, hogy Kalmár Ilona életében valóban rendkívüli volt a Móra Ferenchez fűződő kapcsolata. (Kalmár Ilona saját kézzel átmásolt szövegfolyama egy egyszerű vonalrácsos füzetben található. Az átírt levelek 51 oldalt tesznek ki.)

Kalmár Ilona nevelt fia, ifj. Horváth István, a fiatal, tehetséges színész-rendező tragikus körülmények között – a házassági jogról szóló harmadik zsidótörvény megjelenésekor szerelmével, Tóth Katával – 1941-ben öngyilkos lett (VARGA András,

A *szegedi Rómeó és Júlia*), majd három évvel később követte őt édesapja, Horváth István is. A megözvegyült Kalmár Ilona ezután soha nem ment férjhez, egyedül élt tovább, és Móra Ferenc hagyatékának egyik leggondosabb ápolójaként tekinthetünk rá, hiszen valamennyi neki címzett levelet megőrizte és a múzeumra hagyta.

A levelezés megőrzésének további tragikus és fordulatos eleme, hogy amikor Kalmár Ilonát zsidó származása miatt a budapesti gettóba deportálták, összegyűjtve a leveleket és a verseket magával vitte, megóvva így őket az esetleges megsemmisüléstől. Mára már kideríthetetlen, mi lehetett Kalmár Ilona elsődleges motivációja: értékörzésnek szánta vagy lelkileg volt szüksége az írásokra. Mindenesetre a történelem őt igazolta, hiszen neki köszönhető, hogy az értékes dokumentumok hiánytalanul és tökéletes állapotban fennmaradtak.

A szegedi múzeum irodalomtörténeti gyűjteményének I. leltárkönyve szerint vétel útján, Horváth Istvánné Kalmár Ilona, Móra Ferenc „barátja” révén kerültek a múzeumba, és az 1957-es évtől kezdődött meg a beleltározása azoknak a személyes hangú leveleknek, amelyeket Móra írt Kalmár Ilonának. Ezekre a levelekre azonban kevésbé jellemző az az intim hangnem, ellentétben azokkal, amelyek az asszony halála után jutottak a múzeum birtokába. Horváth Istvánné Kalmár Ilona 1979. október 17-én kézzel írt végrendelete, melyet a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye őriz (Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye, lsz. 2015.13.3), a következőkről rendelkezik: „Vaskazettában őrzött, csodálatosan megmaradt levelezésemet, illetve Móra Ferenc nekem írt leveleit a szegedi M. F. múzeumnak hagyományozom.” Ennek következtében 1986 – Kalmár Ilona halála – óta a közös levelezés és a Balatonföldváron született versek a múzeum gyűjteményét gyarapítják.

Mint már említettük, Móra Ferenc és Kalmár Ilona szerelmi története a nyilvánosság kizárásával, titokban zajlott. Míg éltek, arra törekedtek, hogy kapcsolatukkal ne okozzanak sem fájdalmat, sem csalódást a környezetüknek. A megismerkedés és a kölcsönös szerelem ellenére Móra családapaként, múzeumigazgatóként, köztisztviselőként álló felelős személyiségként folytatta régi, Kalmár Ilona pedig elkezdte új életét férjével, Horváth Istvánnal.

Mikor a levelezés és a versek a Móra-múzeumba kerültek, a kutatók számára is elérhetővé váltak. Az irodalomtörténészek és a múzeumi szakemberek nagy dilemmája volt évtizedekig, hogy bemutathatóak, feltárhatóak és publikálhatóak vagy sem ezek a dokumentumok. A magyar kultúrtörténet ikonikus alakjának, Móra Ferencnek felejtethetetlen és feddhetetlen alakjára egyaránt vigyáztak a kortársak, és az utókor (gondoljunk Péter László megfogalmazásaira, aki múzsaként, platói szerelemként idézte fel mindig Kalmár Ilona alakját) – egyes képviselői imázsrombolásnak tartották a titkos szerelmi kapcsolat bemutatását. Ugyanakkor az is kérdés, milyen jogon tesszük mindezt; közzétehetjük-e érzéseik, gondolataik, intim szférájuk verseibe szedett, papírra vetett írásos bizonyítékait?

A választ – értelmezésünk szerint ők maguk adták át. Móra Ferenc *Címtelen* könyvében írja:

...Kis gyíkdalok,
 Rejtetekbe fussatok!
 S addig ott aludjatok,
 A míg én meg nem halok.
 S ki csak akkor jójjetek,
 Mikor én már nem leszek.

(MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum, 2014, XXXV. vers)

Kalmár Ilona pedig a Móra Ferenc Múzeumban őrzött – már említett végakaratban hagyta az utókorra Móra gondosan megőrzött minden sorát azzal a magyarázattal: „Így óhajtok megmaradni elmúlásom után is.”

Úgy ítéljük meg, Móra Ferenc páratlan életművét gazdagítják a *Címtelen könyv* versei, s az utókor szívesen veszi Móra Ferenc emberi arcának verseiben és szerelmes levelezésében olvasható lenyomatát.

Felhasznált irodalom

- KOVÁCS-KRASSÓI Anikó–MEDGYESI Konstantin–VÉSZITS Andrea (2017), *A titok formái: egy nap, két levél*, In Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 273–283.
- KOVÁCS-KRASSÓI Anikó–MEDGYESI Konstantin–VÉSZITS Andrea (kézirat), *Móra Ferenc titkos szerelmes levelei Kalmár Ilona átírásában*, megj. alatt, Szeged, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 2019.
- LENGYEL András (2005), *A „másik” Móra*, Szeged, Bába Kiadó
- LENGYEL András (2014), *Utószó* In MÓRA Ferenc, *Címtelen könyv*, Szeged, Wesley Kiadó–Móra Ferenc Múzeum
- MADÁCSY László (1961), *Móra Ferenc levelesládája*, Szeged, Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár
- MEZŐSI Károly (1979), *Wallehausen Ilona* In *Mórától – Móráról*, szerk. MEGYER Szabolcs, Budapest, Tankönyvkiadó
- MÓRA Ferenc (2004), *A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, Budapest, Holnap Kiadó
- MÓRA Ferenc (2014), *Boldogult költő koromról* In *A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, Budapest, Holnap Kiadó
- PÉTER László (1999), *Beszívta az asszonyok illatát*, Szeged, 1999, október, 38–41. és szeged_1999_10_oktober.pdf (letöltve: 2019. május 31.)
- PÉTER László (1990), *Szegedi arcképek* In *A szegedi zsidó polgárság emlékezete*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_Sk_0000_5_1990_A_szegedi_zsido_polgarsag_emlekezete/?query=SZO%3D\(Horváth%20Ferenc\)&pg=93&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_CSON_Sk_0000_5_1990_A_szegedi_zsido_polgarsag_emlekezete/?query=SZO%3D(Horváth%20Ferenc)&pg=93&layout=s) (letöltve: 2019. május 8.)
- VARGA András, *A szegedi Rómeó és Júlia*, http://acta.bibl.u-szeged.hu/36762/1/mok60_106.pdf (letöltés dátuma: 2019. május 14.)

Kortársak véleményei, reményei a Tanácsköztársaság sikeres küzdelméről a magyar határokért

A történelmi Magyarország felbomlása, a trianoni béke létrejötté folyamatában sajátos időszak a Magyarországi Tanácsköztársaság 133 napja: ekkor ugyanis meglehetősen különleges módon kapcsolódott össze az ország területi integritásának ügye a nemzetközi forradaloméval – egyrészt a diktatúra irányítóinak, közvélemény-formálóinak egyes megnyilatkozásaiban, másrészt, amint erről több forrás is tudósít, a hatalom körein kívül álló kortársak gondolkodásában.

Szélpál Árpád *Forró hamu* című emlékirata szerint már a Vix-jegyzék megérkezése után, de még a Tanácsköztársaság létrejötté előtt megfogalmazódtak olyan vélemények, hogy a kommunisták által elkerülhető az ország területének megcsonkítása. Március 20-án: „Este a Centrál kávéházban komor a hangulat. A *Nyugat* asztaltól hozták a hírt, hogy a nyugodt, flegmatikus, konzervatív Schöpflin, aki eddig hallani sem akart a kommunizmusról, az előbb mindenki füle hallatára kijelentette, hogy az antant megveszett, és ő ezerszer inkább vállalja a kommunizmust, mint az ország megcsonkítását. Voltak, akik tudták, hogy a vasasok már hivatalosan csatlakoztak a kommunista párthoz, és nemzeti ellenállást követelnek addig is, míg az orosz vörös hadsereg eléri az ország határait.” (SZÉLPÁL, 1984, 435.) Egy kortárs szerint „Ki kell kiáltani a proletárdiktatúrát. Nemzeti ellenállást csak a kommunistákkal együtt lehet csinálni.” (SZÉLPÁL, 1984, 435.) Másnap délelőtt Szélpál munkahelyén, a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaságban – amint az író visszaemlékezett – az egyik hivatalnok „a szívére tette a kezét:

– Ha Kun Béla menti meg az ország határait, én rögtön beiratkozom a kommunista pártba.” (SZÉLPÁL, 1984, 436.) Az emlékirat szerzője azt is állította, hogy „Az első napok mámorában a legtöbben nemzetiszínből látták a proletárdiktatúrát. Elsősorban a polgárság.” (SZÉLPÁL, 1984, 459.)

Révay Mór János, a Révai könyvkiadó megteremtője – felesége naplófeljegyzése szerint – a diktatúra létrejötté után felvetette: „Hátha ezek [tudniillik az új politikai vezető csoportok] csakugyan nagy szervezettségükből kifolyó erejükkel – mégis csak kiverik innen a betolakodott rablónépeket és visszaadják Magyarországot a magyaroknak?” (RÉVAY M., é. n., 120.)

Am ilyen reményekről nem csak az idézett munkákban lehet olvasni: a *Czegléd* című polgári hetilap március 23–24-i számának cikkírója a következőket jelentette ki: „Ami tehát kibékíthet bennünket a váratlan új renddel, az az a tudat, hogy a magunkéval úgysem boldogulnánk. Ami azonban lélekben is hozzáviheti még a legszélsőbb polgári érdekeltséget [is], az a megrablásunk ellen támadt szolidaritás. Abban, hogy ősi földünket nem engedjük, találkozhatnak a kommunista a nacionalistával.” (Idézi ROMSICS, 2018, 135.)

Ezekhez hasonló reakciókról számolt be László Jenő ügyvéd (CSUNDERLIK, 2019, 49–50, 143.) A *forradalom története Hódmezővásárhelyen* című munkájában: szerinte a Tanácsköztársaság létrejöttékor „Hódmezővásárhelyen egyetlen hangos

VÖRÖS BOLDIZSÁR: „HÁT CSAK JÖJJENEK, MOST ÉN VÉDLEK MEG TÖLÜK”

szó sem hallatszott, egyetlen komoly mozgalom nem történt a forradalmi áradat feltartóztatására. A szocialista uralomtól várta mindenki az ország megmentését. Hírek érkeztek, hogy közeledik az orosz szovjethadsereg az entente által elvesztésre ítélt ország felszabadítására. Ez a magyarázata, hogy nemcsak a munkásság hódolt be a proletárdiktaturának, hanem behódolt a polgárság és az egész középosztály is.” (LÁSZLÓ, 1924, 35.) „Az uri kaszinó vezetősége – a Direktóriumnál 93/1919. szám alatt iktatott – következő tartalmu levelet intézte a Direktóriumhoz: A helybeli Kaszinó egyesület nevében van szerencsénk szives tudomásvétel céljából közölni, hogy a kaszinó egyesület a tanácsköztársaságot, annak helyi Direktóriumát üdvözi és vele szemben a legnagyobb bizalommal viseltetik, hogy ugy bel és külügyi viszonyok alakulása között a mostani kormányhatalomra jutását szükségesnek és egyedül alkalmasnak tartja arra, hogy államiségünk, országunk területi integritása fenntartassék”. (LÁSZLÓ, 1924, 35.)

Az új rendszerrel kapcsolatos efféle várakozások jelentek meg a *Mátyás Diák* című élclap március 30-i számának borítóképén, *Az aszfaltbetyárok* című karikatúrán (1. kép) is. Az ábrázoláson a kalapácsoló munkás védelmezően áll a „Hungária” felirattal ellátott nóalak előtt, szemben Clemenceau-val, Wilsonnal és Poincaréval és – a képaláírás szerint – ezt mondja: „Hát csak jöjjenek, most én védlek meg tőlük.” Az új hatalom erejébe, lehetőségeibe vetett nagy reményeket nemcsak az juttatja kifejezésre, hogy a munkásalak nagyobb, mint ellenfelei, akik őt megrémülve nézik, hanem ez is: a Hungária-nóalak semmilyen csonkítást vagy sebesülést nem szenvedett el (vö. SINKÓ, 1995, 269–270.; TAMÁS, 2017, 98–102.), öltözéke is teljesen ép – e szerint a Tanácsköztársaság az ország egészét képes megvédeni, nem kell tartani semmiféle veszteségtől. A támadók vereségét helyezték kilátásba e lapszám 2. oldalán a *Földindulás* című, vezércikk funkciójú vers kezdősorai: „Fut már a cseh, szerb és román, / A rabság végső alkonyán”. (*Földindulás*, 1919, 2.)

A diktatúra külügyi népbiztosa, Kun Béla azonban már március végén tett közzé olyan nyilatkozatot, amely alkalmas lehetett az efféle reménykedések szertefosztatására. A *Neue Freie Presse* című osztrák újság munkatársának adott interjújában, amelynek magyar nyelvű változata az egyesült párt egyik napilapja, a *Vörös*

A *Mátyás Diák* 1919. március 30-i számának címlapja

Ujság március 30-i számában olvasható, arra a kérdésre, hogy a Tanácsköztársaság kormánya milyen feltételekkel kötne békét az antanttal, a politikus ezt válaszolta: „Mi nem állunk a területi integritás alapján. Nem is vagyunk hadiállapotban az antanttal. Ezzel válaszoltam arra a kérdésre is, milyen föltételek mellett kötnénk békét.” (KUN, 1919, 2.) E kijelentés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy – amint arról Szélpál Árpád emlékiratában beszámolt – március–április fordulóján nem egy kortársában „A hazafias kommunizmus helyét a hazafiak kétkedése foglalta el:

- Mit tesz a Tanácsköztársaság a határok megmentése érdekében?
- Hol az orosz Vörös Hadsereg?

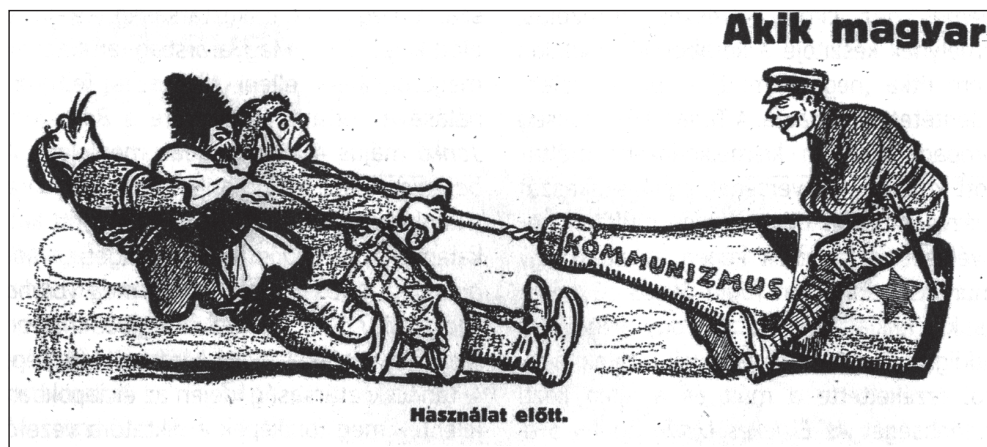
A Vix-jegyzék végrehajtásának réme tovább nyugtalanította a kedélyeket. Csak Smuts pesti látogatása keltett reményt, akkor hallatszottak újra ilyen hangok:

- Mégiscsak meg lehet menteni az ezeréves határokat. Az antant beijed.

Amikor kitudódott, hogy »visszautasítottuk« Smuts ajánlatát, mindenki helyeselt. [...] – Ha Kun Bélának sikerül Erdélyt megmenteni, belépek a kommunista pártba! – mondta Bálint úr [Szélpál kollégája a bankban]. Őszinteségéhez nem fért kétség.” (SZÉLPÁL, 1984, 490.)

A Smuts tábornokkal folytatott tárgyalásokkal kapcsolatos, hivatalos jellegűnek számító állásfoglalások ugyanis adhattak bizonyos alapokat ilyen reményekre. Például az egyesült párt egyik napilapja, a *Népszava* április 7-i számának cikkében ez is olvasható: „a »területi integritás« frázisával [!] végleg, őszintén, becsületesen szakít a magyarországi proletariátus. A dolgozók önrendelkező joga és a területi integritás nem férnek össze, viszont a magyarországi Tanács hatalom nem ismerheti el, hogy az imperialista rablás, amely éppen ezt az önrendelkező jogot csufolja meg, megoldási módja a területi kérdésnek [!].” (Az antánt megbízásából [...], 1919, április 7., 1.)

A magyar határokkal kapcsolatban vágyakat, reményeket ébreszthettek a kortársakban a Vörös Hadsereg északi hadjáratának májusi–június eleji sikerei is. Lowetinszky János József, Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye hivatalnok, aki nap-

Jenő Jenő karikatúrája a Mátyás Diák 1919. június 8-i számából

VÖRÖS BOLDIZSÁR: „HÁT CSAK JÖJJENEK, MOST ÉN VÉDLEK MEG TÖLÜK”

lófeljegyzéseiben nem kevés bírálatot is megfogalmazott a diktatúra időszakának különféle jelenségeivel kapcsolatban, május 25-énél így írt naplójában: „Hát még ha nem is volna rokonszenves a proletárruralom akkor is örülök annak, hogy megmutatták a világnak, hogy él még a magyar és nem lehet vele paczkázni bár kivernék a cseh és román meg szerb bandákat és alapítanának olyan államformát a milyen jól esik. De félek, hogy az entente kapitalistái féltve henye existenciájukat minden erővel reánk támadva, le is törnek minket.” (LOWETINSZKY, 1919, sz. n.) Május 27-énél a Vörös Hadsereg küzdelmeiről írva ekként fogalmazott: „ez a mi nemzetünk harcza s adja Isten hogy sikerüljön megtisztítani az országot [!] a reá támadt sisera hadaktól”. (LOWETINSZKY, 1919, sz. n.)

Ez esetben az „az országot” szavak azt jelzik: a naplóíróban felmerülhetett az a gondolat, hogy a Tanácsköztársaságnak sikerül a történelmi Magyarország területének egészét megvédelmeznie ellenségeitől. Hasonló vágyakat vetett papírra június 7-énél is: „Nagy örömünk van a Vörös Hadsereg megérdemli, hogy nagy betűkkel írjuk a nevét – visszavette Kassát, Korponát, Selmeczbányát és Nagysurányt e miatt – joggal – nagy az öröm [...] hej csak ilyen tempóban vernék még ki a derék fiúk az oláhokat és szerbeket is”. (LOWETINSZKY, 1919, sz. n.)

A *Vörös Ujság* június 8-i száma *A diadal útján* című vezércikkének közreadói azonban félreérthetetlenül rámutattak arra, hogy a Vörös Hadsereg harca nem a történelmi Magyarország területi integritásáért folyik: „a magyarországi proletariátus osztályhadserge avval, hogy visszakergeti a cseh imperialista hordákat és megtisztítja tőlük a Felvidéket, *nem a területi integritás százszor kompromittált jelszavát akarja megvalósítani, nem »az ezeréves Magyarország történelmi kereteit« akarja visszacsinálni. [...] A magyarországi proletariátus osztályhadsergeének győzelmes előnyomulása nem nemzeti háboru, hanem egy fázisa a kapitalizmus megdöntésére megindított nemzetközi forradalomnak.* A magyarországi proletariátus nem nemzeti, hanem nemzetközi célokért küzd a frontokon. Nem azért szabadítja fel a

Jenő Jenő karikatúrája a Máttyás Diák 1919. június 8-i számából

Felvidéket, mert az az ezeréves Magyarország egyik része volt, hanem azért, mert a nemzetközi forradalom »stratégiája« így követeli. [...] A felszabadított Felvidék proletariátusa maga fog dönteni jövődő sorsa felett, úgy ahogy az a széthullott cári birodalom ama másnyelvű földjein történt, ahol a proletariátus vette át az uralmat.” (*A diadal utján*, 1919, 1.)

Am a diktatúra egy másik, ha nem is hivatalos jellegűnek számító lapja, a *Mátyás Diák* ugyancsak június 8-i számában, nyilvánvalóan a cenzúra jóváhagyásával, *Akik magyar pezsgőre szomjaztak* címmel megjelent egy olyan kétrészes ábrázolás, amelyik azt a reményt juttatta kifejezésre, hogy a történelmi Magyarország területi integritását (Horvátországgal és Szlavóniával együtt!) a „kommunizmus” fogja helyreállítani. Az első képen egy vöröskatona ül egy „kommunizmus” feliratú, ötágú csillagos pezsgősüvegen, amelynek dugóját egy cseh, egy román és egy szerb igyekszik együttes erővel kihúzni, a kép aláírása: „Használat előtt” (2. kép). A második, „Használat után” aláírással ellátott képen pedig az látható, hogy a dugó kijött a palackból, a húzó figurák és a vöröskatona is hátraestek, a kifröccsenő pezsgő a történelmi Magyarország alakjába ömlik ki (3. kép).

A Tanácsköztársaság irányítóinak az antanthatalmakkal folytatott júniusi tárgyalásai, a Szlovák Tanácsköztársaság június 16-i kikiáltása azonban nem igazolták az efféle várakozásokat. A csalódottságot sajátos módon juttatta kifejezésre egy június 17-i, Budapesten feljegyzett álhír: „Beszélük azt is, hogy Károlyi Mihály levelet intézett Kun Bélához, adja át neki az uralmat, miután a III. 21-i megegyezés alapfeltételét a területi integritás megvédését nem tudta keresztül vinni.” (Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, f. 721/1, 278. ő. e., 25.)

Néhány nappal később, június 23-án a Vörös Hadsereg III. hadtestének vezérkari főnöke, Julier Ferenc már a következőket jelentette a hadseregarancsnokságnak: „A sajtóban közölt jegyzékváltások kétségtelenül bomlasztó hatással vannak a harcoló csapatokra. [...] Nézetem szerint okvetlenül szükséges, hogy a Kormányzótanács a Vörös Hadsereg számára egy kiáltványt adjon ki, mely minden diplomáciai fogástól ment legyen, és határozottan kifejtse a Vörös Hadsereg további feladatát, illetve a Kormányzótanács szándékát. Nem zárkozhatom el jelenteni, hogy a jelen pillanatokban a nemzeti érzés felkeltése nélkülözhetetlenül szükséges. A Sátoraljaújhely körül toborzott egyének a nemzeti szalag viselését követelik. Hasonló jelenség a harcoló csapatoknál is előfordultak. Amennyiben rövidesen radikális irányzat nem nyilvánulna a Kormányzótanács részéről, úgy a frontbomlás elkerülhetetlen lesz.” (HETÉS, 1959, 418–419., vö. BÖHM, 1923, 401–402.) A Vörös Hadsereg az északi hadjáratban sikeresen előrenyomult alakulatainak június végi–július eleji visszavonulása kapcsán a Forradalmi Kormányzótanács közzé is tett egy ilyen kiáltványt a Vörös Hadsereg minden katonájához, amelyben határozottan kinyilvánította: „*Nem mondunk le egy talpalatnyi földről sem, ahol magyar nyelven beszélnek a dolgozók. Nem mondunk le és készülünk arra, hogy új csapatát mérjünk mindenkire, aki ketős ígát: a kizsákmányolás és a nemzeti elnyomás ígáját akarja testvéreink nyakára rakni. [...] Az új erőgyűjtés új diadaloknak lesz a sorozata a világ minden ellenfor-*

VÖRÖS BOLDIZSÁR: „HÁT CSAK JÖJJENEK, MOST ÉN VÉDLEK MEG TÖLÜK”

radalmával szemben, mignem olyan tágasak lesznek a proletárhaza határai, hogy új élet, boldogság és jólét lesz urrá ebben a Tanácsköztársaságban.” (*Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Kormányzótanácsa*, 1919, 1.)

A diktatúra irányítói tehát e kényszerhelyzetben olyan nyilatkozatot tettek közzé, amely azt jelezte, hogy távlati céljuk a történelmi Magyarország egész területének visszafoglalása a megszállóktól. Egy ilyen ígéretnek a beválthatóságában viszont a propagandával megcélzottak közül valószínűleg nem sokan hittek; a Vörös Hadsereg győzelmeiről lelkesedést mutató sorokat papírra vető Lowetinszky a kiáltvány kapcsán, egyebek mellett, ezeket írta július 1-jénél naplójába: „erősen ígérnek hogy nem mondanak le egy talpalatnyi földről sem a hol magyarul beszélnek, de hogy nem, de hogy nem, szépen le fognak ő kelmék sok egyébről is mondani. [...] nem marad más hátra, mint szépen lekushadni és a kapott parancsokat teljesíteni.” (LOWETINSZKY, 1919, sz. n.)

A Vörös Hadsereg visszavonulása miatt kialakult katonai-politikai helyzetben pedig nem csak a Kormányzótanács tagjai látták célszerűnek valamiképpen kifejezésre juttatni azt, hogy a jövőben küzdeni fognak a magyarok lakta területekért. Münnich Ferenc politikai megbízott Böhm Vilmoshoz intézett július 12-i jelentésében az alakulatoknál tapasztalt problémákról egyebek mellett ezeket írta: „Az I. hadosztály parancsnokaival folytatott beszélgetés után megsejmeltem a 7. munkásezred egyik századát, mely a többi századokkal együtt azonnali szabadságolást követel, részben azért, mert az ezred nagy része önkényesen eltávozott, és semmi büntetésben nem részesült.” Majd – ha a kiáltványban foglaltakhoz képest óvatosabb megfogalmazással is – a következőt indítványozta: „A [III. hadtestnél] a parancsnokok ellenforradalmi befolyását kitűnően lehetne kivédeni a csapatoknak teendő azon kijelentéssel, hogy a Vörös Hadsereg nem áll meg a demarkációs vonalon”. (GÁBOR-HAJDU-SZABÓ, 1960, 438–439.)

Ám nem csupán szöveg, hanem képes ábrázolás is jelezte a propagandában azt, hogy a Tanácsköztársaság irányítói a történelmi Magyarország kereteiben gondolkodnak: a Közoktatásügyi Népbiztosság Hadsereg-propaganda Ügyosztályának – Szabó Viktor szerint valószínűsíthetően a felvidéki visszavonulás után készült

A Közoktatásügyi Népbiztosság
Hadsereg-propaganda Ügyosztályának
plakátja

– „Ne csüggedj! A vörös hadsereg diadalmas útja. 1919 május–június” feliratos, hivatalos jellegű plakátján (4. kép) látható a történelmi országterület (bár ezúttal Horvátország és Szlavónia nélkül). Közreadói – Szabó értelmezésében – úgy próbáltak újra hitet adni a célközönségnek, hogy bemutatva a Vörös Hadsereg győzelmeit az északi hadjáratban, mintegy azt sugallták: ha egyszer sikerült, akkor újra sikerülhet! (SZABÓ, 2016, 161–162, 399.)

Immár a román sereg elleni júliusi hadjárat időszakában a *Népszava* július 24-i száma vezércikkének közlétevé a következőképpen igyekeztek összeegyeztetni a Kormányzótanács idézett kiáltványában megjelölt távlati célokat az aktuális lehetőségekkel: „Csak azt követeljük egyelőre [!] a magunk számára, amit ellenségeink gyülekezete, a párisi békekonferencia is nekünk ítél. Nem mondtunk le egyetlen talpalatnyi földről sem, ahol a dolgozók magyarul beszélnek, de a nemzetközi forradalom mai fázisában csak azokat az igényeinket érvényesítjük, amelyekről Clemenceau is elismerte, hogy jogszerűek.” (A *forradalmi osztályháború* [...], 1919, 1.) (A diktatúra napilapjaiban közzétett hivatalos jellegű állásfoglalások sorozatában június–július fordulóján megfigyelt változással párhuzamos jelenségről írt Révész Tamás a Tanácsköztársaság katonai tárgyú röplapjaival foglalkozó tanulmányában, lásd RÉVÉSZ, 2015, 127, 132–134, 140–141.)

Az itt ismertetett, elemzett adatok, a vázlatos áttekintés megítélésem szerint pedig nemcsak a történelmi Magyarország felbomlása, a trianoni béke létrejötte folyamatának pontosabb megismerését segíthetik elő, hanem – önmagukon túlmutatóan – általánosabb érvénnyel is, a politikai propaganda egyes jelenségeit is. Az, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság internacionalista, a nemzetközi forradalom győzelméért küzdő irányítói miként foglaltak állást különböző megnyilatkozásaikban a történelmi Magyarország területi integritásával, határaival kapcsolatban, jól szemlélteti: egy politikai rendszer közvéleményformálói hogyan küszködnek egy olyan jelenséggel, amelyikért a harcot ők maguk, világszemléletükből következően nem vállalnák, de amelyek az általuk irányított közösség, a propagandájukkal megcélzottak számára rendkívül fontosak. Ez esetben, amint azt több forrás mutatja, csak a legvégső szükséghelyzetben tettek olyan megnyilatkozást, amelyik azt jelezhette, hogy elkötelezték magukat mellette: vagyis felhasználták hatalmuk megerősítése érdekében. Ugyancsak érdemes figyelni a propagandában és közönsége reakcióiban, kapcsolatukban a diktatúra idején bekövetkezett változásokra is. Úgy tűnik, hogy azokban a hónapokban, amikor a Tanácsköztársaság irányítói több ízben is kinyilvánították: nem állnak a területi integritás alapján, cselekvéseik (Smuts javaslatának visszautasítása, a Vörös Hadsereg északi hadjárata) miatt nem kevesen remélték, hogy mégiscsak meg fogják védeni a történelmi Magyarország területét (vagy legalábbis annak jelentős részét), és ezáltal egyfajta támogatásban részesítették az új rendszert.

Ám amikor a döntéshozók június végén, július során propagandájukban tettek olyan megnyilatkozásokat, amelyek azt jelezhették, hogy elkötelezték magukat ez ügyben, de cselekvéseik ezt nem hitelesítették (visszavonulás a sikeres harcok

VÖRÖS BOLDIZSÁR: „HÁT CSAK JÖJJENEK, MOST ÉN VÉDLEK MEG TÖLÜK”

után), amint azt egyes dokumentumok (lásd például GÁBOR–HAJDU–SZABÓ, 1960, 411, 441–442.) jelzik, már nem tudták kellőképpen meggyőzni a célközönséget, ami minden bizonnyal összefüggésben volt a Tanácsköztársaság belpolitikai, gazdasági viszonyainak leromlásával is, sőt mindez nyilvánvalóan tovább rontotta a rendszer társadalmi megítélését. E jelenségegyüttes tehát hozzájárulhat egy politikai rendszer, annak propagandája, valamint az erre adott reakciók kapcsolódási lehetőségeinek, a társadalomban megjelenő, nem kellően megalapozott elvárások, remények, vágyak működési sajátosságainak vizsgálataihoz is. További adatok feltárása, azok elemzése pedig elősegíthetik e folyamatok részleteinek, esetleg a diktatúra hatalma alatt álló országhatár terület különböző helyein megfigyelhető eltéréseinek megismerését is.

Felhasznált irodalom

- Az ántánt megbízásából [...] 1919, *Népszava*, 83/1–2.
- BÖHM Vilmos 1923, *Két forradalom tüzeiben. Októberi forradalom. Proletárdiktatura. Ellenforradalom*, München
- CSUNDERLIK Péter 2019, A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a koraiorthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában, Budapest
- A diadal útján, 1919, *Vörös Ujság*, 103/1.
- A forradalmi osztályháború [...], 1919, *Népszava*, 175/1.
- Földindulás, 1919, *Mátyás Diák*, 13/2.
- GÁBOR Sándorné–HAJDU Tibor–SZABÓ Gizella (összeáll.) 1960, *A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1, II, 1919. június 11. – 1919. augusztus 1*, Budapest
- HETÉS Tibor (összeáll.) 1959, *A magyar Vörös Hadsereg 1919. Válogatott dokumentumok*, Budapest
- KUN Béla 1919, *Kun Béla elvtárs nyilatkozata egy bécsi lapban a magyar Tanácsköztársaság külpolitikájáról*, *Vörös Ujság*, 43/2.
- LÁSZLÓ Jenő 1924, *A forradalom története Hódmezővásárhelyen, Hódmezővásárhely*
- LOWETINSZKY János József 1919 *naplója*, kézirat, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, B 0910/209/1919
- Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Kormányzótanácsa 1919, *A Vörös Hadsereg minden katonájához*, *Vörös Ujság*, 122/1.
- RÉVAY M. Jánosné é. n., 1918. november 1.–1919. augusztus 7. *Révay M. Jánosné naplója*, Magyar Nemzeti Szövetség
- RÉVÉSZ Tamás 2015, *Vöröskatonák előre? A Tanácsköztársaság toborzópropagandája a röplapok tükrében* In VERITAS Évkönyv 2014, szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, 125–146.
- ROMSICS Ignác 2018, *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben* In UÓ, *A Nagy Háború és az 1918–1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok*, Helikon, 69–248.
- SINKÓ Katalin 1995, *A megsértett Hungária*, Néprajzi Értesítő LXXVII, 267–282.
- SZABÓ Viktor 2016, *A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája*, PhD-értekezés kézírata, Eger
- SZÉLPÁL Árpád 1984, *Forró hamu*, Budapest
- TAMÁS Ágnes 2017, *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig*, Budapest

Kaposvár 1945-ben

Vajon van-e értelme idestova 74 évvel ezelőtt történt eseményekkel foglalkozni, melyekről a kortársak tudatosan hallgattak, illetve kódósítottak, és amelyek mindeddig elkerülték a történészek figyelmét?

E sorok írójának meggyőződése, hogy igen, van értelme. Bár a most feltárt és elemzett epizód kihullott a hangulatos dél-dunántúli város emlékezetéből, és a történészek sem figyeltek fel rá, rekonstruálása érthetővé teszi a 20. századi magyar társadalom tömeglélektani folyamatait, bemutatja, hogyan hozta felszínre a politikai manipuláció a tömegek félelmeit és szorongásait, s miként aktiválta az évszázados múltra visszatekintő előítéleteket. Különösen figyelemre méltó, hogy milyen katasztrofális hatást gyakorolt a holokauszt politikailag manipulált traumája a somogyi megyeszékhely addig harmonikusan együtt élő, fejlődő közösségére. Mint cseppben a tengert, vizsgálni lehet benne egy komoly polgári hagyományokkal rendelkező városi közösségnek a zsidósághoz kötődő elfojtásait és előítéleteit a deportálásokot követő időszakban. Ezek minden racionális megfontolás ellenére még azután is elevenen éltek, hogy a helyi közvélemény már értesült arról, milyen tragikus sors jutott osztályrészül a zsidóknak, akiknek csak a tizede tért vissza a városba 1945 októberéig.

A Kaposváron történt, mindeddig ismeretlen események főszereplői mindketten a város szülöttei voltak. Az egyikük dr. Kaposváry (Vétek) György, aki 1922-től polgármester volt, akinek a nevét ma utca viseli szeretett városában. A másikuk pedig dr. Frank László népügyész, aki nem sokkal később, 1946 februárjában a vádat képviselte Szálasi Ferenc „nemzetvezető” perében is.

A kaposvári hisztéria mintegy nyitánya volt a következő év tavaszán ország-szerte elterjedt, erősen átpolitizált, kisebb pogromok és „népítéletek” formájában megnyilvánuló erőszak-kitöréseknek, melyeknek csúcspontjai az 1946. július végi és augusztus eleji miskolci tömegmegmozdulások voltak. Ezután a Magyar Kommunista Párt felhagyott ilyen jellegű provokációival. Mivel Rákosi Mátyás saját politikai céljai szempontjából „kontraproduktív” találta, a továbbiakban nem foglalkozott a „zsidókérdéssel”.

Addig viszont a szorosan kézben tartott politikai rendőrség elképesztően dilettáns politikai akciókat hajtott végre, és nagyban hozzájárult akár vérvádhisztéria gerjesztéséhez is. Ez történt Kaposváron is, ahol a helyi viszonyokkal tisztában lévő Frank László, vezető népügyész képviselte az MKP-t. Bár a kommunisták kaposvári törvénytelenégei és az erre – mintegy reakcióként – kialakult vérvádhisztéria nem kapott országos nyilvánosságot, sőt, a többi 1945–46-os történetet is elhallgatták a későbbiekben, az ekkor felszínre tört képzetek és tartalmak egész a hatvanas évek végéig jelen voltak a kollektív kaposvári tudatban. Csak az újabb nemzedékek felnövekedésével, a társadalom és a gazdaság teljes átalakulásával szorultak vissza, illetve enyésztek el – szerencsére.

A második világháború vége után a magyar társadalomnak szinte felmérhe-

tetlen emberi és anyagi veszteséggel, illetve egy addig nem ismert társadalmi, gazdasági és politikai válsággal és katonai megszállással kellett szembenéznie. Ahogy az első, elvesztett világháború után, most is működésbe lépett a „bűnbakképző tömeglélektani mechanizmus”: a tömegek fogékonyak voltak arra, hogy az ellátási nehézségekért, a közbiztonság hiányáért, a pénz elértéktelenedéséért, a jövő bizonytalanságáért társadalmi csoportokat, illetve nemzeti kisebbségeket okoljanak.

Edgar Morin francia szociológus a következőket írja a társadalmi válság jelenségéről az *Orleans-i szóbeszéd* című könyvében, mely a francia városban 1969 májusában (!) elterjedt, a helyi zsidó ruhakereskedőket francia lányok elrablásával vádoló szóbeszéd háttérét próbálta felderíteni: „A krízis, eredeti, orvosi értelmében olyan rendellenességet jelent, mely lehetővé teszi a diagnózist. A krízis, mely alapvető klinikai információ a fiziológiában és a pszichológiában, számunkra antropológiai jelenség, mely szerepel korunk interdiszciplináris elméletet alkotó gondolkodójának, Marxnál és Freudnál is. Tekintsük át a válság fő ismérveit Marx és Freud szerint.

1. A krízis feltárja a valóságos jelenségeket (akár rendszerről, akár folyamatról van szó), ténylegesen kiemeli a látens vagy felszín alatti tényeket, melyek a társadalmi tudattalanban rejtőznek.

2. A krízis jelentőséggel ruhazza fel a valóság konfliktusait, melyek a társadalom mélyén rejtőznek, de élet-halál fontosságúak, és felhívja a figyelmet a társadalmi közeg dialektikus és ellentétekkel terhelt természetére.” (Edgar MORIN, *La rumeur d’Orleans* Éditions du Seuil, 1969, 249.)

Bár a somogyi megyeszékhelyen lezajlott eseményekről nem értesült a korabeli országos nyilvánosság – ellentétben az 1946. májusi hisztériahullámmal, mely a kunmadarasi, politikailag előkészített pogromban kulminált –, nem állítható, hogy a történetírás teljesen megfeledezett volna róla. Szita Szabolcs, a Holokauszt Tudományos és Dokumentációs Emlékközpont (HTDE) igazgatója két könyvében is szó szerint ugyanazt írta róla, azonos forrásokra, a *Szabad Nép* 1946. január 28-i és az *Új Élet* július 18-i számának cikkére hivatkozva. Igaz, a mondataiból épp csak az nem derül ki, hogy pontosan mi és miért történt 1945 őszén: „A november negyedikére virradó éjjelen Kaposváron antiszemita röpcédulákat szórtak, melyek a ’szokott’ kulcsszavakat tartalmazták: a zsidók hazafiatlanok, kapzsik, feketéznek, mindezek felül keresztény gyermekeket rontanak meg. Az ’akció’ felelősei börtönbüntetést kaptak, ami a városban hónapokig tartó válsághelyzetet teremtett, melyet az 1946. július 11-i ankéttal sikerült lezárni.” (SZITA Szabolcs, *Magyar Sorsok Auschwitz-Birkenauban*, Noran Libro, 2018, 322. és *Gyógyíthatatlan sebek. Magyarok az auschwitz-birkenauai lágerbirodalomban*, HTDE kiadása, 2016, 193.)

Az „akcióra” és „lezárására” még visszatérünk. De előbb tekintsük át a zsidó kisebbség, és a keresztény többség (nagyobb részben katolikus) viszonyát Kaposváron a holokauszt előtt, illetve 1944 májusában.

Az ekkor közel negyvenezer lakosú, erős református közösséggel rendelkező városban 2760 neológ, asszimilált zsidó élt, akiknek jó része megbecsült polgár volt. Kiemelkedett közülük az 1945 utáni politikai életben is fontos szerepet játszó Antl

Ödön, gazdag zsidó kereskedő, aki jó kapcsolatokat tartott fenn a funkcióját 1922 óta betöltő, köztiszteletnek örvendő Kaposváry (Vétek) György polgármesterrel, a keresztény egyházak vezetőivel, illetve a megyei politikusokkal.

A kaposvári zsidók egészen az 1944. március 19-i német megszállásig, sőt, még azt követően is bíztak benne, hogy ha hazafiasan viselkednek, és eleget tesznek kötelezettségeiknek szeretett városukban, túlélhetik a háborút. Ezt a hitüket táplálta, hogy a polgári hagyományú város közelete addig mentes volt a szélsőségektől, a jogfosztó rendeletek életbe léptetése és a munkaszolgálatosok behívása után is megmaradt a jó viszony a zsidók és a keresztények között. Miután Horthy kormányzó német nyomásra kinevezte a Sztójay-kormányt, egyik percről a másikra megváltozott a helyzet. A közhangulat radikálisan a zsidók ellen fordult, ami lehetetlenné tette, hogy elrejtőzzenek.

Gróf Széchenyi Antal visszaemlékezésében felidézi, hogy Somogy megyében milyen tragikus következménnyel járt a hatalomváltás: „Megváltozott a légkör. Az emberek csendben politizálni kezdtek. A nyilasok propagandája elárasztotta az egész vidéket. Barcson szomorú látvány volt a sok, csillagot hordó zsidó. A nép zöme már nem vásárolt a zsidó üzletekben, kerülte őket, és a 'Hangya' szövetkezetekbe ment vásárolni... Menekített, elbújtatott zsidóink önként jöttek elő, mikor megtudták, mi a helyzet. Nem akartak minket bajba hozni! És ezeknek az ízig-vérig rendes embereknek így már nem tudunk tovább segíteni.” (Gr. SZÉCHENYI Antal, *Emlékek, események*, Budapest, 2002, 155–163.)

A kaposváriak ebben a helyzetben a város és a megye vezetőitől vártak segítséget. Illúzióik tükröződtek abban a beadványban, melyet a Magyar Zsidók Központi Tanácsa Somogy megyei szervezete intézett a megye fő- és alispánjához 1944. május 8-án „a zsidó lakosság elhelyezése tárgyában”. „Somogyban és Kaposvárott, mint ezt a megyei levéltárban lévő iratok igazolják, évszázadok óta élnek zsidók. [...] e hosszú idő óta Kaposvárott élő, mint az ország területéről ideköltözött zsidó lakosság már régóta magába szívta a magyar életfelfogást és érzést, gyermekeiket is minden időkben magyar szellemben nevelték. Vannak olyan magyar zsidók, akik hűtlenek lettek a zsidóságukhoz, de olyan, aki a magyarságához lett volna hűtlen, itt egy sem akadt. Ellenük e tekintetben soha, semmi kifogás nem volt.” (KANYAR József, *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv*, Kaposvár, Somogy megyei Tanács VB, 1967, 484.)

A beadvány abból a fikcióból indult ki, hogy a városi, központilag elrendelt gettó felállítása csak a lakásínség enyhítése céljából végrehajtott kényszerintézkedés, és arra próbálta rávenni a helyi politikusokat, hogy „méltóztatassanak a zsidóknak egyes utcába, vagy városrészekbe való összegyűjtését mellőzni, ez esetben az alulírott szervezet kötelezi magát arra, hogy elköltöztetések útján a kívánt mennyiségű és terjedelmű lakást az előírt idő alatt a hatóság rendelkezésére bocsátja.” A két aláíró, a helyi Zsidó Tanács vezetői, Mittelman Jenő gyógyszerész és Antl Ödön, a Magyar Zsidók Központi Tanácsa Somogy megyei szervezetének társelnökei voltak.

Végül a kaposváriaknak ugyanaz a szörnyű sors jutott osztályrészül, mint a többieknek: a belvárosi gettóban zsúfolták őket össze, a környékbeli községekből összegyűjtött többi zsidóval együtt. A polgármester, amennyire lehetett, igyekezett enyhíteni a gettóba zárt zsidók sorsán, de nem sokat tehetett a végrehajtó hatalommal szemben. Kaposváron a polgármester, Kaposváry György nyíltan közölte, hogy nem hajlandó végrehajtani a gettósítást, amíg a vármegyétől nem kapott erre utasítást; ezt követően napokig nyílt gettó állt fenn a városban, átmenő autóforgalommal... A kaposvári polgármester mindennap friss zöldséget, gyümölcsöt, fűszert, pékárut vitetett a gettóba, sőt tejszernak és a a kóser vágást tiltó rendelet ellenére zsidó mézszárszék is működött a gettóban. A város terhére a források szerint 16 000 darab májpástétomkonzervet, 100 kilogramm füstölt marhaszegyet, 250 kilogramm füstölt marhahúst, 11 000 kilogramm kenyeret, 1 vagon lisztet vett a gettósított zsidóknak. Ugyanő az orvosokat és az állatorvosokat mentesítette a deportálás alól” – olvasható a Somogy megyei levéltár dokumentumaiban. (SÁGVÁRI Ágnes forrásközlése alapján idézi VESZPRÉMI László Bernát, *Gyilkos irodák – A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2019, 119. és 124.)

Randolph L. Braham is kitér arra, hogy város vezetése, amit lehetett, megtett a helyi zsidókért. „A város polgármestere, Kaposváry (Vétek) György tisztességesen viselkedett. Ezt azonban Pilissy Tamás rendőrtanácsos és Újlaki László csendőr alezredes magatartása semmissé tette, akik a zsidóellenes akciók irányítói voltak a városban, illetve a megyében.” (Randolph L. BRAHAM, *A népirtás politikája. A Holokauszt Magyarországon*, 2. köt., Budapest, Park Könyvkiadó, 2015, 875.)

Megjegyzendő – és erre *A népirtás politikája* című könyv sem tér ki –, hogy a zsidó hitközség vezetőinek annyit sikerült elérniük a helyi hatóságoknál, hogy ők és családtagjaik az Auschwitzba tartó szerelvény végén, külön, kevésbé zsúfolt vagonba szálljanak, melyet Kelenföldön lekapcsoltak. „A vonat két helyen állt meg út közben. Először a Kelenföldi pályaudvaron: itt lekapcsolták az utolsó kocsit, amiben azok a tehetős zsidók voltak, akik vélelmezhetően megvették a szabadságukat.” (KOVÁCS Tamás, *A II. világháború éveiben* In *Újrakezdések. Zsidósors Somogy megyében a XVIII. századtól napjainkig*, szerk. BŐSZE Sándor, Kaposvár, Bét Ólam Alapítvány–Somogy Megyei Levéltár, 2005, 169.) Így tehát ők Budapesten maradván túléltek a holokausztot.

Hús jómódú, megbecsült kaposvári polgár menekült meg így, az utolsó pillanatban, köztük Mittelmann Jenő gyógyszerész és felesége. Bár erre nincs forrás, ebben a „szelektív mentőakcióban” szerepe lehetett Kaposváry György polgármesternek is, feltehetőleg úgy, hogy a gazdag zsidóktól kapott és a gettóból kicsempészett pénzzel megvesztegette a németeket. Nyilvánvaló, hogy semmiképp nem éltek volna túl a deportálást, ha Kaposváry György a német megszállás után vagy akár június 22-én lemondott volna, ugyanis a szerelvényeket – a vagonokban 5200 Somogy megyei zsidóval – július 6-án indították el a haláltáborba.

„A zsidó bosszú”

1945 nyarán, alighogy véget ért a világháború, és elhallgattak a fegyverek, a Magyar Kommunista Párt a saját, megbízható embereit helyezte a legfontosabb politikai pozíciókba. A kezdettől fogva kommunista irányítás alá került, meglehetősen népszerűtlen rendőrség és a megszálló szovjet csapatok hatásainak együttműködésével egymás után szorították ki a közéletből azokat a tekintélyes politikusokat és önkormányzati vezetőket, akikről feltételezték, hogy szemben állnak a politikájukkal.

A háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására céljából létesült Népbíróság intézményét az Ideiglenes Nemzeti Kormány január 25-én hozott 1945. II. 5. a 81/1945. ME sz. rendelete hozta létre. A Magyar Kommunista Párt a háborús főbűnösök pereivel a saját érdekeit követte, ugyanis az egész Horthy-rendszert a vádlottak padjára akarta ültetni. Rákosiék a két világháború között legálisan működő politikusokat, előbb a kormánypártiakat, majd az ellenzékieket is felelőssé tették Magyarország második világháborús részvételéért és a holokausztért. E koncepció jegyében indítottak eljárásokat, majd hozott Kaposváron is ítéletet a Népbíróság. A háborús főbűnösök perét a Zeneakadémián Bárdossy László, majd Sztójay Döme volt miniszterelnökökkel kezdték. Csak utánuk került sor a legismertebb és egyben leggyűlöltebb figurára, a rögeszmés „nemzetvezetőre”. A Szálasi Ferencre és bűntársaira 1946. március elsején kihirdetett halálos ítélet összhangban állt a nemzetközi joggal, és ezt mindmáig senki nem is vitatja.

Az MKP céljai érdekében azonnal felhasználta a rendőrséget, melybe nagy számmal toborozták a deportálást és a munkaszolgálatot túlélő zsidókat. A népbíróságok pedig az igazságszolgáltatás megindításával már kezdettől fogva komolyan politikáltak is. Ítéleteik, különösen első fokon, gyakran szolgálták a kommunisták politikai ellenfeleinek kiiktatását. Ahogy a rendőrséget, úgy a Népbíróságot is a „zsidó bosszú” eszközeinek tartotta a korabeli közvélemény, tekintettel arra, hogy a bírák és az ügyészek között sok zsidó származású jogász vett részt a nyomozásokban, illetve az ítélezésben.

Frank László, aki Kaposvárott a közvélemény szerint a „zsidó bosszú” megtestesítője volt, 1907-ben született. Érettségi után egy ügyvédi irodában dolgozott írnokként, közben jogi tanulmányokat folytatott, és 1929 és 1933 között ügyvédjelölt volt. 1934-től ügyvédként dolgozott Kaposváron, majd 1942-től munkaszolgálatot teljesített 1944 novemberéig, amikor megszökött. 1945. április végén, május elején visszatért szülővárosába, és megszervezte a kaposvári népügyészséget, melynek ő lett a vezetője.

Az egyik kiszemelt célpont – akit Frank utasítására őrizetbe vettek, majd a vádlottak padjára ültettek – dr. Kaposváry (Vétek) György volt. Ő 1922 óta töltötte be a polgármesteri tisztséget, s valóságos intézménynek számított a városban. Az esemény már csak azért is megrázta a helyi közvéleményt, mert Kaposváry Györgyöt a nyilasok 1944. október 15-e után eltávolították tisztségéből. December másodikán

azonban Kaposváry aláírásával falragaszok adták tudtul a lakosságnak: „A orosz csapatok parancsnokának utasítására a város ügyeinek intézését átvettem.” Vagyis a szovjet katonai szervek megbíztak benne, amit az is jelzett, hogy május elsején még beszédet mondott a május elsejei ünnepségen.

Így a helybelieket hideg zuhanyként érte a hír, hogy a polgármestert minden indoklás nélkül, puccsszerűen leváltotta a város közgyűlése. Erről így emlékezett meg a város történetének szentelt, 1975-ben kiadott kötet: „A város élén álló polgármester, aki két évtizedig a szervezett munkásság dühödt ellenfele volt, május végén még a kiscsapatparti jobboldal és a város tőkéseinek bizalmát élvezte. Egy hónap elteltével, június 22-én a két munkáspárt javaslatára a városi képviselőtestület tisztújító közgyűlésén azonban már Boór István asztalosmestert, a szociáldemokrata párt régi harcosát választották meg polgármesternek.” (ANDRÁSSY Antal, *A felszabadult város*, In *Kaposvár, Várostörténeti tanulmányok*, szerk. KANYAR József, Kaposvár, Városi Tanács, 1975, 565.)

Alig több, mint két hét múlva a *Somogyvármegye* című napilap (a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lapja, az egyetlen engedélyezett újság) 1945. július 9-i számában pedig megjelent a következő közlemény: „A népügyészség az eddig lefolytatott nyomozás alapján három rendbeli háborús és három rendbeli népellenes büntett elkövetésének gyanúja miatt előzetes letartóztatásba helyezte dr. Kaposváry György ny. polgármestert. A nyomozás tovább folyik.”

Két nappal később a lap arról tudósított, hogy Kaposváryt egészségi állapota miatt kórházba szállították, és azt is közli, pontosan mivel is gyanúsítják. A cikket valószínűleg Frank László fogalmazhatta, ugyanis szó szerint megismétlődtek benne a vádirat fordulatai: „A népügyészség dr. Kaposváry Györgyöt azzal gyanúsítja, hogy 1944 júniusában részt vett a siófoki értekezleten. Ezen az értekezleten Endre és Baky államtitkárok közölték, hogy a dunántúli 'zsidó' magyar állampolgárok deportálása meg fog történni, aminek következtében sok-sok ezer olyan munkaerő lett a német hadigépezetbe beállítva, akik egyébként itthon házi vagy egyéb munkával foglalkoztak. Ezzel a cselekedettel Magyarország a háborúba fokozottabb mértékben belesodródott és dr. Kaposváry György nem törekedett arra, hogy ezt Siófokon bármiképpen is megakadályozza, bár erre vezető hivatali állásánál fogva módja lett volna. A Népügyészség letartóztatási indoklása felsorolja, hogy dr. Kaposváry 1943. május 22-én a Turul sportpályán mondott beszédében a háborúban fokozottabb mértékben való részvétel folytatására izgatott. 1943-ban elvállalta a fasiszta Baross-szövetség társelnöki tisztségét anélkül, hogy vele szemben e célból közvetlenül vagy közvetve bárki is kényszerített alkalmazott volna. Az 1922-től 1939-ig tartott képviselőválasztások alkalmával a baloldali képviselőjelöltekkel szemben a MÉP-jelölteket támogatta, azok megválasztásában hivatali súlyával hathatósan közreműködött és ezzel a fasisztaellenes vélemény nyilvánítását akadályozta.”

Frank László népügyész vádjai teljesen abszurdak voltak. A város közönsége képtelen volt felfogni, milyen célból vette célba az új kommunista hatalom közkedvelt polgármesterüket, aki 1922 óta állt a város élén, és a város iránt szeretetből

1934-ben a vezetéknevét is Kaposváryra változtatta. (Eredeti neve ugyanis Véték György volt.)

A Somogy megyei levéltárban őrzött iratanyagból (MNL Somogy Megyei Levéltár, a Kaposvári Népügyészség iratai, 67/1945.) kitűnik, hogy az 1886. január 11-én született, jogi és államtudományi doktorátussal rendelkező Kaposváry György a 1945. július 7-i kihallgatása során tételesen cáfolta az ellene felhozott vádakát. Mindenekelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a dél-dunántúli zsidóság deportálásáról tartott, június 22-i siófoki értekezleten, ahol Endre és Baky államtitkárok mellett közigazgatási, csendőrségi és rendőrségi vezetők vettek részt, neki semmiféle lehetősége nem volt arra, hogy megakadályozza a már előzetesen elhatározott döntések végrehajtását. Ha kifejezésre juttatja ellenkezését, ezzel csak azt érte volna el, hogy belügyminisztériumi felettesei azon nyomban leváltják, majd elrendelik a letartóztatását. Szathmáry Lajos volt főispán vallomásából az is kitűnt, hogy Kaposváryt előzőleg feljelentették Endre Lászlónál, aki Siófokon már kiadta a rendelkezést a polgármester felfüggesztéséről és elmozdításáról, és ezt csak a főispán kérésére vonta vissza.

Mivel ebben a pontban azzal vádolták, hogy a „német hadigépezetet segítette”, a védekezésében nem tért ki arra, hogy tőle telhetően igyekezett segíteni a gettóba zárt zsidókon: az általuk adott pénzből élelmiszert vásárolt, és bejutatta nekik a gettóba. Továbbá arról sem vallott, mert akkor meg korrupcióval vádolták volna, hogy valószínűleg ezzel a pénzzel vesztegette meg a németeket, talán még a vasutasokat is, akik aztán az utolsó vagon Kelenföldön lekapcsolták az Auschwitzba indított szerelvényről. A Kelenföldön lekapcsolt vagonban – ahogy korábban már írtam – hús helybeli, gazdag zsidó polgár utazott. Fontos talán megjegyezni, hogy Dr. Frank családjának tagjai nem voltak köztük. Őket – a többiekkel együtt – Auschwitzba vitte a vonat.

Frank László népügyész többi vádpontja még képtelenebb és igazságtalanabb volt. Kaposváry polgármester hű volt a mindenkori kormánypárthoz (amit beiktatása idején Egységes Pártnak, majd Nemzeti Egység Pártjának, végül Magyar Élet Pártjának hívtak), de valójában – a rá külsőre is hasonlító – Bethlen István emberének számított, és az is maradt a negyvenes években is. Ezt tükrözte például az is, hogy még csak interjút sem kívánt adni a „szalonnyilas” irányvonalú *Somogyi Újságnak*. Az alcíme szerint „keresztény politikai napilapot” az imrédysta dr. Tényi Kálmán, a Magyar Megújulás Pártjának befolyásos helyi vezetője szerkesztette és írta tele. Azzal pedig, hogy a polgármesterként 1943. május 22-én beszédet mondott a keleti frontról visszatérő somogyi honvédek előtt, melyben helytállásra buzdította őket, hivatali kötelességének tett eleget, ahogy azzal is, hogy elvállalta a Baross-szövetség társelnöki tisztségét.

Frank László vezető népügyész, aki a polgármester pályáját derékba törő népbírói ítélet után feltárta eljárása indítékait, hat hónapon át elszántan és makacsul folytatta hadjáratát ellene. Minden terhelő bizonyítékot igyekezett beszerezni,

amely bizonyítja Kaposváry „háborús és népellenes” büntetteit. Kihallgatta például az *Új Somogy* című hetilap azon újságíróját, aki tudósított Kaposváry 1943. májusi beszédéről, és nevetséges nyomozást folytatott arról, hogy a polgármester a jobb-oldal jelöltjeit pártolta az 1931-es (!) ipartestületi választásokon. Vallomásokot vett fel arról, hogy Kaposváry polgármestersége alatt a városháza hivatali helyiségeiben kifüggesztették Imrédy Béla beüvegezett fényképeit.

Ami a kaposvári zsidók gettósítását, illetve deportálását illeti, Frank nyomozása elsősorban arra irányult, hogy Kaposváry bűnrészességét bizonyítsa a lezárt zsidó üzletek készleteinek eltulajdonításában – ez azonban nem sikerült. Kétségtelen, a megszálló németek a polgármestertől különböző tárgyakat követeltek a villanyrezsótól a stíl bútorokig és a szőnyegekig, a cipőktől a textíliákig. A polgármester így rákényszerült, hogy megbízottja útján rekvirálással teljesítse a németek kívánságait. De a kihallgatott és a deportálásból visszatért tanúk egyike sem vallott a polgármester ellen.

A Kaposváryt terhelő vallomások közül a legsúlyosabbat Vojcsek Matild 60 éves, niklai születésű, kaposvári lakos, háztartási alkalmazott tette. Érdeemes idézni a szöveget, melynek hitelessége erősen kétséges: „A németek bejövetele után én kénytelen voltam a Gestapónál teljesíteni szolgálatot, mint szakácsnő, mert a Gestapo Königszberg Dezső házába ment bele, a gazdáimnak fél óra alatt ki kellett menni, nekem pedig ott kellett maradnom. A Gestapóhoz többen jártak, így dr. Kaposváry György polgármester is, és határozottan emlékszem arra, hogy egy alkalommal azt mondotta: »hogy az ott lévő tolmácsnő tolmácsolja a német hadnagynak, csinálják meg azt az írást, aláírom és vigyék őket«. Ezt a zsidókra mondotta, akik akkor a gettóban voltak. Másnap Böhmné, akinek ott kellett dolgozni, sírva borult a nyakamba, és azt mondta, visznek bennünket, nem tudom, mi lesz a gyerekeimmel. Ez után már a gettót levitték a tüzérlaktanyába, ahonnan az elszállításuk néhány nap múlva megtörtént. Amikor dr. Kaposváry a Gestapónál járt, az 29-e előtt legfeljebb két nappal lehetett, mert arra határozottan emlékszem, hogy 29-én, Péter-Pálkor megkezdődött a zsidóknak a leszállítása a tüzérlaktanyába.” (MNL Somogy Megyei Levéltár, a Kaposvári Népügyészség iratai 67/1945 186.)

Bizonyíték van azonban arra, hogy a polgármester nagyon is tisztában volt azzal, hogy az 1944-es év tragikus eseménysorozata hova vezet. Dr. Magyar Gyula lakáshivatali előadó tanúvallomásából tudjuk, hogy „1944. október 16-án a gyanúsított [azaz Kaposváry] összehívott bennünket. Nyugalomra intett, és felhívott, hogy mindenki teljesítse a kötelességét. Végül annyit mondott: »Istenem, mi lesz ezzel a szerencsétlen országgal.« Ezután sírni kezdett és az ablakhoz ment.”

A Népügyészség nyomozása hónapokon át folyt dr. Kaposváry György ellen, akit közben egészségügyi okból, a gyomorpanaszai miatt kórházba szállítottak át, majd házi őrizetbe helyeztek, végül újra az ügyészség fogdájaiba zártak. Közben az új polgármester több felhívást is közzétett a háborús bűncselekmények bejelentésére, és a kaposvári népbíróság Imreffy-tanácsa folyamatosan hozta ítéleteit a különböző feljelentések alapján letartóztatott személyek ügyében. Többek között négyévi börtön

tönbüntetésre ítélték dr. Tóth János nyilas polgármestert, aki Kaposváry leváltása után a szovjet csapatok bevonulásáig, tíz napig töltötte be tisztségét.

Végül 1945. december 20-a és 22-e között a városháza tanácstermében folytatták le a tárgyalást, és a Népbíróság ítéletet is hozott. Kaposváryt részben felmentették a háborús és népellenes bűnök vádjai alól, részben azonban elmarasztalták a 81/1945. M. E. sz. rendelet 12 §. 2. és 5. pontjaiban. Összességében másfél év börtönre, valamint politikai jogaitól való tíz évi megfosztásra ítélték.

A *Somogyvármegye* című újság december 27-i számában megjelent cikk (melynek szerzője valószínűleg maga Frank László népügyész volt) feltárta az igazságtalan és méltánytalan ítélet valódi indítékait. A cikk szerint ugyanis „nemcsak Kaposváry György felett mondott ítéletet a népbíróság, hanem egy egész típus felett, mely a magyar közigazgatás minden részében igen gyakran fellelhető, s amely típus puhasága és gerinctelensége szolgáltatta ki végül Magyarországot a fasiszta örűtségnek. Nem állítjuk mi azt, hogy Kaposváry György, vagy a hozzá hasonló igen sok köztisztviselő nyilas lett volna, de állítjuk azt, hogy működésükkel végeredményben elősegítették a nyilas erők előretörését. Ha keményebb kötésű, körültekintőbb vezetők állnak Magyarország közületei élén 1933-tól, mint ahogy keményebb kötésű és öntudatosabb vezetők álltak a nyugati kis államok közületei élén, akkor képtelen gondolat lett volna, hogy Magyarországot, melyet minden érdeke, de politikai és társadalmi beállítottsága is a németellenes táborba utalt, Hitlerék jármába hajtsák. [...] Summa summárum: „az ítélet egy korhadt, bomlott társadalmi rendszer és egy ferde és ártalmas köztisztviselői morál felett mondott ítéletet.”

A gondolatmenetet és az ennek alapján hozott ítéletet a dunántúli város közvéleménye nem tudta elfogadni, és Frank László népügyész eljárását a „zsidó bosszú” művének tartotta.

Kaposváry, a tisztségétől megfosztott polgármester a szeretett városában ért súlyos megaláztatás után már csak árnyéka volt önmagának. Ráadásul a hatóság sem vette le róla a kezét: börtönbüntetésére letöltése után saját kecelhegyi borospincéjébe internálták, majd nem engedték, hogy képzettségének megfelelő munkát végezzen. Végül a Szigetváron dolgozott segéd munkásként. Az ottani kórházban halt meg 1954-ben.

„Szervezkedés a társadalmi rend felforgatására és felekezeti elleni izgatásra”

Kaposváry György polgármester meghurcolása és elítélése aláásta a városban az új jogrendbe vetett bizalmat. 1944–45-ben „anómiás”, az addig tiszteletben tartott erkölcsi normákat figyelmen kívül hagyó viszonyok jöttek létre Kaposváron. Hozzájárultak ehhez a megszálló szovjet hadsereg tagjai által elkövetett és büntetlenül maradt nemi erőszakos események, rablások és gyilkosságok is, melyekről ugyan

nem lehetett nyilvánosan beszélni, de helyben mindenki által közismertek voltak. A sajtó nem adott hírt az atrocitásokról, csak egy-egy rendőrségi közleményből lehetett kiolvasni, hogy megszálló katonák veszélyeztetik a közbiztonságot. Mint például abból, amit a *Somogyvármegye* 1945. november 16-i száma közölt, ezzel a címmel: „*Tilos az orosz katonáknak szállást adni és vendéglőkben kiszolgálni őket*”.

Megrendült a bizalom mindenféle tekintélyben és az igazságszolgáltatásban, súlyos feszültség alakult ki a keresztények és a zsidók között. A polgármester ellen politikai kezdeményezésre indított per világosan jelezte, hogy az új, magát demokratikusnak nevező hatalom nem támogatja az erkölcsi önvizsgálatot, a szembenézést az ország második világháborús szerepvállalásával és a holokauszttal. Ugyanakkor a kommunisták saját politikai céljaira használták fel a tragikus múltat, és továbbra is napirenden tartották a „zsidókérdést”. Nem meglepő tehát, hogy egy újabb népbírói tárgyaláshoz és ítélethez vezető, súlyos kommunista provokáció – mely egybeesett egy kétéves kisfiú eltűnésével – végül vérvádhisztériát váltott ki a teljesen összezavarodott, szorongó kaposváriak egy részéből, és irreális reakciókat keltett a deportálásból nemrég visszatért zsidókban.

A *Somogyvármegye* 1945. november 5-i, hétfői számában egy cikk jelent meg, melyből az olvasók – a Kaposváry György polgármester elleni nyomozás ismeretében – vészjósló következtetéseket vonhattak le. A szöveget teljes terjedelmében idézem:

„Fasiszta szervezkedést leplezett le a politikai rendőrség

Uszító hangú röpcédulák a város utcáin – A túlbuzgó terjesztők katonai nyomozók kezébe nyomják a röpcédulákat – Az egyik demokratikus párt a letartóztatottakért

A választás előtti éjszaka és a választás napján a föld alá húzódott faszizmus ismét vakmerően kezdte ütögetni fel a fejét. A látszólagos csend alatt izzott a parázs és várta az alkalmat, hogy lángra lobbanhasson. Az alkalmas pillanatot a fasiszták november harmadikának éjszakáján látták elérkezni. Azon az éjszakán és a következő napon, a választás napjára virradó reggel gépirásos, sokszorosított röpcédulák jelentek meg Kaposvár utcáin. Józan gondolkodású emberek felháborodva olvasták, hogy a fasiszták ismert uszító hangján a kommunisták, a zsidók, a győztes hatalmak, a szociáldemokraták ellen izgatták a népet.

A nyomozás hamarosan eredményre vezetett. Egyes túlbuzgó diákluk, akiket aljas céljakra a földalatti szervezkedők nem átaláltak felhasználni – a Budapest-ről érkezett katonai nyomozók kezébe nyomták a röpcédulákat. A könnyen szerzett nyomon elindulva a szálak a szervezkedés vezetőjéhez vezettek.

A politikai rendőrség kinyomozta, hogy a titkos társaság tagjai Földes István villanyszerelő, egy egyházi személy, Bali-Papp Gyula egyetemi hallgató, Nagy László banktisztviselő, Keit József kocsmáros, Máramarosi József, Földes alkalmazottja és többen mások. A röpcédula terjesztésében több diák részt vett.

A politikai rendőrség letartóztatta őket. Földesnél megtalálták a sokszorosító gépet és nagyobb összegű pénzt, amelynek eredetét kivizsgálják, mert alapos a gya-

nú, hogy a szervezkedést központból irányították. A röpcédulákat Földes István és az egyházi személy szövegezték.

A letartóztatottak érdekében érthetetlen okból, az egyik demokratikus párt helyi szervezete túl erősen exponálta magát. A déli órákban röpcédulákkal árasztotta el a várost, amelyekben azzal vádolja a politikai rendőrséget, hogy ártatlan embereket tartóztatott le a választás napján azért, hogy ezeket a választásban gátolja. A röpcédulák osztásába eléggé el nem ítéhető módon ők is bevonták a tanulóifjúságot. A rendőrség a mindkét ügyből kifolyólag előállított diákokat szabadon bocsátotta, s ellenük semmi eljárást nem indított, csupán arra kérte őket, hogy a jövőben ne engedjék magukat felhasználni propaganda célból, hanem tanuljanak, és váljanak az ország hasznos, munkás polgáraivá.

A többiek ellen az eljárás megindult, s az ügyben további széleskörű nyomozás folyik” – zárul a cikk.

A szöveg figyelmes olvasása nyilvánvaló kérdéseket vet fel. Mit is tartalmaztak ezek a röpcédulák? Gépírással vagy sokszorosítással készültek? Hogyan lehet, hogy a reakciós szervezkedést, illetve a röpcédulák előállítót a nyomozóknak a „könnyen szerzett nyomon” egyetlen óra leforgása alatt sikerült felderíteni és le is tartóztatni? Mi állt pontosan azon a másik, déltájban osztogatott röpcédulán, melyen egy „demokratikus párt” azzal vádolta a politikai rendőrséget, hogy „ártatlan embereket tartóztatott le a választás napján azért, hogy ezeket a választásban gátolja”?

Ez az újabb politikai botrány 1945. november 4-én, a nemzetgyűlési választások napján robbant ki Kaposváron. Ismeretes, hogy ekkor a Független Kisgazdapárt, (azaz „egy demokratikus párt”) elsöprő győzelmet aratott; megszerezte az összes szavazat több, mint 57%-át. Kaposváron a nemzetgyűlési választások eredménye még lesújtóbb volt az MKP számára: a városban a választók mindössze 7,1%-a szavazott a kommunisták listájára, a kisgazdákra viszont 58%-uk. Az országos választási eredmények lehetővé tették volna, hogy az FKGP az abszolút többség birtokában alakítson kormányt, felszámolja a kommunista vezetés alatt álló politikai rendőrséget, és átalakítsa a Népbíróságot, illetve a Népügyészséget.

A szovjet megszálló csapatokra támaszkodó MKP-t – s személy szerint Rákosi Mátyást – hidegzuhanyként érte a nemzetgyűlési választás eredménye. De a kommunisták Kaposváron a legkevésbé sem számoltak azzal, hogy kiengedik a kezükből a végrehajtói és a bírói hatalmat.

A választás napján végrehajtott nyilvánvaló provokációt azért tervelhették ki az MKP és a Népügyészség helyi vezetői, mert biztosak lehettek abban, hogy nem „bukhatnak le”, megőrizhetik pozícióikat, és leszámolhatnak a már ekkor sem jövőendő koalíciós partnernek, hanem ellenségnek tekintett FKGP helyi aktivistáival.

De mit tartalmaztak, és honnan származtak „a fasiszták ismert uszító hangján” íródott, „a kommunisták, a zsidók, a győztes hatalmak, a szociáldemokraták ellen” izgató röpcédulák? Ezek többet árulnak el a korabeli közhangulatról, mint a történészek évtizedekkel később írt elemzései.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában megtaláltam „Földes

István és 13 társa ügyének” aktáját. A vádirat tartalmazta az 1945 november 4-én reggel Kaposváron terjesztett, inkriminált röpcédulákat. Ugyanakkor nem találtam meg azt a röpcédulát, melyet november negyedikén, a provokációra válaszul készítettek és osztogattak a helyi kisgazdák – ezt érthetően nem csatolták a törvényszéki dossziéhoz.

A dossziében talált röpcédulákon ez volt olvasható:

1) „Közellátás?

30 mázsa búzát utaltak ki a zsidóhitközségnek 500 pengős áron. Ugyanakkor a dolgozó szegény emberek reggeltől estig könyörögnek a malmokban 1 kg. lisztért. Demokratikus ez így? Mehet ez így? Nektek csak jelszavak, a zsidóknak pénz, kenyér és arany?” (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, XX-4-b NOT 2036/1946. 36. doboz. Földes István és 13 társa ügye)

2) „Magyarokhoz!

Minden magyar embernek látnia kell, hogy a jelszó: »Világ proletárjai, egyesüljetek!« köpönyege alatt a fizikai munkások félrevezetése, butítása folyik. Nem látjátok, hogy csak kis eszköz vagytok egy szennyes cél érdekében? Mi nem lehetünk »nemzetközisekké«, mi maradunk magyarok! Mi nem ismerünk »Internacionálét«, csak magyar himnuszt! Fületekbe zengik »egyenlőség«, a »demokrácia« jelszavait, de csak a névleges hatalom a tietek. Ha a vezető szerepet is töltitek be, csak gyenge báb vagytok az istentagadó kommunisták és a kapzsi, hazaáruló zsidók kezében. Vigyázzatok, mert ezek a lelkiismeretlen gazemberek egy olyan forradalomba kergetnek benneteket, amelynek keserűségét csak ti fogjátok viselni, míg az uszítók a zavarosban halászva milliókat szereznek a kiontott véretek árán. Ne engedjétek gyerekeiteket a »szabadszerelmet« hirdető ifjúsági egyesületekbe! Szülők! Vigyázzatok a leányaitokra! Nekik a becsületük a legdrágább kincsük, amelyet ha elveszítene, utca söpredékeivé lesznek. Mielőtt gyermeked a kórházba kerülne, tiltsd el az ilyen társaságtól! A zsidóság érdeke, hogy a szabad szerelem által elzüllött, korcs, nemzeti öntudatát vesztett ifjúságot neveljen, amely gyúrható masszává olvadna kezükben, amelyet mindig saját érdekük szerint formálnának. Most dől el hazánk és létünk sorsa. Ne higgy azoknak, akik érdekből viselik a vörös színt. Maradjunk mi a piros-féher-zöld lobogónál. Ne várjunk csodát, segítséget, alamizsnát, mi csak magunkban bízunk! A magyaroknak, de csakis a magyaroknak itt élnie és halnia kell!” (Uo.)

3) „Néhány igaz szó!

Magyarok! Hangszórókról ordít felétek a hazugság! Mi szerényen, de igaz magyar szívvel ezt a tájékoztatót adjuk nektek a választás előtt:

Tisztában akartok lenni mindazzal, hogy mi a Kommunista Párt? Vezetője egy moszkvai illetőségű zsidó, Rákosi Mátyás, akinek a felesége orosz. A színük vörös. Eszményük a vörös csillag. Céljuk a magyarság csatlakozása a Szovjetunióhoz, mely terrort is képes használni. Akarjátok tudni, hogy mi a Szociáldemokrata Párt?

Vezetője Szakasits Árpád. Célja a jobb érzésű demokrata elvű magyarság észrevétlen átjátszása a kommunista pártba. Választás után egyesülni akarnak. Színük vörös! Ez a mai Szociáldemokrata Párt! Az ő meztelen emberüket hordja sok magyar leány a keblén. Szégyellhetik magukat! Akarod tudni, mi a Nemzeti Parasztpárt? Akik idegenkednek a kommunista névtől, de ugyanazokat az elveket vallják, ebbe a pártba léptek. Fogtak egy egyszerű embert, Veres Pétert, aki bábjáték a vörösök zsoldjába állott Erdei kezében. Erdei belügyminiszter szabadította a magyarokra zsidó borbélylegényekből lett rendőrtisztek által kézben tartott mai rendőrséget. Erdei szervezte az internáló táborokat, ahol nem a feketéző zsidók, hanem magyar véreink sínylődnek.

Mi csak ezt akartuk mondani. Dönts magad! Add tovább!” (Uo.)

Szinte biztosra vehető, hogy a hosszabb szövegű röpcédulák nem Kaposváron készültek, hanem valahol másutt, talán Budapesten, és kifejezetten azzal a céllal szállították le Kaposvárra, hogy ott, a nemzetgyűlési választások napján provokációs céllal használják fel azokat. A szövegek hitelesnek tűnnek, és tükrözik, hogy a radikális politikai változásokat, az egyre súlyosabbá váló gazdasági és társadalmi válságot a tömegek – a nemrégiben még akadálytalanul ható antiszemita propaganda hatására – magukban egyértelműen összekapcsolták a zsidókérdéssel. Az MKP ezzel az akcióval le akarta járatni és antiszemitizmussal akarta kompromittálni az FKGP-t, illetve szavazóit. A kommunisták a holokauszt után másfél évvel a „tűzzel játszottak”, hiszen az adott helyi viszonyok között, amikor a Kaposváry György polgármester meghurcolása elbizonytalanította, passzivitásra készítette a város mérvadó polgári, illetve értelmiségi csoportjait, az egyszerű nép körében feléledtek az antiszemita előítéletek, felszínre törtek a zsidóellenes indulatok.

Csak csodálni lehet, hogy a felgerjesztett, ártó szellem Kaposváron kizárólag verbálisan nyilvánult meg, illetve csak szóbeszéd formáját öltötte. Mielőtt még erre kitérek, ismertetem a „röplapterjesztő földalatti szervezkedés” leleplezés után következő rendőrségi eljárást, a népbírói tárgyalást és az ítéleteket.

A Földes István és 13 társa népbírói dossziéjában található vádirat, majd az erre épülő ítélet az eseményeknek természetesen azt a verzióját tartalmazza, melyek alapján a vádlottakat elmarasztalták. Eszerint „Nagy László másodrendű vádlott 1945 október 30-án beszédbe elegyedett Kurucz kommunista párti taggal, aki azt a kijelentést tette, hogy ha a most közelgő választáson a Kommunista Párt nem győz, akkor tavasszal forradalom lesz és mégis győzni fognak. Nagy László II. r. vádlottnak a beszélgetés adta meg a 'lendületet' a Magyarokhoz és a Néhány igaz szó c. röplapok megszerkesztéséhez. Ezeket a szövegeket Nagy László Bali-Pap Gyula III. r. vádlottal együtt fogalmazta. A Közellátás? c. röplapot Bali-Pap Gyula egyedül fogalmazta. Aznap, okt. 30-án elmentek Földes Istvánhoz, aki elkezdte a sokszorosítást, és javasolta, hogy még a választások dobják utcára. Földesnek van írógépe, ott próbáltak stencilt készíteni, de ez nem ment. Okt. 31-én szereztek sokszorosító gépet

a Kereskedők Takarékpénztárából. Illés Béla r. kat. lelkész, aki rádióalkatrészeket hozott Földeshez javítani, elmondta a sokszorosítóknak Mindszenty hercegprímás pásztorlevelét. Illés tájékoztatta őket arról, hogy Rákosi zsidó, a felesége orosz. Nagy László ekkor gyorsírással jegyzetelt. Összesen 1800–2000 röplapot készítettek november 3-án, azzal a céllal, hogy a Független Kisgazda Pártnak és a Polgári Demokrata Pártnak többséget szerezzenek.”

Ez a történet már csak azért sem tűnik valószínűnek, mert a Független Kisgazdapárt szavazóinak nem volt szüksége buzdításra, és a röplapterjesztés a választás napján tilos volt. Sokat mondó tény, hogy Illés Béla helyi katolikus lelkészt, és általa Mindszenty Józsefet is belekeverték az ügybe – ma már tudjuk, hogy Rákosi Mátyás Mindszenty 1945. november elsején, a beiktatása alkalmából kiadott pásztorlevelét tette felelőssé az MKP rossz választási szerepléséért.

Figyelemre méltó az is, amiről a röplapok zsidóellenes hangvétele kapcsán esett szó a tárgyaláson: „Földes István magánokiratokat mutatott be, melynek alapján a népbíróság megállapította, hogy Földes és felesége Weisz Jenő, Steiner Rezső és Vély József kaposvári lakosokat a lakásukon rejtették el, ezáltal őket a deportálástól mentették meg”.

Nagy László pedig azt vallotta az első fokú tárgyaláson, hogy „1945. november 4-én, a választás reggelén előállították a kaposvári rendőrségre, gumibottal összeverték. Ugyanaznap este pedig a politikai rendőrségen Csongrádi rendőrezredes, a politikai rendőrség helyettes vezetője gumibottal és szíjjal ütötte, majd falhoz állította, fültövét gumibottal ütötte úgy, hogy a füle felrepedt, melyről orvosi igazolást tetetett fel.” Ugyanott Földes Istvánt és Bali-Pap Mihályt is megverték, fenyegették.

Jellemző módon az MKP befolyása és irányítása alatt álló *Somogyvármegye* című napilap, amely a röplapterjesztők elleni nyomozásról tudósított, be sem számolt az első fokú népbírósági tárgyalásról, melyet Kaposváron a városháza tanácsstermben tartottak 1946. január 18-án. Ugyanott, ahol Kaposváry Györgyöt is elítélték.

Vizont az FKGP újonnan indított napilapjában, a *Somogyi Hírlapban* tudósítás olvasható *Földes István és társai a bíróság előtt* címmel. A vádlottakat ezen a tárgyaláson, melyen dr. Miklós János elnökölt, három ügyvéd védte, és a védelem tanújaként lépett fel Antl Ödön kisgazdapárti képviselő, a helyi zsidó hitközség vezetője. A vádlottak – valószínűleg védőik tanácsára – beismerték a röplap előállítását és terjesztését, viszont tagadták, hogy titkos, földalatti szervezkedés tagjai lettek volna. Ennek alapján, tekintettel arra, hogy a röplapozás a választás idején, „izgatott hangulatban” történt, többségüket szabadon engedték.

Az a három ember, aki előzetes letartóztatásban maradt, viszonylag enyhe ítéletet kapott: Földes István ötévi, Nagy László kétévi, Bali-Pap László kétévi szabadságvesztést az Rn. 13 § 2- bek., a Btk. 171 § („Hitfelekezeten izgatás”) és a Népbírósági rendelet alapján. Büntetésüket a NOT 1946. március 7-i főtárgyalásán tovább enyhítették, és 1946 végén, majd 1947 folyamán szabadultak.

„Vérvádas rémmesék mérgezik a közéletet”

Edgar Morin három fázisát különbözteti meg a tömeglélektani folyamatnak, melynek során egy közösségben, pl. egy város lakosságában a zsidóellenes szóbeszéd váddá alakul. Az első a lappangás időszaka (incubation), mely akár évtizedekig tarthat, és a tömegek tudatalattijából feltörő előítéletekre épül. A második a terjedés (propagation) fázisa, melyben már a közösség által érzékelt hirtelen, a zsidókkal kapcsolatos változások is szerepet játszanak, melyeket „meg kell magyarázni”. (Ilyen volt az Algériából áttelepült, nagyszámú és üzletileg sikeres zsidó ruhakereskedő feltűnése Orleansban.) A harmadik fázis az áttétel és a kiterjesztés (métastase), mely már a robbanáshoz közeli állapot. Abban, hogy végül bekövetkezik-e a robbanás – mely már a második fázisban is érezteti hatását –, a politika kulcsfontosságú szerepet játszik.

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Orleansban, 1969 májusában egy olyan bizonytalan időszakban terjedt el a „lánnyrabló zsidókról” szóló szóbeszéd, mely az április 27-i népszavazást (melyet De Gaulle köztársasági elnök elveszített, és ezért lemondott) elválasztotta az elnökválasztól. A politikai pártok azonban nem vettek részt a zsidóellenes szóbeszéd elterjesztésében. „Állíthatjuk, hogy a szóbeszéd viszonylag független volt minden szervezett politikai erőtől, és végig megőrizte ’vad’ jellegét. Mégis létezett egyfajta összefüggés a szóbeszéd és az átmeneti időszak között. A bizonytalansághoz társuló tudatalatti szorongás, és a belőle táplálkozó nyugtalanság idézte elő, amit a politikai tudat igyekezett elfojtani.” (Edgar MORIN, *i. m.*, 29.)

Kaposváron, 1945 novemberében sok tényező adódott össze (a helyi zsidók deportálása, majd kis részük visszatérése a városba, a háborús pusztítás, az infláció, a kommunista provokációk és a közösség jövőképeinek teljes bizonytalansága) melyről az előzőekben szó esett. Ehhez járult egy kisgyermek tragikus halála, és holttestének megtalálása melyről a *Somogyvármegye* november 5-i száma adott hírt, ugyanaz, mely a „röplapterjesztő összeesküvés” leleplezéséről is beszámolt.

„Megtalálták a tíz napja eltűnt kisgyermek holttestét

A gyermek apja útban van hazafelé amerikai hadifogságból

Napokkal ezelőtt hírt adtunk arról, hogy a Szigetvári utcából eltűnt egy két éves kisfiú, Ligeti (Halmos) János. A gyermek észrevétlenül kiment az udvarról, s mire édesanyja kétségbeesetten keresésére indult, nem találta sehol a környéken.

Azóta a rendőrség, a sajtó, a rádió nap-nap után mindent elkövetett, hogy az eltűnt kisgyermek nyomát felkutassa. A hozzátartozók felkutattak minden elképzelhető helyet, ahol a fiúcskát megtalálni vélték és hatalmas összegeket ajánlottak fel a nyomravezetőnek.

De hiába volt minden igyekezet. A kis Jánoska nem került elő sem élve, sem halva. A nyomozás azután tegnap váratlanul tragikus eredményre vezetett. A Malomárok vizében a Hangya üzletnél egy gyermek puffadt holttestét fogták ki, akinek arcvonásából az eltűnt kislányt ismerték fel a hozzátartozók.”

Az egyszerű kaposvári emberek körében már ezt megelőzően lábra kelt a szóbeszéd, hogy a helyi zsidók gyanúsíthatók kisgyerekek meggyilkolásával. Erről számolt be egy ismeretlen szerző által fogalmazott, dátum nélküli feljegyzés, melynek címe: *A kaposvári holokausztról és a zsidók helyzetéről*. Tartalmát csak egy, az internetre feltett, és itt közölt összefoglalóból ismerjük, ugyanis a Síp utcai központba felküldött eredeti iratot sem a HTDE irattárában, sem pedig a Magyar Zsidó Múzeum archívumában nem találták meg a levéltárosok. Ezért sajnos, nem tudjuk rekonstruálni, hogyan értesültek a zsidók arról, hogy mivel vádolják őket, és miféle „magánnyomozást” folytattak.

„1945. 11. 04. Kaposvár

Antiszemita röplapok és vérvádas rémmesék mérgezik a közéletet.

1945. november 4-ére virradó éjjel, az országgyűlési választások előtt antiszemita röpcédulákat szórtak szét a városban. A zsidókat többek között hazafiatlansággal, kapzsisággal, feketézéssel és keresztény gyermekek megrontásával vádolták. A felelősök a hitközség jelentése szerint a jobboldal hívei (köztük egy katolikus plébános és egy rendőrfelügyelő) voltak, akik ellen népbírósi eljárás indult. Röviddel ezután eltűnt a városból egy kisgyermek, akit szülei újsághirdetésben igyekeztek felkutatni. Hetek múlva találták meg holttestét a Kapos folyóban. Időközben azonban már széles körben elterjedt a szóbeszéd: a gyermeket a zsidók ölték meg és vérért templomuk újbóli felszenteléséhez használták. A zsidó közösség néhány tagja »magánnyomozás« után feljelentett egy helyi református lelkészt, mint a vérvád állítólagos értelmi szerzőjét. Ellene is eljárás indult. A népbírósi eljárás 1946 januárjában a novemberi röplap szerkesztőit 2-2 évi, terjesztőit 6-6 hónapi börtönre ítélte. A mindinkább elmérgesedő helyzet orvoslására a Nemzeti Bizottság 1946. július 11-ére ankétot hívott össze a zsidókérdésről, ahol több ezres tömeg hallgatta a pártok és a zsidó közösség képviselőit. A békésen lezajlott rendezvény után a résztvevők határozati javaslatot adtak ki. Ez hitet tett az antiszemitizmus elleni harc mellett és együttműködésre hívta fel a keresztény egyházak (távollévő) képviselőit.” (Forrás: Ismeretlen szerző dátum nélküli feljegyzése a kaposvári holokausztról és a zsidók helyzetéről. HDKE A-269-2007.; http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-es-vervada-1945-1948&catid=16:esetek)

Abban, hogy a vérvád híre elterjedt a somogyi megyeszékhelyen, bizonyára szerepe volt annak is, hogy a kaposvári Izraelita Hitközség 1945. szeptember 11-i közgyűlésén megválasztott vezetőség tagja lett Frank László, a kommunista népügyész is, aki a Kaposváry György polgármester elleni eljárást irányította, és valószínűleg benne volt a keze a „röplapterjesztő összeesküvés” leleplezésében is. Bár a hitközség elnöke, Antl Ödön, a kisgazdapárt városi szervezetének egyik vezetője élesen szemben állt politikailag Frank Lászlóval, de ezt az egyszerű emberek, akik minden zsidót egyformának tartottak, nem fogták fel.

A vérvád-hisztériára a *Somogyvármegye* is reagált november 16-i számában. Az aláírás nélküli cikk szerzője a röplapterjesztők ostromozásával egyidejűleg a zsidók

védelmére kelt, és az antiszemitizmusért a „reakciót” tette felelőssé: „Köztudomású, hogy a gyilkos náci és nyilas terrortól a zsidók annyit szenvedtek, amely szenvedésre nincs még példa a világtörténelemben, hiszen az elhurcolt magyar zsidóság túlnyomó része leírhatatlan szenvedések között pusztult el a németországi haláltáborokban.” (*Felhívás Kaposvár város közönségéhez és a nyugatról visszatért menekültekhez és hadifoglyokhoz.*) December 25-én a kaposvári hitközség rendes tisztújító közgyűlésén elfogadott határozat leszögezte: „A hazatért zsidók részt kérnek az országos és egyéb közügyek intézéséből és éberren őrködnek, hogy a már kimondott jogegyenlőség a valóságban is meglegyen, és a legergikusabban küzdenek az újra előretörő antiszemitizmus ellen.” (*Újrakezdések, i. m., 187.*)

A Somogy Megyei Levéltár igazgatójának közlése szerint Ligeti János kisfiú halálesetét Kaposvárott anyakönyvezték a 779/1945 sz. alatt. 1945. október 26-án halt meg, a szülei Ligeti Elemér és Halmos Margit voltak. Az anyakönyvi bejegyzés szerint a kisfiú római katolikus volt, halálát vízbefulladás okozta. A bejegyzés tartalmaz utalást arra, hogy a Kaposvári Törvényszék 1529/1945 számon engedélyt adott a temetésre, de ennek időpontjára vonatkozó adatot nem találtak.

A *Somogyvármegye* december 29-i számában megjelent *Új antiszemitizmus?* című cikk konkrétan is említést tesz a városban a kisfiú halála keltette, hetekig tartó vérvád-hisztériáról: „A választások előtti röplaposztás, az eltűnt gyermek körüli ostoba vérvád, s egyéb jelenségek azt mutatják, hogy egy mesterségesen szított antiszemitizmus ütötte fel a fejét. Van-e józan, normális ember, aki ilyen tömeggyilkosság után, ilyen állati bánásmód után még mindig a régi nótát fújja?”

Szerencsére az egyszerű emberek Kaposváron a sorozatos provokációk és az elvadult viszonyok ellenére is uralkodtak indulataikon, és az ostoba vérvád-értelmezés – ha szóbeszédként felszínre is tört – nem vezetett erőszakos cselekményekhez.

Nyolc hónappal később, 1946. július 11-én a Kaposváron, a megyeház nagytermében több ezres tömeg előtt vitatták meg a pártok és a helyi hitközség helyi vezetői a „zsidókérdést”. De az elhangzottak a legkisebb mértékben sem változtatták meg a város kialakult véleményét, vagyis „a hónapokig tartó válsághelyzetet az ankétal nem sikerült lezárni”. Ahhoz ugyanis, hogy kezeljék az elfojtott traumákat, a felhalmozódott félelmeket és szorongást, fel kellett volna tárnai az okokat. Szembe kellett volna nézni a közelmúlttal, ismerni kellett volna az aktuális eseményeket, és azok hátterét. Erre azonban akkor, az adott körülmények között és még vagy fél évszázadig nem volt semmi esély.

Árvácska

Lehet, hogy lány,
lehet, hogy fiú.
Árvácska arca
lehet öregé,
lehet gyereké.
Kertem díszé ő,
árva emberarc.

Térden

Jézusom Krisztusom,
önként állok eléd,
nézd fejem virágát
szíveddel szemközt,
emberi méltóságom
fehéren omlik semmivé.
Vágyott emberarcom
jó erőt rég sugárzott,
gyöngye létemben már
nem érem el jóságod.
E teremtett világon
mindig csak dolgoztam
és mindig imádkoztam.
Forrásom vagy, bennem élsz.
Élet-szolgálatomban
szeretni tőled tanultam,
halálom elfogadva
bírom keresztm még,
közelebb az éghez
ott kell majd fölállnom,
a szívemben, te vérző
Bárány, hol örök példád ég.

Fölfeszített szegénylegény

Magas hegyre fölfeszített szegénylegény,
ahogy életedből s rongyaidból kilógsz,
tested Délnek és Északnak,
bal karod Keletnek, jobbod Nyugatnak
elalélt; nehogy a mindenséget szívedre öleld.

Nem menekültél? Szembefordultál.
Itt várjuk veled a halált.
Sóvárgott igazság, jóság, szépség,
ne lásd meg, mivé lett az arc,
ne fájjon az élet, ne hallj hangokat,
háborgó szívünkben vedd el a haragot.

Mire jók a szirénák, az eldobbanó szívek,
dübörgések, sikolyok, mély hökkenések,
mire jó ez a borzasztó forgatag,
a látározó föld, a csend, az iszonyat,
ahogy kicuppantják belőled a lelket.

Az egymást gonoszul mocskolók
pontosan tudják mit cselekszenek.
Semmi vagy szemükben, szájalomra méltó,
e földön valóban követhetetlen vagy,
itt fosztanak meg magadtól végképp,
hogy ne lehess, ki jóra vezeti népét.

Te hegyeken, völgyeken, utakon ácsorgó
pléhlegény, ezek Atyád is megosztják, Fiú,
választási tétellé silányítják ellened!
Nyújtsunk kezet egymásnak, testvér,
mi nem ölünk, kívánunk békésebb életet.

Az arc

Augusztus volt, tikkadt hőség;
akárha hús dóm mélyén,
bóklásztunk a tárlók között,
hová bemenekülvén

bogarásztuk sírköveken,
kopott hieroglifák
között Thotmesz s Noferhaut
nevét. Csendes múmiák,

arany szarkofágok mentén,
mészköbe zárt fáraók
időtlen tekintetében,
smaragd szkarabeuszok,

fekete csonttá száradt
állattetemek, sztélék,
s egy szárnyas napkorong
mellett baktattunk épp,

mikor szemembe tűnt a lár-
vaarcú lény. Kék tolla-
it borzolva rám figyelt
egyik tárlóban állva.

Bárhoz lapultam, perzseltek
a kőbe dermedt szemek,
s a hófehérre pingált arc
követte lépteimet.

Nem tudtam tovább maradni,
ki kellett onnan mennem,
a Nap ugyanúgy ragyogott,
s egyre kevésbé féltem.

Keressünk valami kocsmát,
morogtam Emesének,
s menten egy Bajza utcai
betérőt célozva meg,

mondhatni, ajtókerettel
együtt rontottam a füst
mögött sejlő söntés felé,
hol csillogón várt az üst,

csordultig aranyló borral,
melyből azonmód kétszer
két decit rendeltem, s boldog
vigyorral máris vittem

félreeső asztalunkhoz,
mely igazi szocreál
ereklyeként állt, foltosan,
borozónknak padlatán,

rajta alumíniumból
tucat gyártmány hamutál
díszelgett csikkekkal telten,
s pár kozslott, üres pohár.

Jó volt ott ülni s kocsisbort
inni pár izomtrikós,
félhülye rakodó között,
tudva, hogy mindez valós,

s lassacskán el is feledtem
Thotmeszt és Noferhaut,
mígnem egy csapott váll felett
megpillantottam a pult

mögötti légyaszaros tükör
mélyén megint az arcot.
A ventilátor surrogott
tovább, a füst kavargott.

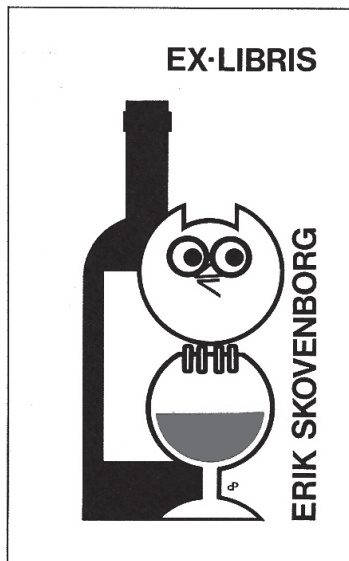
Tüskéi között

Piros abroszon sárga birsalmák -
ez már az ősz;
szétfolyik szürkéskéken, mint halk mák -
neszébe dőlész...

Ne félj a téltől, ha nincs tüzelőd!
Belep a gőz,
a hósködők hörgő hőzöngését
hömpölygető.

Szeszektől földült, cefrés orcával
a fény végképp
tüskéi között, hol leokádott
föld a térkép,

s kacagásunktól élénk az égbolt:
„Visszaadtuk
már nékik azt, ami sohasem volt
az övéké!”

PER CRISTENSEN: *Ex Erik Skovenborg*

*Jeleket keresve*ARACSI TESTVÉRÜNK,
ZSÁMBÉK ÜNNEPÉN

kelta kocsikerekek
nyikorgásából le nem
írt – hogy könnyebben és jól
megjegyezhető legyen:
versek ritmusával lük-
tető! – titkos tudásból
helyi harsonák zengéséből
malomkövek surrogásából
mint lápok televényes
párálló nyüzsgéséből
a zsombék

nő ki a város
melyet a történelem
időnként gyökerestül
kifordít
ahogyan hajlott korú
sarjtelepeket ásott
ki forgatott föl
a zsombékülőkét
zsombékszéket készítő
igyekezet
a levélzet oszlopát
elmetszve hogy aztán az
ég felé fordított és
kitisztított gyökérzet
összefonódásain
időzve üldögélve
tűzbe bámulva lángok
lobogó játékába
feledkezve turkáljon

grafitmázás agyagedények
régi ezüstpénzek között
a trágyázást és a szappant
a nadrágot feltaláló
elődök buzgalmával
jeleket keresve ó
jeleket csillagok járásában
állatok belének
alakjában fodraiban
haldoklók rángásában
amforákból hordókba
fejt boroktól mámorosan
napok alatt kizöldülő
minden bajt gyógyító
bodzafák árnyékában
jövendőmondók szelíd
mormolásában dízes
harc szekerét élezve
templomnak helyet keresve
templomrom kisugárzását
észelve a működést
istenítve
hit nélkül
nem lehet nagy a város
csak önmagától fáradt
önfeladó játék
idétlen tűzijáték
képzetelem zsombékján
jól sejted ezt zsombék

Vén Zoltán versillusztációja

A Berzsényi Társaság által 1999-ben kiadott *Somogyi utazás* című kötetében hosszasan vallott ifjúságáról, a somogyi évekről, diákkori barátságainkról: „Nagyszerű barátaim voltak, kedves és szép gyerekkori szerelmeim” – írta.

Tíz éves korunktól az érettségiig – a Május 1. úti (korábban Anna utcának nevezett, később Tóth Lajos, ma Kodály Zoltán nevét viselő) Általános Iskolában Kerényi Józsefné magyar szakos osztályfőnökünk szárnyai alatt, majd a Táncsics Gimnáziumban Krasznai Lajos tanítványaként az ország első magnetofonos *Hangos Újságjának* szerkesztőiként (Berecz Gyurkával, aki már szintén itt hagyott bennünket) az irodalom szeretetében nevelkedtünk. Fényképek és sokunk emlékezete őrzi azokat a vetélkedőműsorokat, irodalmi délutánokat, amelyekre meghívhattuk a Munkácsy Leánygimnázium tanulóit is.

1956-ban lettünk gimnazisták. Önképzőkori elnökünk Cey-bert Robi felment a Corvin közbe harcolni, Miki újságot szerkesztett, én egy *Csittvári krónikában* gyűjtöttem a forradalom dokumentumait, melyeket Rohonczy Péter tanár úr figyelemztetésére – tudnak erről a gimnáziumban többször is razziázó karhatalmisták – gondosan laponként eltűzeltem.

Daliás idők voltak – írta később Miklós. Vidám, ahogy a Csiky Gergely Színház ünnepi műsora után a szovjet tisztok talpig rendjelekben vörösre tapsolták kezüket a „rusz kik haza” ritmusára. Nyomasztó és tanulságos volt, amikor Borka Géza és Krasznai Lajos tanár urak elvittek minket magukkal a „népi írókról szóló határozat” megvitatására. Pándi Pál volt a jeles előadó, akit a Helyőrségi Tiszti Klubban 20–30 álmos katonatiszt hallgatott, sok rum mellett, s mi voltunk a civil hallgatóság. (Király István posztumusz emlékirataiban olvashatunk a keletkezés körülményeiről.)

Láthattuk tanáraink és a társadalom nagy részének kényszerű színeváltozását – s lettünk forradalmár kamaszból Széchenyi hitével, koravén reformerek. Megtanultuk, hogy a szólásszabadság valójában csendben maradási szükséglet. Ma is hálás vagyok a Miklós által is mindig szeretettel emlegetett igazgatóinknak, Csajághy Károlynak és Merő Bélának s azoknak a tanárainknak, akik nemcsak védelmeztek, de segítettek, hogy diákeveink boldogok legyenek.

A pesti Szent Teréz templom gyászmiséjén harmincöt–negyven családtag és barát hallgattuk Zoltán plébános atya felemelő prédikációját, majd Alexa Károly és Agárdi Péter irodalomtörténészek baráti szívvel fogalmazott szép méltatásait, értő elemzéseit. Veress Miklós, a kétszeres József Attila-díjas költő, műfordító, a *Mozgó Világ* alapító főszerkesztője, az Írószövetség egyik hajdani vezetője nemzedéke egyik legnagyobb tehetsége volt. Mi, gimnáziumi diáktársak, egymásra nézünk a templomban: Igen, ezt mi is így tudjuk, több mint hatvan éve...

Miklós változó politikai körülmények között igyekezett szolgálni az irodalmat, gyermekkorától betegségek kísérték, családi gondjai voltak, de ő mindig elsősorban költő volt. Szerтеаázó érdeklődése, egyetemi tanulmányai segítették kibontani gazdag formavilágát.

Éveken át végzett felelős kultúrpolitikai munkát. A hatalom embere lettél – mondtuk többször megrovóan, de szeretettel és féltéssel, mert tudtuk, mindig a jót és

értéket kereső igazi romantikus, naiv igazságkereső maradt. Őrizte, ami megmaradt Istenből, hitből, szerelemből...

Akit barátjának, küzdőtársának tekintett, ahhoz tüntetően hűséges maradt. És inkább magányos volt, minthogy megtagadja őket – bár tudjuk, haláláig fájt neki ez a magány.

1977-ben írtam a Móra Kiadónál megjelent *Hóreggel* című kötetéről a *Könyvtáros* című lapban: „Az Erdő a vadaknak kötetből ’kiüvöltött a piros otthontalanság’, a *Bádogkirályból* történelmünk és mai életünk ellentmondásossága. Amikor nemcsak Woland mágust kell megértenünk végérvényesen immár, de vállalni kell Szenczi Molnár Albertet és a győri katolikus püspök barokk költő, Nyéki Vörös Mátyás örökségét is. Együtt a kettőt, azzal a hittel: »Boldog, ki e népnek lehet prédikátora!«

Az első kötet megjelenése után (majd egy évtizedig porosodott kiadók fiókaiban) szerzője József Attila-díjat kapott. Tiszta vershangjáért, autonóm világáért, rokonszenves emberségéért, amivel erdőül kínálja magát a nálánál is üldözöttebbek számára. „Kő leszek, kő amit belevág/ egy kéz a jövő üvegebe/ kezükbe vesznek az ostobák/ azt mondják ez a béke.”

Papp Árpád írta róla: „Igen kövek vagyunk: az örvénylő, zuhatagos idő által simára koptatott, vagy az úttestből felszagattott, érdes kockakövek, de ha akad is kéz, mely felragad bennünket, nem bizonyos, hogy nyomot hagyunk a jövő üvegén – korunk nagy hozzáértéssel készíti a golyóálló üveget, az azonban bizonyos, hogy valóban csak az ostobák mondhatják Veress Miklós költészetére, hogy »ez a béke.«” (*Somogy*, 1973/1)

Az életmű lezárult. Bizonyára értő elemzések tárják majd fel költészete, szerkesztői munkája rejtett összefüggéseit.

Most csak egy akár időszerűnek is tekinthető kép félszáz évvel ezelőttről: „Európa ó Európa/ emberiség korhadt hajója/ elperelt deszkák csavarok/ ócska bárkákra zsúfolódva/ tépjük egymást ezredek óta/ fogcsikorgató-reménytelen/ e vértől sikos vad fedélzeten/ latinok germánok szlávok magyarok/ Vér és könny belőlünk zuhog...” (*Európai tavasz*)

A költő, akinek ifjúsága albérletekben telt, szerkesztőségek válaszleveleire várva – férfikorában megéri, hogy „ez a haza e talpalatnyi / honnan nem lehet kiszakadni.” Simon László, a Somogyiak Baráti Körének elnöke Kaposvárról édesanyja sírjáról hozott hazai földet a hamvait tartalmazó urna mellé.

Poeta nascitur – tanultuk Cicerótól.

Veress Miklós született költő volt.

KOMÁROMI GABRIELLA: VERESS MIKLÓS (1942–2019)

„... életfogytigra / ítélt az Isten” – írta az *Őszi rohamok* című versében. Nem volt harmadolás. Pedig gyerekkorától kísértette a halál. Lázzórsák nyíltak gyerekarcán, tüdőműtét rémisztette ifjúságát. S amíg csak élt, konokul nyomába szegődött a baj, a betegség. Sokkal inkább, mint a boldogság. Talán ezért is volt olyan érzékeny mások szenvedéseire, halálára. Annyi mindenkit elsiratott. „Kormos István halott / mint Latinovits / előbb egy évvel, / négy hónap még, / s Nagy Lászlót elsirathatod; / a versek halántékon lótt áldozatok” – olvashatjuk. (*Himnuszködben*)

Míntha nem ez lett volna a számára megírva, de mégsem keveset élt. 77 évet január 13-ig, s még egy felet július 9-ig. Nem ment el fiatalon. Nem lopott el tőle éveket, évtizedeket a sors.

Az egyre szaporodó nekrológokból sorra-rendre hiányzik egy életrajzi adat. Az nem marad ki, hogy Baracson született, de annak nincs nyoma, hogy Kaposváron gyerekeskedett, itt nevelte fel egyedül az édesanyja, Tamás Katalin. És itt lett költő. A Táncsics Gimnáziumban 14–15 évesen már annak számított. Krasznai Lajos tanár úr úgy dajkálta a tehetségét, mint ahogy egy agyonszeretett gyereket szokás féltetni. A *Somogyi Néplapban* (1959. április 12.) találtam két verset egymás szomszédságában, az egyiket a huszonéves Bertók László, a másikat a tizenéves Veress Miklós írta. Miklósé szerelmes vers: *Dal a csókról*. Mi, nyurga lányok a Munkácsyból felnéztünk rá, pedig alacsonyabb volt nálunk és kislíus. De megéreztek, nem akárki. És mondták is. Nála bájosabb, kedvesebb kamaszt ritkán hordott hátán a föld.

Néhány évtizeddel korábban bizony nemigen elegyedhettünk volna beszédbe a Somssich Gimnázium fiaival. A rendtartás szerint a lányok is, a fiúk is csak az épület felőli járdán járhattak. Vének volt ácsorogni, átbámulni. Szabályozott volt, hol lehet átkelni az úton. Ehhez képest már szabadok voltunk.

Bizony sokat adtunk arra, miként vélekednek rólunk odaát. Féltékenyen figyeltük, kit hívnak meg a rendezvényeikre. Nekünk lányoknak volt egy pocsek küllemű, stencilezett újságunk. Az *Ifjú Figyelő*, a lánygimnázium KISZ-szervezetének lapja. (Nekik még nem volt Voluntasuk.)

Miklós hazakísért egyszer:

– Olvastam a lapotokat. Kettőtök írása tetszett – mondta –, a tiéd és Fábri Annáé.

Ma is vállalnám azt a kis esszét, amit Radnótiról írtam az 50. évfordulón. Lám, milyen korán beleszerettünk abba, amit élethossziglan csinálunk. Anna is, én is.

Ha Katalin, az édesanyjával találkoztam (leginkább a könyvtárban), ilyesfélét mondott a szegedi egyetemistáról: le se feküdt, amíg ki nem olvasta Jack Londontól a *Martin Edent*. Nosza, mind a ketten kikölcsönöztük. Nem tudhattam még, micsoda anyaversek születnek majd erről az asszonyról, amikor költő fia a verseiben elsiratja, „ki már az űrben didereg”. (*Szívhang és visszhang*)

Sokan figyeltünk rá egész életében innen Somogyból. Hol van, mit csinál, mit ír? Amikor az *Élet és Irodalom* munkatársa volt, nála nyitottam ki a lapot. Amikor a *Mozgó Világ*ot szerkesztette, büszkék voltunk rá és féltettük is.

Volt rá okunk. 1974–1980-ig állt a lap élén. Akkor Aczél György eltávolította. A szakirodalom a „kirúgta” szót használja utólag. Véletlenül tanúja voltam annak, ahogy utódát, Kulin Ferencet tetemre hívták egy főszerkesztői értekezleten, ahol a *Somogy* akkori főszerkesztőjét helyettesítettem. Kulin szemben ült velem, a hangja nem, de a keze remegett. Ilyen lehetett Miklós is. Ugyanekkor marasztalták el a *Tiszatáj* főszerkesztőjét, Vörös Lászlót. Meg merté tenni, hogy el se jött.

Még mindig rettenetes idők jártak felénk, pedig már 1982 ősze volt, s utólag már mást hiszünk ezekről az évekről. Az se lehetett könnyű, amikor két esztendeig (1986–1988) az Írószövetség főtitkáraként dolgozott. Utólag nem kapott kárpótlást a megpróbáltatásaiért. Sőt. A rendszerváltás után őt, a lázadót nevezték „veresnek”, „rózsaszínnek”.

Megpróbált gyerekeknek írni, szinte kezdettől, másoknak is volt ez már menedék, ha bajok támadtak körülöttük, de nem gyermekírónak született.

Nemcsak lázrózsákkal, de lázasan élt. Többször is leírták, hogy mindenekelőtt József Attila követője volt, legjobb pillanataiban folytatás is az életműve. De azt is tudjuk, rajta kívül kik voltak a legszeretettebb költői. A *Napút*-online című folyóirat egy körkérdésére (*Kártyavár*, 1999. február) felsorolta: Berzsenyi, Vörösmarty, Vajda, Kosztolányi és persze mindazok, akik a *Mozgó Világ*ban megfordultak.

Sokat, sok nyelvből fordított. Az orosz irodalomból a legkedvesebb költőimet: Alekszandr Blokot és Marina Cvetajevát.

Nem múlt el fölötte nyomtalanul az élet, se a közélet, se a magánélet. Korán megviselődött viszontagságaiktól. Szép, ifjú arcát felszántotta az idő, először a szája sarkában jelent meg egy keserű vonás, aztán a pillantása lett keményebb. Jól látszik a fotókon. A magyar Pimodánra menekült, mint Ady óta oly sokan. „Felejtő hely” volt neki is sok borral, pálinkával.

De mégsem mondhatjuk, hogy abbahagyott, félbehagyott bármit is. Kötetek sorát hagyta ránk (*Erdő a vadaknak*, 1972; *Bádogkirály*, 1975; *Porhamu*, 1978; *Vakügetés*, 1983; *Fényárnyék*, 1985; *Somogyi utazás*, 1999; *Éjféli verőfény*, 2001; *Éjszaka gyűrött atlaszon*, 2002; *Csodák és micsodák*, 2010). És műfordítások rengetegét. Nemcsak ránk – ahogy mondta –, mindenkire: a kolozsvári diákra, a ruszin tanítóra, a vajdasági pékre, a szlovákiai hentesre, a kanadai bevándorlóra.

Valahol azt szeretné, ha nemcsak olvasnánk a verseit, hanem a költészete is olvasna minket.

A Táncsics Gimnázium kapuja mellett van egy emléktábla, amely az iskola hírességeinek nevét őrzi.

Az utolsó sor még hiányzik: 1956–1960-ig idejárt Veress Miklós, a költő.

LŐRINCZ Sándor, *Somogyból indultak...*,

Kaposvár, Somogy Megyei Önkormányzat, 2018.

Tamási Áron írja: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Az otthonunk lehet bárhol a világon, de a hely, ahová születtünk, mindenkor megtartó erővel bír. Különleges, láthatatlan szálak kötnek hozzá egész életünkben. Bárhová vet az élet, ez a kapocs, akár a mágnes, visszahúz. Nemcsak a családi kapcsolatok révén fontosak a gyökerek, hanem a táj, a szellemiség, a környezet is kitörölhetetlenül beleivódik a gyermekkori évekbe. És milyen nehéz szavakba önteni a szülőföld szeretetét! Talán azért, mert az évek során észrevétlenül részünkké vált, s ami teljesen a miénk, arról nehéz beszélni.

A Somogy Megyei Önkormányzat kiadásában 2018 végén Lőrincz Sándor tollából megjelent a *Somogyból indultak...* című interjúkötet, amelyben neves közéleti emberek, politikusok, történészek, írók, költők, irodalomtörténészek, színművészek vallanak pályájukról. A közös bennük az, hogy vagy somogyi születésűek vagy gyerekkorukat, diák éveiket töltötték a megyében.

Az interjúalanyokkal a Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtárban személyesen is találkozhattak az érdeklődők a *Somogyból indultak* című rendezvénysorozat vendégeként. A megye méltán büszke rájuk. Sikeres pályát futottak be, s közben azt sem felejtették el, honnan jöttek. A szerző bemutatja őket, aztán beszélgetőtársukká szegődik, így az olvasó is közeli kapcsolatba kerül velük. Sorsuk, döntéseik elszólították őket e vidékről, de a szülőföld számukra ma is eleven emlék, tápláló erő.

A szerző tíz ismert személyiséget szólaltat meg a könyvben. Kérdéseiből kiderül, pályájukat, tevékenységüket komolyan ismeri, személyes ismerősei.

Bencze Ilona Jászai Mari-díjas magyar színész és rendező ugyan Nagykanizsán látta meg a napvilágot, de gyermekkorában került Somogyba, és mindig is idevalósinak tartotta magát. „Gyökerek nélkül olyan az ember, mint azok a növények, amelyek csak alig kapaszkodnak a talajba, s egy idő után elpusztulnak” – mondta. – A családom szerencsére erős gyökeret eresztett a somogyi földre, nekem pedig sikerült megkapaszkodnom a nagyszüleim és szüleim által.” Nemcsak a sikeres színészi pályája állomásairól olvashatunk a vele készült riportban, a kérdések nyomán egy mélyen érző, hitében erős nő alakja is kibontakozik.

A Kossuth-díjas *Bertók László* költő Vésén kapta meg az egész életére szóló erkölcsi útravalót szüleitől, rokonaitól; a közösségteremtést, a munka tiszteletét és szeretetét is ott tanulta. Ifjú éveiben Nagyatádon volt könyvtáros, aztán Pécs fogadta költő fiává. De verseiben a belső-somogyi táj újra és újra visszatér. Prózájában az ifjúság fájdalmas és eleven emlék. (Nemrég kitüntette szülőmegyéje.)

A kötet legterjedelmesebb írása az egykori miniszterelnököt, *Boross Pétert* mutatja be. Szeretettel mesél nagybajomi gyerekkoráról, kaposvári diák éveiről a Somssich Gimnáziumban. Fordulatos pályája során volt a vendéglátóiparban igazgató, államtitkár, belügyminiszter, Antall József barátja, és a barát halála után miniszterelnök is. Őszinte és információgazdag írás. A kérdések nyomán kirajzolódik

H. MOLNÁR KATALIN: „...ÚJRA ARCÁVÁ TÖRÖLT E TÁJ, AMELY KIHORDOTT...”

Boross Péter hihetetlen munkabírása, sajátos értékrendje, keresztény értékeket mutató arcéle. Sohasem szakadt el Somogytól. Mindig fontos volt számára, mi történik itt és miben segíthet.

Druzsín Ferenc irodalomtörténészt, az ELTE egykori rektorhelyettesét múltjáról, könyveiről faggatta Lőrincz Sándor. Az 1950-es években a kaposvári Táncsics Gimnáziumban tanult, majd az iskola tanára lett. Évekig tanított a kaposvári Tanítóképző Intézetben. Aztán csaknem fél évtizedig igazgatta a Szófiai Magyar Kulturális Intézetet. Régóta nem él már Somogyban, de a szíve szüntelenül hazahúzza a taranyi szülőháza. A beszélgetés során fontos információkkal szolgál hajdani iskolája történetéről, könyveiről, irodalmi vonzalmairól is beszél. (A színházról és a „nevetés költészetéről”.)

Ivancsics Ilona a *Szomszédok* című televíziós sorozat révén lett ismert színész mint Vágási Jutka, a tanárnő. Nagybajomban gyerekeskedett, Kaposváron indult el a színházi pálya felé. Pár éve magánszínházat működtet. Társulatának tagjai értékes irodalmi műveket közvetítenek, fellépnek a legkisebb faluban is.

Pogány Judit a Csiky Gergely Színház művésze volt három évtizedig. Kosuth-díjas színész, akit Kaposvárhoz köt a gyerekkora, jelentős életeseményei; itt élte át első sikereit, itt lett nagy színésszé. Ma az Örkény Színház egyik vezető művésze. Színészi játékát a kaposváriak sose felejtik: már gyerekkorukban szerették. Egy nemzetközi fesztiválon kijelentették, hogy ő volt a világ legjobb Pinokkiója. Jobb, mint az olasz. Számtalan szerepben láthattuk, emlékezetes alakítást nyújtott például a *Marat halála* című nagy sikerű előadásban, vagy ő volt Vuk felejthetetlen hangja, s még hány játékfilmben láttuk/látjuk!

Kevésbé ismert tény, hogy *Lőrincz L. László*, a hihetetlenül nagy olvasótáborral bíró sikeríró szintén Somogyország szülötte. A vele való beszélgetés arról szól, hogyan készülnek írásai, milyen motivációk indítják el, milyen személyes élményanyag rejtőzik regényeiben.

A törökoppányi születésű *Szakály Sándor* történészprofesszor, az MTA doktora. Nagyapja hősokekről szóló meséi keltették fel benne a történelmi érdeklődést. Már kaposvári diákként is számos történelmi tanulmányi versenyt nyert meg. Történelem–könyvtár szakos diplomát szerzett, majd a Külügyminisztérium Könyvtárában kapott állást. Változatos életpályája során dolgozott a Hadtörténelmi Intézetben és annak bécsi kirendeltségén, alelnöke volt a Duna Televíziónak. Ma a VERITAS Történetkutató Intézet vezetője, ahol a kiegyezéstől Antall József kormányzásáig kutatják a magyar történelmet.

Varga Imre szobrászművész Siófok szülötte. Több, mint háromszáz szobra áll szerte a világban templomokban, köztereken, intézményekben. Vallomása szerint szobraival az igazságot szerette volna elmesélni, megformálni. Állnak szobrai a szülőmegyében is.

A költő *Veress Miklós* gyermekora hiába volt tragédiákkal terhes, kötődése szülőföldjéhez erős maradt. A Táncsics Gimnáziumban Krasznai Lajos tanár úr figyelt fel tehetségére, és vigyázta azt. Megrendítő versekben vallott a szülőföldről.

A *Somogyi utazás* című költeményében írja: „Tüdőmmé Somogy lombozódik, szemem mennyboltja: tűnt ege.” Anyaverseinek mélysége megható, mögötte ott tátong a gyermekkori szülőhiány.

Lőrincz Sándor számos interjúkötetet jelentetett meg az elmúlt években egyházi és világi személyiségekről. Az előzőekhez híven ez a mostani, a 25. kötet is gondolatilag, lelkileg gazdag, érett írások gyűjteménye. A beszélgetőpartnerek történetei szellemi kalandot kínálnak. Átéljük őket, nemcsak információkat kapunk. A szerző által feltett kérdések minket is megszólítanak: mit jelent számunkra a hely, ahol születtünk? Hogyan él bennünk a gyermekkor felhőtlen és fájó tapasztalatokkal teli ideje? Észrevettük-e utunkon Isten keze nyomát akkor is, amikor megforgatott az élet? Kitartunk-e végsőkig abban a feladatban, amit kaptunk?

09

HERBERT OTT: *Ex P. Urban Hodel*

UDVARDY ZOLTÁN: HITLER ÉS SZTÁLIN MITIKUS EMBERE

JEZSÓ Ákos, *Vörös Mágus*,

Zimber-könyvek, 2019

„Ha pokolra jutsz, legmélyére térj: /az már a menny. Mert minden körbe ér” – Weöres Sándor igéző sorai illenének ajánlásként a Vörös Mágus, Wolf Messing történetéhez.

A magyar olvasó most találkozik először e névvel, melyről épp úgy hallgat, e különös életutat egy-két mondatos szócikkkel „átugorván” a nagy, angol nyelvű netes enciklopédia, mint ahogy némán, 12 évig sírkő nélkül őrizte porhüvelyét a híres moszkvai Vosztrjakovszkoje déli, zsidó temetője. De hát ki ez a Messing? Miért érdekes nekünk? Nos, ha annyit mondunk, hogy rettegte igéző szempárját Hitler, képességeit különös célokra fordította Sztálin, s e férfúnak köze lehetett a kubai rakétaválság megoldásához, arra azért néhányan már fölkapják a fejüket.

Különös, hogy amit tudunk erről a mitikus emberről, már az is egyfajta átmenet, egyensúlyozás azon a pengeélen, melyet valóságként nevez a halandó.

Messing 1899-ben született a Varsó alatti Góra Kalwaria településen. A tisztesszegénységben élő, hithű zsidó család gyermeke igen hamar tanújelét adta különös képességeinek. Mindössze tíz esztendősen megszökött hazulról, s az akkor a cári birodalomhoz tartozó területről Berlinbe tartó vonaton egy lehullott papírcetlit a földről felvéve odaadott a kalauznak: a jegyem! A fiú erősen koncentrált, hogy átvigye rá akaratát – s a jegyellenőr elfogadta a papírdarabot. Fiatalemberként a harmincas években, a nemzetiszocialista Berlinben már ünnepelt parafenomén volt. Megjósolta például az előadására betérő Adolf Hitlernek, hogy kancellár lesz belőle.

Mene, tekel, ufarszin – ha már Krisztus kálváriája adta a nevet szülőfalujának, Messing is gondoskodott róla, hogy ő legyen az „írás a falon”. Az egyik fellépésén, már a háború alatt, egy frissen bezupált katona-ifjú édesanyjának kérdésére elmondta, hogy a németek hadi vállalkozása borzalmas véget fog érni, a bevonult ifjak elpusztulnak, Berlin lángokba borul. A közönség soraiban sokan zokogni kezdtek, s a nemzetiszocialista rezsim rendfenntartó erői már a helyszínen őrizetbe vették – *volna* az ügyesen lelépő Messinget.

A háborús ellenfélnél menedéket találó „látó” ezután Moszkvában kötött ki két grúz férfiú, Lavrentyij Pavlovics Berija és Joszif Visszarionovics Dzsugasvili (avagy Sztálin) házi mágusaként. Legkülönösebb mutatványa az volt, hogy túlélte sáttáni gazdáit. Képességeit – mondják –, még Szergej Hruscsov is igénybe vette, mikor kitört a kubai válság. A hetvenes években bekövetkezett haláláig parafenoménként tartott előadásokat Moszkvában. Egy magyar újságíró beszámolt később arról, hogy moszkvai egyetemistaként részt vett Messing estjén, sőt többször is találkozott vele.

Mivel ez csak szűk, dióhéjban elmondott része a mágus élettörtének, azt gondolhatnánk, hogy a jó mesélőkével rendelkező, gyermekregényeket és nagy lélegzetű történelmi regényt is publikáló Jezsó Ákosnak nincs más dolga, mint hogy hüen kövesse a Mágus lenyűgöző élettörténetét. Csakhogy a műben nem ez történik.

Messing története a szerző számára nem a kényelmes nyersanyag, hanem az a kapaszkodó, amelynek mentén alászáll a „rövid”, ám kegyetlen 20. század embert próbáló poklába. A másik nagyregényének, a *Megyek túlra* lapjain már megbizonyosodhattunk szerzőnk hadi cselekményeket, csatákat szuggesztíven megjelenítő képességeiről. A háborús hadszínterek izgalmas leírása, a katonák látószögéből ábrázolt összecsapások ezúttal is a mű erősségei közé tartoznak. Megismerjük az orosz, a német és az amerikai katonák s hadvezérek megannyi nyűgét és nagyságát – vagy éppen a komoly döntéseket befolyásoló kisszerűségeit is.

Mindezt egy orosz vagy akár egy német szerző is megírhatta volna. Csakhogy az egyik munkájába fiktív magyar „őskölteményt” betoldó Jezsó itt is érvényesíti egyedi látásmódját. Talán elárulhatjuk, a számos hű történeti szál ellenére a legkevesbé sem valami háborús dokumentumregényt tart a kezében az olvasó. Messing valós története csak magja a regénynek; a köré fonódó misztikus szál – ha már egy mágus titkairól beszélünk – számos magyar vonatkozást is tartalmaz. Felbukkan a legendás Bendegúz, s a Szent Korona is szerepet játszik a regény e szférájában. A szerző ugyanis nem csak a népek, nemzetek élet-halál-harcát, de az egyes népek üdv-tanát, legendáriumát is szerepelteti. Látjuk a germán mitológiában susogó Ygg-drasil kőrifát, a kezünkben érezzük Longinus lándzsáját; mosolyoghatunk a grúzok különös meséin.

A legendai elemekből táplálkozó történetnek jót tesz a kiadó merész vállalkozása, hogy a „felnőtt” könyvet az egyes fejezeteket itt-ott lezáró kis grafikákkal, máshol – egy-egy nagyobb szövegrész elején – tetszetős ábrákkal illusztrálta. Elfeladtunk, s félünk gyerekeknek, tehát szabadnak és kreatívnak lenni, és csodálkozva érzékeljük, hogy bizony a kis ábrák szórakoztatnak, a mitikus képek gyönyörködtetnek.

Kiülte belőlünk a Játékot az ostobák komolyságát erőltető 20. század.

Az ember-léten túli mélybe való ereszkedéshez – mint az ezoterizmusra szintén hajló Hamvas Béla hőse a *Karneválban* – Messing is túlvilági kísérőt választ. Dante óta ez így van rendjén az európai irodalomban; s míg Hamvas Bormestere „Keresztes” Szent Jánost hívja meg, Jezsó főszereplője Szent András apostolhoz szegődik. Nem véletlenszerűen: András volt az, aki átlépte a Dunát, s térítette a szkítákat, e titokzatos nép fiait is. Eljutott Örményországba, mely a világ legelső keresztény állama lett később. Mert tudjuk, az örmények földje Grúziával határos, ahonnan egy ortodox keresztény családból származott a kicsapongó, véres kezű Berija s a pályáját papnövédeként kezdő, tízmilliókat lemészároltató Dzsugasvili.

Körbe értünk hát – gondolná az olvasó, pedig dehogyan. András apostol többet tudhatott eleinkről, mint gondolnánk. Mert ki tudja, merre jártak őseink a honfoglalás előtt vagy nyolcszáz esztendővel?

Az apostollal s vendégével megleshetjük hát nemzetünk legendás alakjainak beszédét, tanácskozását. Megmosolyoghatnánk – hogy jön az Íráshoz, a bibliai idők nagyjaihoz a sok nép közül éppen a mi legendavilágunk? De legalább ennyire a for-

dította is érvényes: mit sem tudunk a szkíták és a mi eleink kapcsolatáról. S ha már legendai elemeket használunk, illő saját hagyományainkhoz fordulni.

A nemzeti mítosz e kötetben való, merész szerepeltetése mellett más szférái, burkai is felfedezhetők Jezsó regényének. „Láttam a keresztények Szűz Máriáját, aki trónszékén ült, és német, illetve orosz katonaruhás ördögök letaszították trónjáról. Ez a trónfosztás a Sátán műve. De ki a küldötte? Ki az, akit Szűz Mária trónszékébe szán? Ki az Antikrisztus? Hitler? Sztálin? Vagy valaki más, aki eddig még nem lépett fel a történelem színpadára?”

A regény cselekménye ahhoz a korhoz kötődik, amikor német és az orosz diktatúra egyaránt hadat üzent a civilizációnak, üldözte a kereszténységet s a polgári berendezkedést. A százmillió áldozatot követelő parancsuralmi rendszerek korában az emberiség azon része, mely e zsarnoki rendszerek befolyási övezeteiben élt, nyilván úgy érezhette, hogy valami mitikus erő nyert hatalmat, borította fel a világ rendjét. A szerző elővetíti azt a megcsalottságot, ami épp úgy követte a kommunista diktatúrák összeomlását, mint a második világháború befejezését. Hiszen mindkét történelmi fordulat után kontinensnyi tömegek reménykedtek, így vagy úgy, de a történelem jobbra fordulásában, s abban, hogy a nyomasztó idők végére pontot tehetünk.

Harminc éve még egy olyan, befolyásos gondolkodó is akadt, aki egyenesen a történelem végét delírált, kinyilatkoztatván, hogy immár minden rossznak vége szakadt. A történések viszont rendszerint felülírják e jámbor vagy éppen bornírt prófeciákat. Wolf Messing a könyv lapjain így fogalmaz: „Én azt sem tudom, hogy ki az a hamis próféta, aki az Antikrisztus eljövételét előkészíti. Csak azt látom, hogy kevesek, nagyon kevesek rákényszerítik a többségre a saját akarataikat, és a többség semmit nem mer ez ellen tenni.” Megérkeztünk modern korunkba.

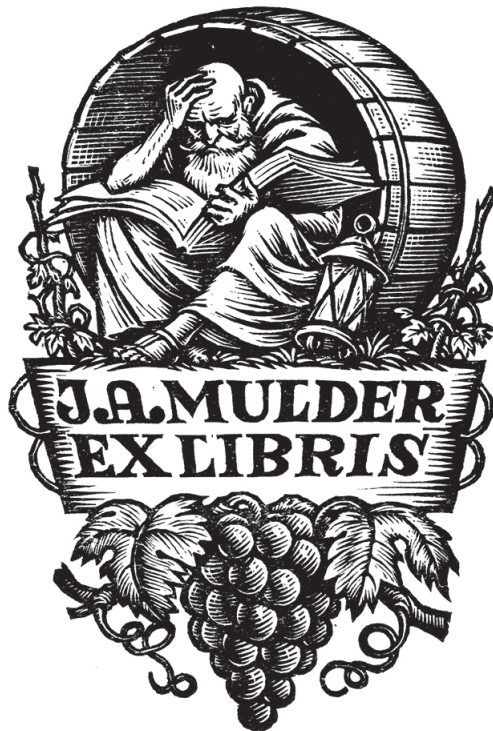
Azt tehát, hogy a jelenről, a jelennek is szól ez a munka, megerősíti a mottóként felhasznált idézet, mely „Római Péter” uralmát jelzi előre, Szent Malakiástól. Az íróroszági Armagh 12. században élt püspöke máig híres prófeciáiról, s az itt idézett sorok egy korunkban népszerű, szellemes értelmezés szerint a jelenleg regnáló Ferenc pápára utalnak. Ekkor „a Hét Domb Városa” elpusztul – írja Malakiás, és az a tény, hogy a mi korunkban többen is megpróbálják ezt a jelenlegi időszakra vonatkoztatni, megdöbbenő erővel jelzi, milyen erővel keresi korunk embere a jeleket, az utat mutató Igét.

Nem a véletlen műve tehát, hogy Jezsó a kötet első lapjain a két legerősebb ellenpólust: Jézust és Arimánt (népszerűbb írásmódja szerint: Ahrimán – *a szerk.*) ütközteti egy fergeteges dialógusban. A Megváltó már túl van pusztába vonulásának negyvenedik napján, amikor felbukkan mellette luciferi ellenpólusa, aki a hideg racionalitást képviselő ördögi erő a keresztény ezotériában. Ő azon mesterkedik, hogy az ember csak az anyagi természetű, racionális dolgokat fogadja el valóságként. Lehet-e plasztikusabban ábrázolni korunk nagy kísértését?

Az emberlélekért alakoskodó ördögök s a jövőnket, jelenünket látó szentek

mellett mégis az *esendő ember ábrázolása* a legsikerültebb Jezsó munkájában. Ahogy a nagy Mágus eljut Varsóba, szülei sírjához. Ahogy a szerelem alázatosan kinyílik Messing és leendő felesége, Aida között. S hogy ne hajoljon le a szöveg a szentimentalizmus ragacsáig, időnként kitűnő ellenpontozással szemlélhetjük a hóhérok magánéletét: Sztálin hatalmas magánparkjában mókusait eteti, akinek ifjúkori versét elszavalja a Vezérhez törleszkedő Berija. (A Sztálin-vers fordítóját, Jónait érdemes lett volna lábjegyzetelni, ritka irodalmi csemege ez magyarul.) Az a gátlástalan tömeggyilkos, nőket elrabló és megbecstelenítő, újabb feltételezések szerint néha még meg is gyilkoló és áldozatait földbe ásó Berija szavalja a Vezér versét, aki lelkesen tapsol Messing esküvőjén, s akit később a kommunista hatalom minden további nélkül eltesz láb alól.

Különös, de ez a mű is arról szól, amiről a *Megyek túlra*, a szerző nagyszabású történelmi regénye. Azaz: miképpen kerültek egész országok, kis és óriás nemzetek egyaránt üllő s verő közé. A történelem malomkövei között pedig a 20. századi ember őrlődött.

NICO BULDER: *Ex J. A. Mulder*